

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İLK DÖNEM MÜSLÜMAN BİZANS İLİŞKİLERİNE
ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR (TEMEL İSLÂM TARİHİ
KAYNAKLARI BAĞLAMINDA)**

Ümmühan DİREK

21936001

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İLK DÖNEM MÜSLÜMAN BİZANS İLİŞKİLERİNE
ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR (TEMEL İSLÂM TARİHİ
KAYNAKLARI BAĞLAMINDA)**

Ümmühan DİREK
21936001

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İlk Dönem Müslüman Bizans İlişkilerine Oryantalist Yaklaşımlar (Temel İslâm Tarihi Kaynakları Bağlamında)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22.05.2024

Ümmühan DİREK

ÖN SÖZ

Müslümanlar, Hz. Peygamber'e duydukları sevgi sebebiyle onun yaşadığı zamana "Asr-ı Saadet" (Mutluluk Çağı) ismini vermişlerdir. Hz. Peygamber'in insanlar arasında yaşadığı, İslâm dininin son peygamberi olarak gönderildiği ve vefatına kadar süren bu zaman dilimi İslâm tarihi ilmi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu dönemde vuku bulan olaylar, diğer kabile ve devletler ile yaşanan münasebetler sonraki dönemlerde yaşanan olayların zeminini oluşturması ve olayların devamı niteliğinde olması açısından dikkate değerdir. Bizans İmparatorluğu 7. yüzyılın iki büyük gücünden biri olması ve Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu İslâm yönetimiyle birebir ilişkilere girilmesi münasebetiyle tez konumuz olarak seçilmiştir. Seçtiğimiz bu konuyu daha geniş bir perspektifte ele alabilmek ve olaylara bütüncül bakabilmek amacıyla tezimizde İslâm Tarihi kaynakları ile Oryantalistler tarafından yazılan eserlere de müracaat edilmiştir. Tezimizde İlk dönem Siyer kaynaklarından İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın eserleri kullanılmıştır. Ancak konumuzun daha sağlıklı değerlendirilebilmesi ve konu bütünlüğünün sağlanabilmesi açısından başta Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk eseri olmak üzere farklı kaynaklara da müracaat edilmiştir.

Bizans'la ilişkilerin Oryantalist kaynaklarda ele alınışının karşılaştırılması konusunda ülkemizde müstakil bir tez çalışması bulunmamakta ancak Bizans'la ilişkiler noktasında Hz. Peygamber tarafından ülke hükümdarlarına gönderilen İslâm'a davet mektupları, Mûte Savaşı ve Tebük Gazvesi ile ilgili tez çalışmaları bulunmaktadır. Casim AVCI'nın İslâm-Bizans İlişkileri adlı doktora çalışması bu konuyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan olup 610-847 yılları arası İslâm Bizans münasebetlerini diplomatik, dini, bilim ve sanat yönleriyle ele almaktadır. Tezimiz Hz. Peygamber Dönemi Bizans'la münasebetlerin siyasi yönüyle ele alınması ve bu çalışmada temel İslâm Tarihi kaynaklarıyla oryantalist kaynakların karşılaştırmalı olarak kullanılması bakımından bu tezden farklılaşmakta ve Hz. Peygamber dönemi Bizans'la ilişkilere dair daha kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Bu zorlu tez sürecinde tecrübelerinden faydalandığım, zor zamanlarımda her daim desteğini hissettiğim, tavsiyeleri ile yolumu aydınlatan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Abdulkerim ÖNER'e, ders sürecinde katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Mutlu

SAYLIK hocama, saygıdeğer Doç. Dr. Abdurrahman DEMİRCİ hocama, tez süreci boyunca her türlü desteği sağlayan değerli dostum Cansel GÜZEL'e ve aileme çok teşekkür ederim.

Ümmühan DİREK

Diyarbakır 2024

ÖZET

Bu çalışma erken dönem Müslüman-Bizans ilişkilerini oryantalist yaklaşımlar çerçevesinde incelemekte olup Müslüman Bizans ilişkilerinin başlangıç ve gelişim süreçlerini ortaya koymayı, oryantalistlerin bu ilişkileri ele alma biçimlerini irdelemeyi, ele aldıkları rivayetlerin İslâm Tarihi kaynaklarıyla ne düzeyde örtüştüğünün tespiti ve nasıl bir peygamber imajı ortaya koymaya çalıştıklarını ele almıştır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde araştırmamızın amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra Oryantalizm kavramı ve Oryantalizmin tarihi kısaca ele alınmıştır. Ardından İslamiyet öncesi Arap-Bizans münasebetleri ile Bizans ve Persler arasında senelerce süren savaşlar ve bu savaşlar sonucu Bizans İmparatorluğu'nun galibiyetini haber veren, Hz. Peygamber'in Mekke döneminde nazil olan Rûm suresinin ilk beş ayeti ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in Bizans İmparatorluğu hükümdarı ile diğer Bizans'a bağlı devlet ve kabilelerin yöneticilerine İslâm'a davet amaçlı gönderdiği mektuplar yer almaktadır. Bizans ile ilişkilerin başlangıcı sayılan bu mektuplar kimi oryantalistlerce yok sayılmış kimileri tarafından da başka gerekçeler ile yazıldığı iddia edilmiştir. Oryantalistlerin bu mektuplar hakkındaki iddiaları incelenerek anlatılanların İslâm tarihi kaynaklarıyla ne düzeyde örtüştüğü bu bölümde ele alınmıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Müslümanlar ile Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen Mûte, Tebük gazveleri ve Üsâme b. Zeyd seriyyesi ele alınmıştır. Müslüman-Bizans savaşlarının oryantalist literatürde ele alınış şekli, Hz. Peygamber'e yönelik askeri bir kimlik inşa etme çabaları analiz edilerek, bu yorumların tarihsel kaynaklarla uyumu değerlendirilmiştir. Bu inceleme, erken dönem İslâm-Bizans ilişkilerinin ve Hz. Peygamber'in siyasi ve askeri rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Müslümanlar, Bizans, Davet mektupları, Savaş, Herakleios

ABSTRACT

This study examines early Muslim-Byzantine relations within the framework of orientalist approaches, and aims to reveal the beginning and development processes of Muslim-Byzantine relations, to examine the ways in which orientalists approached these relations, to determine to what extent the narrations they addressed overlap with Islamic historical sources, and to address the type of prophetic image they attempted to present.

Our thesis consists of an introduction and two sections. In the introductory section of our thesis, after providing information about the purpose, importance, method, and sources of our research, the concept of Orientalism and its history are briefly discussed. Then, pre-Islamic Arab-Byzantine relations, the wars that lasted for years between Byzantium and Persians, and the first five verses of the Surah Ar-Rum, which was revealed during the Meccan period of the Prophet Muhammad, announcing the victory of the Byzantine Empire as a result of these wars, are discussed. The first section of our study includes the letters that the Prophet Muhammad sent to the rulers of the Byzantine Empire and the rulers of other Byzantine-affiliated states and tribes in order to invite them to Islam. These letters, which are considered the beginning of relations with Byzantium, have been ignored by some orientalists, while others have claimed that they were written for other reasons. The claims of orientalists regarding these letters have been examined, and the extent to which the narratives correspond with Islamic historical sources has been discussed in this section.

In the second section of our thesis, the Mutah, Tabuk campaigns and the Usama b. Zayd campaign that took place between the Muslims and the Byzantine Empire have been discussed. The way the Muslim-Byzantine wars are treated in orientalist literature, the efforts to construct a military identity for the Prophet have been analyzed, and the compatibility of these interpretations with historical sources has been evaluated. This study aims to contribute to a better understanding of early Islamic-Byzantine relations and the political and military role of the Prophet.

Key Words

Muslims, Byzantium, Invitation letters, War, Heraclius

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
I. İÇERİK VE YÖNTEM.....	1
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
B. Araştırmanın Yöntemi.....	2
C. Araştırmanın Kaynakları.....	2
II. ORYANTALİZM VE ORYANTALİZMİN TARİHİ.....	4
III. ARAP-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	16
BİZANS İMPARATORLUĞUNA GÖNDERİLEN İSLÂM'A DAVET MEKTUPLARI	16
Mektupların Gönderilme Zamanları	19
Mektupların İçeriği.....	22
1.3. Mektupların Gönderildiği Yöneticiler ve Mektupları Taşıyan Elçiler	24
1.3.1. Hz. Muhammed'in Kayser'e Dihye b. Halîfe el-Kelbî ile Gönderdiği Mektup	24
1.3.2. Hz. Muhammed'in Mukavkıs'a Hâtıb b. Ebî Beltea ile Gönderdiği Mektup	31
1.3.3. Hz. Muhammed'in Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye Şücâ' b. Vehb el-Esdî ile Gönderdiği Mektup.....	35
İKİNCİ BÖLÜM.....	38

MÜSLÜMAN-BİZANS MÜCADELESİ	38
2.1. Mûte Savaşı (8/629).....	38
2.1.1. Savaşın Sebepleri	38
2.1.2. Ordunun Hazırlanması	42
2.1.3. Savaşın Seyri.....	45
2.1.4. Savaş Sonrası Durum.....	48
2.1.5. Savaşın Sonuçları.....	50
2.2. Tebük Gazvesi	52
2.2.1. Gazvenin Sebepleri	52
2.2.2. Ordunun Hazırlanması ve Tebük'te Yaşananlar	56
2.2.3. Dönüş Yolunda Yaşananlar	68
2.2.4. Seferden Geri Kalanların Durumu.....	71
2.2.5. Gazvenin Sonuçları.....	76
2.3. Üsâme b. Zeyd seriyyesi	78
2.3.1. Seriyyenin Sebepleri	78
2.3.2. Ordunun Hazırlanması	79
2.3.5. Savaşın Seyri.....	84
2.3.6. Savaşın Sonuçları.....	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	90

KISALTMALAR

b. Bin, İbn

bkz. Bakınız

çev. Çeviren

Ed. Editör

H. Hazreti

ö. Ölüm tarihi

M. Miladi

DİA Diyanet İslâm Ansiklopedisi

TDV Türkiye Diyanet Vakfı

Thk. Tahkik

vb. ve Benzeri

GİRİŞ

I. İÇERİK VE YÖNTEM

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Medine'ye hicretten sonra Müslümanlar ile Müşrikler arasında meydana gelen bir dizi savaşın ardından Hudeybiye Barış Antlaşması (6/628) imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla oluşan sulh ortamından yararlanan Hz. Peygamber, vazifesinin evrenselliği gereği civar devlet ve kabilelere İslâm'a davet mektupları göndermeye başlamıştır. Dönemin büyük gücü olan Bizans İmparatorluğu ve ona bağlı devletlere de gönderilen İslâm'a davet mektupları bu imparatorlukla ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Hz. Peygamber'in siyasi kişiliğini görmemizi sağlayan bu mektuplar İslâm tarihi açısından önemli bir yer kaplamaktadır. Bu sebeple bu alanda araştırmalar yaparak bu mektuplara dair hem klasik kaynaklardan hem de bu konuya dair görüş bildirmiş oryantalist eserlerinden gerekli bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerin başlangıcını oluşturan bu mektupların ardından bu imparatorlukla Müslümanlar arasında ortaya çıkan mücadele önem arz etmekte ve tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Tez konumu seçerken oryantalizme dair yaptığım araştırmalar ve bu alanda yapılan çalışmaların azlığı beni bu alanda bir çalışma yapmaya yönlendirmiştir.

Ülkemizde, Oryantalist kaynakların Müslüman-Bizans ilişkilerini temel kaynaklarla karşılaştırmalı olarak inceleyen bağımsız bir tez çalışması bulunmamaktadır. Ancak, Hz. Peygamber'in ülke hükümdarlarına gönderdiği İslâm'a davet mektupları, Mûte Savaşı ve Tebük Seferi üzerine tez çalışmaları yapılmıştır. Casim Avcı'nın *İslâm-Bizans İlişkileri* başlıklı doktora çalışması, 610-847 yılları arasındaki İslâm-Bizans ilişkilerini diplomatik, dini, bilimsel ve sanatsal boyutlarıyla ele alan en kapsamlı çalışmalar arasında yer almaktadır. Ancak tezimiz, Hz. Peygamber Dönemi Bizans ilişkilerini siyasi yönüyle incelemesi ve bu süreçte temel İslâm tarihi kaynaklarını oryantalist kaynaklarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmesiyle söz konusu çalışmadan ayrılmakta; ayrıca Hz. Peygamber dönemi Bizans ilişkileri hakkında daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Hz. Peygamber Dönemi Bizans'la ilişkilerin oryantalist kaynaklarca ne şekilde ele alındığı, bu kaynaklarda yer alan bilgilerin İslâm tarihi kaynaklarıyla ne düzeyde örtüştüğü ve Hz. Peygamber'in

bilhassa siyasi ve askeri kişiliği ile ilgili nasıl bir portre çizilmeye çalışıldığı konuları araştırmamızın gayesini oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Döneminde sahip olduğu güç ve Müslümanlar ile uzun süre devam eden ilişkileri göze alınarak Bizans İmparatorluğu ile münasebetlerin çalışılmasına ancak bunun Hz. Peygamber dönemi ilişkiler olarak sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Hz. Peygamber'in Bizans İmparatorluğu ve ona bağlı devletlere gönderdiği İslâm'a davet mektuplarının ilk dönem kaynaklarınca nasıl ele alındığı buna karşılık oryantalist kaynakların bu mektupların gönderiliş amacına ve mektupların metinlerine yaklaşımlarının neler olduğuna dair araştırmalar yapılarak bulunan verilerin bilimsel bir çerçevede aktarılmasına özen gösterilmiştir. Müslümanlar ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan savaşların sebepleri ve sonuçları kaynaklarca ele alarak karşılaştırılmış, bu savaşlarda Müslümanların ve Hz. Peygamber'in Oryantalist kaynaklarında nasıl bir imaja sahip oldukları ele alınmaya çalışılmıştır. Tezin hazırlanışında Oryantalistlerin aktardığı her görüşe savunma amaçlı cevap verme çabasına girilmeyip zıtlık içeren hatalı aktarımlar kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

C. Araştırmanın Kaynakları

Tez konumuzun İlk Dönem Müslüman-Bizans İlişkilerine Oryantalist Yaklaşımlar olması münasebetiyle çalışmamızda hem İlk Dönem Siyer kaynaklarına hem de Oryantalistler tarafından yazılan kaynaklara müracaat edilmiştir. Araştırmamızda kullandığımız siyer kaynaklarının ilki İbn İshâk (ö. 151/768) tarafından kaleme alınmış “*Kitâb’us- Siyer ve’l-Meğâzî*” adlı eserdir. Bir diğer kaynağımız ise İbn İshâk’ın eserinin günümüze tamamıyla intikal etmemesi sebebiyle bu eksik kalan rivayetleri bize aktaran eser İbn Hişâm (ö. 218/833) tarafından yazılmış “*es-Sîretü’n-Nebeviyye*”dir. Tezimizde Bizans ile münasebetler olarak ele aldığımız ve tezimizin ikinci bölümünü oluşturan Mûte, Tebük savaşları ile Üsâme b. Zeyd seriyyesi için megâzî türünün önemli kaynağı olan Vâkıdî (ö. 207/823) tarafından yazılmış “*Kitâbü’l Meğâzî*” eserini kullandık. İlk dönem eserlerinden olan bir diğer kaynağımız ise İbn Sa’d (ö. 230/845)’ın kaleme aldığı *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*’dir. Genel tarih kitaplarından olan Taberî’nin (ö. 310/923) kaleme almış olduğu “*Târîhu’l-*

Ümem ve 'l-Mülûk" adlı eseri konumuza dair bilgileri kapsamlı bir şekilde ele alması sebebiyle kaynak olarak kullanılmıştır.

Oryantalist literatürün genişliği dikkate alınarak, tezimizin inceleme kapsamına yalnızca 19. yy. oryantalistlerinin yazdıkları eserlerden bazıları dâhil edilmiştir. Tezimizin giriş bölümünde ele aldığımız Bizans-Pers savaşı ve Rum suresi ayetleri için başvurduğumuz ancak diğer bölümleri için de yaralandığımız Bizans tarihini ele alan Alexander Alexandrovich Vasiliev,¹ Edward Gibbon² ve Walter E. Kaegi'nin³ eserlerine başvurulmuştur.

Tez konumuzun İlk Dönem ile sınırlı olması sebebiyle Oryantalistler tarafından yazılmış eserlerden öncelikli olarak Hz. Peygamber'in hayatını ele alan eserler kullanılmıştır. Tezimizin birinci bölümünü oluşturan İslâm'a davet mektupları hakkında Betty Kelen,⁴ David Samuel Margoliouth,⁵ Edward Sell,⁶ Emile Dermenghem,⁷ Gladys M. Draycott,⁸ Karen Armstrong,⁹ Maxime Rodinson,¹⁰ S.W. Koelle,¹¹ W. Montgomery Watt,¹² Washington Irving,¹³ William Muir¹⁴ ve William Hampson Stobart¹⁵ isimli yazarların eserlerine müracaat edilmiştir.

Askeri kökenli olup Hz. Peygamber'in savaşlarını anlatan müstakil eserleri bulunan Richard Gabriel¹⁶ ve Russ Rodgers'ın¹⁷ eserlerine tezimizin ikinci bölümünü

¹ Alexander Alexandrovich Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire* (Kanada: The University Of Wisconsin Press, 1952).

² Edward Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 1820.

³ Walter Emil Kaegi, *Byzantium And The Early Islamic Conquests* (New York: Cambridge University Press, 1992).

⁴ Betty Kelen, *Muhammad: The Messenger of God* (Taylor Productions, 2001).

⁵ David Samuel Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam* (New York and London: Putnam, 1905).

⁶ Edward Sell, *The Life Of Muhammad* (London: Christian Literature Society for India, 1913).

⁷ Emile Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 1939.

⁸ Gladys M. Draycott, *Mahomet: Founder of Islam* (Erişim 01 Ocak 2024).

⁹ Karen Armstrong, *Muhammad A Prophet for Our Time* (New York: Harper One, 2006).

¹⁰ Maxime Rodinson, *Mohammed*, çev. Anne Carter (Amerika Birleşik Devletleri: Pantheon Books, 1971).

¹¹ Sigismund Wilhelm Koelle, *Mohammed and Mohammedanism* (Rivingtons Waterloo Place, London, 1889).

¹² W. Montgomery Watt, *Muhammad At Medina* (Oxford At The Clarendon Press., 1956); W. Montgomery Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 1961.

¹³ Washington Irving, *Life Of Mahomet*, 1874.

¹⁴ William Muir, *The Life Of Mahomet* (Smith, Elder, 1861).

¹⁵ James William Hampson Stobart, *Islam & İts Founder* (London: Society for Promoting Christian Knowledge; New York: Young, 1876).

¹⁶ Richard A. Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General* (University of Oklahoma Press, 2007).

¹⁷ Russ Rodgers, *The Generalship of Muhammad* (Gainesville: University Press of Florida, 2012).

oluşturan Bizans ile Müslümanlar arasında gerçekleşen savaşlar hakkında bilgi almak için başvurulmuştur. Edward Sell'in¹⁸ Hz. Peygamber'in savaşlarını ele aldığı eserinden de yararlanılmıştır.

İslâm ve Arap tarihi üzerine yazılan genel eserlerden de faydalanılmıştır. Bu alanda Gustav Weil,¹⁹ Hugh Kennedy,²⁰ Leone Caetani,²¹ Philip K. Hitti²² ve Simon Ockley'in²³ eserleri kullanılmıştır.

II. ORYANTALİZM VE ORYANTALİZMİN TARİHİ

Oryantalizm, Asya ile Avrupa arası tarihsel ve kültürel münasebeti ifade ettiği gibi 19. yy. itibariyle Doğu dünyasının din, dil, bilim, kültür ve geleneklerini inceleyen ve bu konu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı bilimsel bir disiplin olarak ele alınmıştır. Türkçe'ye şarkiyat olarak geçen bu kelime daha sonra doğu bilimi olarak adlandırılmıştır. Arapça'da istiṣrāk olarak ifade edilmiştir. Oryantalist kavramı ise tarihsel süreç içerisinde farklı kullanımları bulunmakla beraber ilk kez İngilizce dilinde 1779'da Edward Pococke üzerine yazılmış bir makalede "Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi" anlamında kullanılmıştır. Oryantalist kavramı için müsteşrik ifadesi de kullanılmıştır.²⁴

Oryantalizme yaptığı eleştirilerle bilinen Filistinli yazar Edward William Said'e göre, 18. yüzyıl sonunu yaklaşık bir başlangıç noktası olarak kabul edersek, Şarkiyatçılık, Şark hakkında gözlemler yaparak, bu gözlemleri meşrulaştırarak, Şark'ı tanımlayarak, öğreterek, bölgeye yerleşerek ve yöneterek, Batı'nın Şark üzerindeki egemenliğini pekiştiren ve Şark'ı yeniden yapılandıran bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.²⁵ Edward William Said, alanı ne olursa olsun Doğu hakkında araştıran ve yazan herkesi şarkiyatçı olarak kabul etmiştir.²⁶

¹⁸ Edward Sell, *Ghazwas and Sariyas* (Londra: Madras and Colombo, 1911).

¹⁹ Gustav Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, çev. Salahuddin Khuda Bakhsh (Calcutta, Univ. of Calcutta, 1914).

²⁰ Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century* (Routledge, 2004).

²¹ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid Yalçın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020).

²² Philip K. Hitti, *History of The Arabs* (Macmillan Education) (Erişim 24 Nisan 2024).

²³ Simon Ockley, *The History Of The Saracens*, 1847.

²⁴ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mayıs 2024).

²⁵ Edward William Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2013), 13.

²⁶ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 12.

Hristiyan Batı dünyası oryantalizmin resmi başlangıcını 1312'deki Viyana Konsülü'nde bazı Avrupa ülkelerinde "Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice" kürsülerinin kurulması kararının alınmasıyla başladığını kabul etmektedir.²⁷ Ancak Oryantalizme imgesel olarak bakıldığında başlangıcının antik çağa kadar uzandığını ifade eden görüşler de mevcuttur. Oryantalizmin evrelerini, Antik Çağdan Aydınlanmaya kadar Birinci Dönem, Aydınlanmadan Modern döneme kadar İkinci Dönem, Modern dönem ve sonrası olmak üzere Üçüncü dönem şeklinde üç döneme ayırabiliriz.²⁸

Birinci Dönem, Doğu ve Batı arasındaki sınırın vurgulandığı, Avrupalıların düşman olarak gördükleri Asya'yı yenmelerini konu alan Aiskhylos'un "Persler" ve Euripides'in "Bakkhalar" adlı antik oyunlarının ana temasını ifade etmektedir. Bu oyunlarda Avrupa akılcı, kuvvetli ve her türlü hamleye karşı koyabilecek potansiyeldeyken Asya ise her seferinde bu akla ve güce karşı yenik düşen taraf olarak gösterilmiştir.²⁹ Edward W. Said, Antik Yunan ve Roma'daki tarihçiler, coğrafyacılar, hatipler ve ozanların toplumlarının diğer topluluklardan üstünlüklerini kanıtlamak amacıyla çeşitli sınıflandırmalar yapıp bilgiler ürettiklerini aktarmıştır.³⁰ İslâm dini Arap Yarımadası'nda zuhur etmiş ancak bu coğrafyayla sınırlı kalmamıştır. Bilhassa Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevî Devleti zamanlarında artan fetihler ile Müslümanlar dünyada sınırlarını genişletip İslâm dininin farklı coğrafyalara ulaşmasını sağlamışlardır. İslâm coğrafyasının genişlemesi, Hristiyanlık ve Yahudilik dini için önem arz eden Kudüs şehrinin Hz. Ömer'in hilafeti zamanında kaybedilmesi Batı'yı rahatsız etmiştir. Batı'nın duyduğu bu rahatsızlık kendisini İslâm'ı kötülemeye ve İslâm hakkında karalama kampanyaları yapmaya yönlendirmiştir. Bu çerçevede Batı, Doğu Hristiyanlığının önde gelen isimlerince yazılan reddiyelerden de faydalanmıştır. Yuhannâ ed-Dımaşkî (ö.749?) isimli Hristiyan âliminin yazdığı reddiyeden de önemli ölçüde istifade edildiği aktarılmıştır.³¹ Bu dönemde Kur'ân'ı Kerîm tercümeleri yapıldığı gibi matematik, tıp gibi diğer ilimler ile ilgili eserlerin tercümeleri de

²⁷ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 59.

²⁸ Şevket Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2002), 16.

²⁹ Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 16.

³⁰ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 67; Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 16.

³¹ Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 17.

yapılmıştır. Bu dönemde İslâm'a daha ılımlı yaklaşan ve yaptıkları çevirilerde daha tarafsız bir tutum sergilemeye çalışanlar da olmuştur. Bunlardan birisi de Almanya kralı II. Frederic'tir. II. Frederic'in Arapçayı bilen, 1224 yılında kurdurduğu Napoli Üniversitesi'nde Arapça ilimlerine dair akademi tahsis eden ve Müslüman yaşantısına sempati besleyen biri olması kilise sakinleri tarafından hoş karşılanmamış ve 1239'da Papa IV. Gregory tarafından aforoz edilmiştir.³²

Avrupa'da yeşeren Rönesans ve Reform hareketleri oryantalizm için de yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde kara ticaretinin iki önemli kolunu oluşturan İpek ve Baharat yollarını hâkimiyetinde bulunduran Osmanlı Devleti, Akdeniz, Balkanlar ve Ortadoğu'da kurduğu otoritenin de altın çağını yaşamıştır. Bu sebeple dar bir alana sıkışan Avrupa'nın okyanuslara açılmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Yaptıkları seferler ile yeni coğrafyalar keşfedilmiş ve buralarda koloniler oluşturulmuştur. Kolonilerin oluşturulması oryantalist çalışmalarına da etki etmiştir. Seyahatler sonucu Hinduizm, Zerdüştlük gibi dinlerin kutsal metinleri ele geçirilerek tercüme edilmiştir. Bu dönemde yaşanan bilim ve düşünce faaliyetleri kilisenin etkisi dışında geliştiği için kilisenin sahip olduğu otorite azalmıştır. Hz. Peygamber'in elde ettiği başarılar küçümsenmeyerek itiraf edilmiş ancak bu başarılar dini ve metafizik sebepler dışına itilerek Hz. Peygamber'in şahsına ve sosyokültürel ortamın elverişliliğine bağlanmıştır. Bu dönem eserlerinin bir diğer özelliği ise refah ve zenginlik içerisinde olan Doğu'nun yaşadığı bu zenginliğin şehvet düşkünlüğünü ve tembelliği beraberinde getirdiğinin aktarılmasıdır.³³

Üçüncü Dönem, Silvestre de Sacy'nin 1795'te Paris'te "Ecoles des Laguages Orientales"i kurmasıyla başladığı ifade edilen aynı zamanda Bilimsel Oryantalizm olarak da adlandırılan dönemdir. Bu dönemde sürdürülen oryantalist çalışmaları kilise etkisinden kurtulmuş ancak siyasi otoritelerin emri altına girmiştir. 19. yy da oryantalistler tarafından araştırmalarını gerçekleştirmek amacıyla cemiyetler kurulmuş, dergiler ve ansiklopediler çıkarılmış, kongreler düzenlenmiştir.³⁴

³² Bulut, "Oryantalizm".

³³ Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 19-25.

³⁴ Yıldız, *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*, 25-28.

III. ARAP-BİZANS İLİŞKİLERİ

Bizans İmparatorluğu Mısır, Filistin ve Suriye topraklarında hâkimiyet sağladıktan sonra Araplar ile ilişkiler başlamıştır. Bu bölgelerde yer alan devletler çölden gelebilecek saldırılara karşı bir tampon bölge görevi görmekle beraber savaşlarda Bizans ordusuna destek vermişlerdir.³⁵ Tenûhîler, Selîhîler ve Gassânîler gibi kabileleri Bizans müttefiki olan bu kabileler içerisinde sayabiliriz. Bunlara ek olarak Kinde, Lahm, Cüzâm, Belî, Âmile, Kelb, Tağlib, İyâd, Tayy kabilelerini de belli dönemlerde bu ittifaka dâhil olanlar arasında sayabiliriz.³⁶

Yemen'in kuzeyinde bulunan Necran, verimli topraklara sahip olup Hicaz, Bahreyn, Irak, Filistin ve Suriye gibi yerlerin ticaret yolları üzerinde bulunan bir şehirdir.³⁷ Bizans, Kuzey Arabistan'ı siyasi olarak kontrol altına aldıktan sonra Güney Arabistan'da ise Hristiyanlık dininin benimsenmesini sağlayarak buradaki isteklerini yerine getirmeyi amaçlamıştır. Hristiyanlığı yaymak isteyen misyonerler M. V. yüzyılda tüccarlar ve denizcilerle seyahatler yaparak bu görevi yerine getirmişlerdir. Bizans İmparatorluğu'nun yaptığı yardımlarla Arap Yarımadası'nın birçok yerinde kiliseler kurmuşlardır. Güney Arabistan'ın Necran bölgesi Hristiyanlık dininin en çok benimsendiği bölge haline gelmiştir.³⁸

Yahudiliği benimsemiş olan Himyer'in son hükümdarı Zû Nüvâs, ordusuyla beraber Necran üzerine yürümüş ve onları Yahudiliği benimsemek ya da ölmek arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır. Necranlıların Yahudiliği benimsememeleri üzerine kendilerine uhdûd adı verilen ateş çukurları hazırlatmış ve onları bu ateş çukuruna atmıştır.³⁹ Bu olay Kur'ân ayetlerinde de anlatılmaktadır.⁴⁰

Devs Zû Sa'lebân isimli Sebe'den bir kişi Zû Nüvâs'ın yaptıklarını kendisine bildirmek amacıyla Bizans Kayser'inin yanına giderek kendisiyle görüşmüştür. Bu görüşmede Devs, Kayser'den Zû Nüvâs ile savaşmak amacıyla ordu göndermesini

³⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm* (Erişim 02 Mayıs 2024), 2/38-72.

³⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm* (Erişim 02 Mayıs 2024), 4/243; Casim Avcı, "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Nisan 2024); Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 21.

³⁷ Mustafa L. Bilge, "Necran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2024).

³⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm* (Erişim 02 Mayıs 2024), 6/612-613.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî İbn İshak, *Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî* (Daru'l Fikr, 1978), 52-53; Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye* (Mustafa El-Ba'ni El-Halebî ve Evladuhu, 1936), 1/37.

⁴⁰ Burûc 85/3-10

talep etse de Kayser tarafından bu talep Necran'ın uzaklığı sebep gösterilerek kabul edilmemiştir. Ancak Kayser, Necran'a yakın olup kendisi de Hristiyan olan Habeş kralına, Necran halkına yardım etmesini emreden bir mektup yazmıştır. Mektubu alan Necâşî emri yerine getirmek için bir ordu hazırlatmış ve Eryat isimli birini bu orduya komutan tayin ederek Yemen'e göndermiştir. Yemen'de meydana gelen bu savaşı Eryat'ın ordusu kazanmış, Zû Nüvâs mağlup edilmiştir.⁴¹

İslâmiyet öncesi Bizans ilişkileri olarak ele alacağımız bir diğer konu Hz. Peygamber'in dedelerinden olan Kusay b. Kilâb'ın soyundan gelen Hâşim b. Abdümenâf'ın kışın Yemen ve Habeşistan'a, yazın Şam ve Gazze'ye ticaret yapmasını sağlayan îlâf isimli ticaret antlaşmalarıdır. Bu antlaşmalar Mekkeli tüccarların güvenli bir şekilde ticaret yapmasını sağlamıştır. Kur'an'ı Kerîm'de Kureyş suresinde yaz ve kış aylarında güven içerisinde yapılan bu ticari seferler anlatılmıştır.⁴² Hâşim Şam ve Gazze'ye yaptığı yolculuklarda Bizans Kayseri'nin yanına gider, burada kendisine ikramlarda bulunulur ve güzel bir şekilde ağırlanırdı.⁴³ Hz. Peygamber de kendisine peygamberlik vazifesi verilmeden önce Bizans toprağı olan Suriye'ye iki defa ticaret amacıyla yolculuk yapmıştır. İlk yolculuğunu çocukluğunda amcası Ebû Tâlib ile yapan Hz. Peygamber,⁴⁴ ikinci yolculuğunu ise gelecekte evleneceğı kişı olan Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarını götürmek amacıyla yapmıştır.⁴⁵

Kur'an'ı Kerîm'deki bir sureye adını veren Rûm ismi Bizanslılar için kullanılmakla beraber, bu surenin ilk beş ayetinde Sâsânîler ile aralarında süregelen mücadelede aldıkları mağlubiyete karşılık üç ile dokuz yıl arasında Sâsânîler'e galip gelecekleri bildirilmiştir. Surenin ilk beş ayeti şu şekildedir: “*Elif Lâm Mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.*”⁴⁶

⁴¹ İbn İshak, *Kitâbu's-siyer ve'l meğâzî*, 58-59; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 1/38-39.

⁴² Kureyş 106/1-4

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa 'd İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr* (Kahire: Mektebetü'l Kanji, 2001), 1/57.

⁴⁴ İbn İshak, *Kitâbu's-siyer ve'l meğâzî*, 73; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 1/191-194.

⁴⁵ İbn İshak, *Kitâbu's-siyer ve'l meğâzî*, 81; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 1/199.

⁴⁶ Er-Rûm 30/1-5

İbn Abbâs ve İbn İshak aynı isnad ve aynı mana ile aktardıkları rivayette Müslümanların, Ehli Kitap olan Rumları desteklediğini, müşriklerin ise Perslerin kendileri gibi puta tapanlar olmaları sebebiyle Persleri desteklediklerini ifade etmişlerdir. Bu mücadele ile ilgili Rum suresinin nazil olmasıyla beraber Hz. Ebû Bekir müşrikler ile beş yıllık bir süre tayin ederek bir miktar deve üzerine iddiaya girmiştir. Hz. Ebû Bekir'in tayin ettiği bu süre içerisinde Rumlar mağlup olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e bu durumu danışması üzerine Hz. Peygamber girdiği iddianın süresini uzatmasını ve deve miktarını arttırmasını emretmiştir. Bu yeni anlaşma üzerinden belirlenen sürenin geçmesiyle Rumlar perslere galip gelmiştir. Rumların bu galibiyetinin Müslümanları sevindireceği Rum suresinde geçmektedir. Süfyan, Rumların galibiyeti ile Müslümanların yaşadığı bu sevincin Bedir Gazvesi'nin yaşandığı zamana denk geldiğini aktarmıştır. İbn İshak'ın rivayetinde ek olarak "Saîd: 'Bîd' ifadesi 10'dan aşağı demektir.' dedi." ifadesi yer almaktadır.⁴⁷

Hz. Ebû Bekir'in (632-634) girdiği bu iddiadan haberdar olan Hz. Peygamber ayette geçen bîd' ifadesinin üç ile dokuz yıl arası bir zaman dilimini ifade ettiğini Hz. Ebû Bekir'e söylemiştir.⁴⁸ Rumlar aldıkları mağlubiyetlerin ardından Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı zamanlarda Perslere karşı kesin bir zafer kazanmıştır.⁴⁹ Aktarılan rivayetlere bakıldığında Ehli Kitap olan Rumların, Mecusi olan Perslere karşı aldıkları mağlubiyet haberi Mekke'de müşrik ve Müslümanları da karşı karşıya getirmiştir. Rum suresi ayetlerinin nüzulü ile Hz. Ebû Bekir bir müşrikle iddiaya girmiş ve ayetin haber verdiği gibi Rumların galip gelmesiyle iddianın kazananı da Hz. Ebû Bekir olmuştur. Rumların ilk galibiyetinin Müslümanlar ile müşrikler arasında yapılan Bedir Gazvesi'ne (2/624) denk geldiği, son galibiyetinin de Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı zamana denk geldiği ve Herakleios'un savaşı kazanması sebebiyle kutsal hacı yerleştirmek için Kudüs'te olduğu aktarılmıştır.⁵⁰

⁴⁷ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâlî Sâhibi's-Şerî'a* (Beyrut: Daru'l Mektebeti'l Ulumiyye, 1988), 2/330-331.

⁴⁸ Olayın İbn Şihâb ez-Zühri tarafından aktarımında Rum suresinin ilk iki ayetinin indiği zamanda iddianın henüz haram kılınmadığı ve Hz. Ebû Bekir'in müşrikler ile Rumların yedi yılda galip geleceğine dair iddiaya girdiği ifade edilmiştir.

⁴⁹ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâlî sâhibi's-şerî'a*, 332-333; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm*, 4/177.

⁵⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâlî sâhibi's-şerî'a*, 330-334.

David Samuel Margoliouth, bu mücadele sürecinde Mekkeli müşriklerin Perslileri, Müslümanların ise Bizans'ı tuttuğunu aktarmıştır. Hz. Ebû Bekir'in, Bizans ve Persler arasındaki bu savaşın beş sene içerisinde Bizans'ın galibiyeti ile sonuçlanacağına dair müşriklerle bir iddiaya girdiğini aktardıktan sonra hataya düştüğünü ve iddiayı kaybetmiş görüldüğünü ifade etmiştir. Bu mucizenin gerçekleşmesi için uzun süre gerektiğini, Müslümanların Bedir Gazvesi'nin ardından bu mucizenin gerçekleştiğini iddia ettiklerini ancak bu mucizenin bundan önce Kur'ân'da yer alması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹

Emile Dermenghem, Bizans ve Persler arasındaki bu savaşın gidişatının Mekke'de büyük bir ilgiyle takip edildiği, putperest Kureyşliler'in Perslere, Müslümanların ise Bizans'a sempati duyduklarını aktarmıştır. Dermenghem, 625 yılında İmparator Herakleios'un Persleri mağlup ederek Suriye'yi yeniden ele geçirmesiyle Hz. Ebû Bekir'in iddiayı kazandığını, Kur'ân'ı Kerîm'in de bu zaferi önceden haber verdiğini aktarmıştır.⁵² Ayrıca Hz. Peygamber'in, Herakleios'un bu zaferine sevindiği gibi Pers kralı Kısra'nın ölümüne de sevindiğini ve Bizans'ın zayıflattığı Pers İmparatorluğu'nun Arapların saldırılarıyla çöküşünü hızlandıracağını öngördüğünü aktarmıştır.⁵³

Rum suresi ile ilgili Oryantalist kaynakların genelindeki yorumlar Hz. Peygamber tarafından ileri sürülen ve gerçekleşen bir kehanet⁵⁴ olduğu yönündedir.⁵⁵ Ancak Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde kendisinin 40 yaşından önce böyle bir iddiasının bulunmaması gösteriyor ki bu olay Hz. Peygamber'in ortaya attığı yüzlerce tahminden tesadüfen tutan bir tahmin değildir. Ayrıca ayetin nüzul zamanı göz önüne

⁵¹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 133-134.

⁵² Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 107.

⁵³ Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 108.

⁵⁴ Kehanet kelimesinin manasına bakıldığında bir tür sezîş yoluyla gelecekte vuku bulacak olayları önceden bilme veya bunu haber verme anlamına gelmekte, bunu yapana kâhin adı verilmektedir. Ömer Faruk Harman, "Kâhin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Ağustos 2024).

⁵⁵ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 133; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 109; Stobart, *Islam & İts Founder*, 129; Richard Bell, *Introduction to the Qur'an* (Edinburgh at the University Press, 1953), 3; Andreas Nikolaou Stratos, *Byzantium in the Seventh Century* (Adolf M. Hakkert, 1968), 309; Juan Cole, *Muhammad Prophet Of Peace Amid The Clash Of Empires* (New York: Nation Books, 2018), 75.

alındığında Bizans İmparatorluğu'nun Perslere karşı yenik vaziyette bulunuşu böyle bir öngörüyü zorlaştırmaktadır.⁵⁶

Bizans ile Pers İmparatorluğu arasındaki savaşın başladığı ve devam ettiği süreci, ayetlerin nüzul ortamını anlayabilmek ve bu savaşların ne şekilde sonuçlanacağını öngörmenin aslında ne kadar zor ve riskli bir iş olduğunu kavrayabilmek için Bizans tarihçilerinin anlatımıyla konuyu ele almakta fayda var. Bizans İmparatoru Maurikios'un hükümdarlığının ilk zamanları, Pers Kralı Hüsrev'in oğlu Hürmüz'ün saldırılarıyla uğraşmakla geçmiştir. Savaş uzamış ve her iki taraf için de can sıkıcı bir hal alamaya başlamıştı. Hürmüz'ün komutanlarından olan Behram, Uzakdoğu sınırındaki Türk saldırısına karşı mücadelesiyle ünlenmiş bir komutandı. Behram, Hürmüz tarafından Maurikios ile savaşmak üzere Bizans sınırına gönderilmiş ancak 589'da Aras Nehri kıyılarında yenilgiye uğramıştı. Hürmüz'ün, Behram'a karşı olan kızgınlığı, kendisini görevden aldığını bildiren bir mektup yazmasına ve giymesi için bir entari göndermesine sebep olmuştur.⁵⁷ Behram görevinden ayrılmayı kabul etmediği gibi Hürmüz'ün onu zorla görevden alması için gönderdiği askerleri kendi tarafına çekmeyi başararak Ktesifon üzerine yürümüştür. Ancak kendisi buraya varmadan Hürmüz saray ahalisi tarafından kör edilip hapse atılarak yerine oğlu II. Hüsrev geçirilmiştir.⁵⁸ Behram'ın, II. Hüsrev'in tahtına el koymak istemesi sebebiyle II. Hüsrev, Behram'a karşı koyacak güçteki tek hükümdar olan Bizans İmparatoru Maurikios'un topraklarına sığınarak kendinden yardım istemiştir.⁵⁹ Maurikios bu yardım talebini Perslerle arasındaki savaşın bitmesi için bir fırsat olarak görmüş ve II. Hürmüz'ün emrine bir Bizans ordusu vererek Behram'a karşı olan savaşında kendisini desteklemiştir. Bu savaşta Behram şehri terk ederek doğuya kaçmış ve II. Hüsrev yeniden saltanatının başına geçmişti. Maurikios'un yaptığı yardım karşılığında Bizans ile aralarında ateşkes imzalanmasına razı gelen II. Hüsrev, savaşlar sebebiyle yıllar önce ele geçirilen bazı sınır kentlerini de Bizans'a geri vermiş ve Maurikios'un

⁵⁶ Altay Cem Meriç, *Peygamberliğin İspatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 507.

⁵⁷ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/178-183.

⁵⁸ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/184-187.

⁵⁹ Arthur Gilman, *The Story Of Nation* (New York: G.P.Putnam's Sons, 1889), 3.

kızlarından biriyle evlenerek de bu barışı kesinleştirmiştir. Bu iki devlet arasında yaklaşık 20 yıl süren bir barış gerçekleşmişti.⁶⁰

Bizans İmparatorluğu doğu sınırını bu barış ile bir nebze kontrol altına almış olsa da batıdan gelen Slav ve Avar saldırıları askerleri fazlaca yıpratmıştı. Avarlar tarafından esir alınan Bizanslılar 599'da yüklü bir ödeme karşılığı Maurikios'a teslim edilmek istenmiş ancak İmparator'un kabul etmemesi üzerine 12.000 esir infaz edilmiştir. 602'de Bizans İmparatorluğunun hazinesi boşalmış, askerlere kışı düşman boylarında kalarak avlanmaları emredilerek ordu masrafları kısılmak istenmişti. Ordu böyle bir muameleyi kabul etmeyerek Phokas isimli birini komutan seçip Konstantinopolis'e doğru yola çıkmışlardı. Phokas şehre geldiğinde tacını giyerek tahta geçerken Maurikios ve oğullarını yakalatıp öldürmüştür.⁶¹

Bizans İmparatorluğu iç işleriyle meşgulken II. Hüsrev imparatorluğunu güçlendirmiş ve Maurikios'un oğlu Theodosios'un ölmediğini ve Pers ordusuna katıldığını iddia ederek Phokas'a savaş ilan etmiştir. Savaş başlamış ve Pers ordusu Suriye'yi işgal ederek Küçük Asya'ya geçmişti.⁶² Phokas olanlar karşısında tahtını kaybedeceğinin korkusuyla saltanatına meydan okuma ihtimali olan herkesi katletmişti. Öyle ki Persleri yenilgiye uğratan, Perslerin ismini duymaktan dahi endişe ettiği General Narses'i yakarak öldürmüştü. Maurikios'un ailesini ve soyundan gelen tüm erkekleri öldürmüştü.⁶³ Bizans İmparatorluğu'nun gözleri önünde yıkıldığını gören Kartaca valisi Phokas'a isyan bayrağını çekmişti. 610 yılında Kartaca valisinin oğlu olan Herakleios komutasında bir donanma Konstantinopolis'e doğru yola çıkmış ve bunu duyan İskenderiye'deki Bizans komutanı da kendisine katılmıştı. Phokas'ın yaptıkları halkı kendisine karşı bir nefrete sürüklemişti ve donanma Konstantiniyye'ye varmadan Phokas halk tarafından tutuklanmıştı. Herakleios'un kente girdiği sırada Phokas insanların gözü önünde canlı canlı yakılmış ve Herakleios'a imparatorluk tacı

⁶⁰ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/188-190; Susan Wise Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: ALFA, 2014), 291-292.

⁶¹ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/194-207; Umberto Eco, *Orta Çağ*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: ALFA, 2012), 113; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 293-294; Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*, 4.

⁶² Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*, 4; Stobart, *Islam & Its Founder*, 169; Irfan Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, Volume 1, Part 1, Political and Military History* (Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1995), 635.

⁶³ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/208-210.

takdim edilmişti.⁶⁴ Bizans tarihçisi Theophanes Roma devletinin gücünün neredeyse tükendiğini, Avarların yaptıkları saldırılarla Avrupa'yı yıprattığını ve Perslerin savaşta Roma ordusunu hezimete uğrattığını ifade etmiştir. Ordudaki tecrübeli askerlerin çok azı hayatta kalmıştı. Edessa, Persler tarafından fethedilmiş ve Mandylion (Kutsal Mendil) Ktesifon'daki bir arşive kaldırılmıştı. Sonraki sene Caesarea da Persler tarafından alınmıştı.⁶⁵

Herakleios, II. Hüsrev'e savaşı bitirip barış sağlanması için elçiler göndermiş ancak zafer üstüne zafer kazanan II. Hüsrev bunu kabul etmemişti. II. Hüsrev, Lahmî hükümdarını öldürerek bu devleti krallığına katmış ve Arap Yarımadası'ndaki gücünü pekiştirmişti. 614'te Kuzeybatı Arabistan'a yönelmiş ve Suriye'yi Bizans adına koruyan Gassânîler'in gücünü yok etmiştir. Kudüs'e saldırarak halkı kılıçtan geçirmişlerdir. 67.000 erkek, kadın ve çocuğun Persler tarafından katledildiği ve kutsal haçın Ktesifon'a Mandylion'un yanına götürüldüğü aktarılmıştır. Herakleios tekrardan barış talebinde bulunsa da II. Hüsrev tarafından kabul edilmemiştir. Persler yönünü Konstantinopolis'e çevirirken Avarlar ve Slavlar da kuzeybatıdan yaklaşıyordu. Ordu tükenmiş, Kuzey Afrika ve Mısır'dan tahıl ikmali durmuştu.⁶⁶

Herakleios ümitleri tükenmiş bir vaziyette Konstantinopolis'in hazinelerini koruyabilmek adına gemilerle Kuzey Afrika'ya göndererek kendisi de Kartaca'ya dönüp Bizans'ın kalan topraklarını yönetecekti. Herakleios'un yaptığı bu plan 618'de Altın Boynuz'u terk ettikten kısa bir süre sonra gemilerin batması ile gün yüzüne çıkmıştı. Konstantinopolis piskoposu patrik Sergios Roma'yı savunma görevinin Herakleios'da olduğuna kendisini inandırarak Ayasofya'nın mihrabında şehri terk etmeyeceğine dair Tanrı huzurunda kendisinden yemin almıştır. II. Hüsrev bu zamanda Bizans halkının tüm kızgınlığını Pers ordusu üzerine toplayacak bir mektup yazarak Herakleios'a göndermiştir. Mektupta kendisini dünyanın hâkimi olarak tanıtan II. Hüsrev Herakleios'un aşağılık bir köle statüsünde olduğunu ifade etmiştir. Herakleios'un kaybettiği toprakları öne sürerek inancının yanlış olduğunu, eğer Tanrı

⁶⁴ Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*, 5; Stobart, *Islam & Its Founder*, 169; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 2.

⁶⁵ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/212-228; Eco, *Orta Çağ*, 113; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 295-296.

⁶⁶ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/228; Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire*, 195-196; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 297; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 107; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 3.

onların yanında yer alıyorsa neden bu kadar çok toprak kaybettiklerini dilerse Konstantiniyye'ye de hâkim olabileceğini söyleyen II. Hüsrev, Herakleios'a yanına gelirse onu affedeceğini ve kendisine toprak bağışlayacağını dile getirmiştir. Yahudiler tarafından çarmıha gerilmekten kendini kurtaramayan Hz. İsa'ya boş bir umutla bağlanmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷

II. Hüsrev'in yazdığı bu mektup Bizans ordusuna katılımı arttırarak savaşı bir haçlı seferine çevirmişti. Patrik Sergios kilise hazinelerini eritip sikkeye dönüştürerek Herakleios'a ordu ihtiyaçlarını karşılaması için vermişti. Yeni silahlar alınmış, gemiler inşa edilmiş, ordu donatılmıştı. Avarlar ile barış yapılarak devletin batısı güvence altına alınmıştır.⁶⁸ 622 yılında Ayasofya katedralinde ihtişamlı bir ayin yapılmış ve Herakleios ordusunun başında yola çıkarken oğlu Konstantinos'u, Konstantinopolis'e vekil olarak bırakmıştı. Yazı Küçük Asya'da geçiren Herakleios, ordusunda bulunan düzensiz ve tecrübesiz askerleri birbiriyle tahta kılıçlarla dövüştürerek eğitmeye çalışmıştır. Savaşın yeri tam olarak bilinmemekle beraber orduların Ermenistan sınırında karşılaştıkları aktarılmıştır. Bizans ordusu yaptıkları saldırılarla Pers ordusunu kaçmaya mecbur bırakmıştı. Sonucun böyle olacağına, savaşta pişen Pers askerlerinin bu deneyimsiz askerlerden oluşan ordu tarafından mağlup edileceğine kimse ihtimal vermemişti. Bu savaşın ardından üç yıl boyunca Herakleios ve ordusu, Pers ordusunu mağlup ederek kaybettiği toprakları geri almıştır.⁶⁹

II. Hüsrev aldığı yenilgiler ile tek başına Bizans'a karşı koyamayacağını düşünerek Avarlar ve Slavlar ile anlaşma yoluna girmiştir. Avarlar ve Slavlara, Herakleios'un verdiği şartlardan daha iyi bir dostluk teklifinde bulunarak Konstantinopolis'e saldırı düzenlemelerini istemiştir. Avarlar ve Slavlar, Pers ordusuyla beraber Konstantinopolis'e saldırıda bulunsalar da Bizans donanmasının gücüne karşı koyamamış ve başarısız olmuşlardır.⁷⁰

⁶⁷ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/229-230.

⁶⁸ Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire*, 197.

⁶⁹ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/230-235; Bell, *Introduction to the Qur'an*, 3; Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, Volume 1, Part 1, Political and Military History*, 641-642; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 298.

⁷⁰ Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/236-247; Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire*, 197; Bernard Lewis, *Arabs in History* (Londra: Hutchinson House, 1950), 49-50; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 299.

628 yılında Herakleios ordusuyla beraber Ninova'ya doğru ilerlemiş ve Ktesifon surlarına dayanmıştı. II. Hüsrev kaçmak istemiş ancak oğlu ve saray halkı tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Perslerin tahtına II. Hüsrev'in oğlu Şîrûye (II. Kavad) çıkmış ve Herakleios ile barış anlaşması imzalanmıştır. Yapılan anlaşma ile II. Hüsrev'in aldığı tüm topraklar ile kutsal haç Herakleios'a geri verilmiştir. Herakleios başarılarının ardından Ktesifon'dan Kudüs'e giderek haçı yerine yerleştirmiştir.⁷¹

⁷¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhî'l-'arab kable'l-islâm*, 4/178; Gibbon, *The Decline And Fall Of The Roman Empire*, 8/248-254; Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire*, 198; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, 300-310; Eco, *Orta Çağ*, 114; Gilman, *The Story Of Nation*, 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞUNA GÖNDERİLEN İSLÂM'A DAVET MEKTUPLARI

Hız. Peygamber, Mekke döneminde kendisine yapılan baskı ve zulme iyilikle karşılık vermiş, Medine'ye hicret ettikten sonra ise farklı din ve etnik grupları bir araya getirerek Medine Vesikası'nı oluşturmuştur. Çevredeki kabilelerle barış anlaşmaları yaparak toplumsal barışa vurgu yapmıştır. Müslümanlar, İslâm'ın evrensel ilkelerini yaymak, adalet ve barış götürmek, sömürüyü ve zulmü engellemek amacıyla fetihler gerçekleştirmiştir. Fetihlerle gayrimüslimler, İslam'ın adaletini ve merhametini gözlemleyerek, kendi istekleriyle İslam'ı seçme fırsatı bulmuşlardır. Zorla din değiştirme olmamış, zimmilerin can, mal ve dini özgürlükleri korunmuştur.⁷² Hız. Peygamber bu ilkeler çerçevesinde İslâm'a davet mektupları göndermeye başlamıştır.⁷³ İbn İshak'tan aktarılan bir rivayette Yezid b. Ebî Habib el-Mısırî'nin bulduğu bir mektupta Hız. Peygamber'in vilayetlere ve hükümdarlara elçiler gönderdiği ile bu elçileri gönderirken ashabına söylediği şeylerin yazılı olduğu yer almaktadır. Yezid b. Ebî Habib el-Mısırî'nin bu mektubu İbn Şihâb ez-Zühri'ye gönderdiği ve Zühri'nin de bu mektubu tanıdığını beyan ettiği İbn İshâk tarafından aktarılmıştır. Mektupta elçilerin gönderilmesi şöyle aktarılmıştır:

“Hız. Peygamber bir gün ashabına şöyle bir hitapta bulundu: ‘Ey inananlar, şüphesiz Allah beni herkese rahmet olarak göndermiştir. Benim emrimde ihtilaf etmeyiniz. Havârilere İsa b. Meryem'in emrinde ihtilaf ettikleri gibi.’ Sahabe kendisine sordu: ‘Ya Resûlallah Havârilere nasıl ihtilaf ettiler?’ Hız. Peygamber şöyle cevapladı: ‘Sizi davet ettiğim şeye onları davet etti. Yakındaki bir yere gönderdiği kimseler razı oldular ve sükûn içinde oldular. Uzak bir yere gönderdiği kimseler ise suratını astılar ve ağır davrandılar. İsa da bunu Allah'a şikâyet etti. Bunun üzerine ağır davrananlar gönderildikleri milletin lisanıyla konuşur oldular.’”⁷⁴

⁷² Abdülkerim Öner, *Râşid Halifelerden Hız. Ebû Bekir* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2024), 83-86.

⁷³ İbn İshak, *Kitâbu's-siyer ve'l meğâzî*, 228; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye* (Mustafa El-Ba'ni El-Halebî ve Evladuhu, 1936), 4/254; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/222.

⁷⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/254-255; Muhammed Hamîdullah, *Hız. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 56.

Hız. İsa'ya dair bu rivayeti aktardıktan sonra Hız. Peygamber sahabesinden göndereceği kişileri o yöreyi öncesinde görmüş ve o yer hakkında bilgisi olanlar arasından seçmiştir.⁷⁵ Bununla beraber seçilen elçilerin dış görünümünün etkileyici ve güzel olmasına da önem vermiştir. Hız. Peygamber seçtiği elçileri Arap yarımadasına ya da Arapçanın çok yaygın olduğu Suriye, Irak, Habeşistan, Mısır gibi bölgelere gönderiyordu. Elçi gönderilen ölkelerin hükümdarlarının Arapça mütercimlere sahip olmaları sebebiyle de elçilerin yabancı dil bilmemesi sorun olmuyordu.⁷⁶

Watt, İbn İshak'tan aktarılan bu rivayetin Hız. Peygamber'in Hız. İsa aracılığıyla gönderilen havarilerden bahsetmesini sağlayarak Pentikost'taki dil armağanı ile bağlantı kurduğunu bu yaptığıyla Hız. Peygamber'in sadece Arap toplumuna değil tüm milletlere gönderilen bir peygamber olduğu tespitini doğrulama hedefinde olduğunu ifade etmiştir. Watt, Hız. Peygamber tarafından gönderilen bu elçiler hakkında anlatılanların değersizliğinden ziyade teolojik (dinsel) çıkar nedeniyle çarpıtılmış bir gerçeklik içerdiğini söylemiştir.⁷⁷ Muhammed Hamîdullah, Watt'ın ifade ettiği dinsel çıkarla ilgili iddiayı kendi zamanında üç kıta hâkimi olup da bu şekil rivayetleri uydurmaya ihtiyacı olmayan Abbasi Müslömanlarının aksine Hız. Peygamber'i Allah'ın gönderdiği evrensel bir elçi olarak kabul etmeyen düşmanlarında aramak gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁸

Bu mektupların gönderilme sebepleri oryantalistler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Gustav Weil, İslâm'a inananların sayısının artması üzerine İslâm'ın yalnızca Araplara değil tüm insanlığa gönderilmiş bir din olduğu fikrinin Hız. Muhammed'in zihninde yerleştiiğini bu sebeple davet mektupları göndermeye başladığını ifade etmiştir.⁷⁹ Robert Payne buna benzer bir düşünceyle Hız. Muhammed'in müşriklerle arasındaki savaşıların bitmesinin zihninde evrensel bir imparatorluk "Tüm dünya için tek elçi, tek inanç" fikrini canlandırdığını ifade etmiştir.

⁷⁵ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 289.

⁷⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 853.

⁷⁷ Watt, *Muhammad At Medina*, 346.

⁷⁸ Hamîdullah, *Hız. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 59.

⁷⁹ Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, 17.

Robert Payne'e göre Medine'de kaldırılan kutsal kılıç tüm dünya iman edene kadar kınına girmeyecekti.⁸⁰

W. Montgomery Watt, gönderilen mektupların İslam'a davet amacı taşımasının ve Herakleios ile Necâşî gibi yöneticiler tarafından yanıtlanmış olmasının pek mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak, bu mektupların bazı dinsel mesajlar içerdiği ve yöneticiler tarafından olumlu karşılandığı kabul edilirse, zamanla içeriklerinde değişiklik yapılmış olabileceğini öne sürmüştür. Mektubun içeriğinin değiştirilme nedeni olarak, elçinin mesajın ayrıntılarını tam bilmemesi veya mesajın o dönemde yeterince önemli görülmeyip büyük bir peygambere yakışır şekilde değerlendirilmemiş olması gösterilmiştir.⁸¹ Hz. Peygamber tarafından gönderilen mektupların tarafsızlık anlaşması önerisi, Mekkelilerin dışardan yardım almasının engellenmesi ya da hakkındaki önyargılı açıklamaların etkilerini silmek amaçlı olabileceğini ifade etmiştir.⁸² Watt, "Muhammad Prophet and Statesman" adlı eserinde, Hz. Muhammed'in davet mektuplarının aslında onun dininin evrenselliğini vurgulamak ve İran ile Bizans'a karşı yürütülen savaflara meşruiyet kazandırmak amacıyla gönderildiğini, ancak sonraki Müslümanların bu mektupların İslâm'a davet amacı taşıdığı şeklinde rivayet ettiklerini belirtmiştir.⁸³

S. W. Koelle, Hz. Muhammed'in gönderdiği bu mektupları İsa Mesih'in havâîlerine verdiği "tüm dünyaya gitmek ve müjdeyi her ulusa duyurmak" anlayışına paralel bir şekilde ortaya koyduğunu ve İncil'in gerçekleşmekte olan evrenselliğini Kur'an'a uyarlamaya çalıştığını savunmuştur.⁸⁴ Koelle, gittikçe artan inananların sayısının fazlalığı, İran ve Bizans İmparatorluklarının uzun süren savaflarla birbirlerini yıprattığını bilen Hz. Muhammed için bu ülkeleri fethetme beklentisinin görüldüğü kadar hayal ürünü olmadığını dile getirmiştir.⁸⁵

David Samuel Margoliouth, Hz. Muhammed'in şöhretini duyduğu bu hükümdarlara gönderdiği mektuplarla aslında dünyayı fethetme programını

⁸⁰ Robert Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present* (Harper & Brothers Publishers, 1959), 59.

⁸¹ Watt, *Muhammad At Medina*, 41.

⁸² Watt, *Muhammad At Medina*, 42.

⁸³ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 194.

⁸⁴ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 193.

⁸⁵ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 195.

yayınladığını ifade etmiştir.⁸⁶ Betty Kelen gönderilen elçilerle ilgili rivayetlerin abartılı olduğunu ifade ederek Hz. Muhammed'in gerçekçi ve çıkarıcı bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemiştir. Komşu hükümdarların Arap topraklarında olan savaşlar hakkında bilgilendirilmesi, ticaret yolları hakkındaki endişelerinin azaltılması ve Tanrı anlayışına dair kendilerini meraklandırmak amaçlı bu siyasi hamlelerin yapıldığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in elçiler gönderdiği bu hükümdarların Ehli Kitap ve Zerdüştler olduğunu ileri sürerek şöyle hitap ettiğini aktarmıştır: "Ey Kitap Ehli, gelin anlaşalım. Allah'tan başka ilaha kulluk etmeyeceğiz, O'ndan başka ilah edinmeyeceğiz ve Allah'ın yerine birbirimizi ilah edinmeyeceğiz." Hz. Peygamber'in ifadelerinden yola çıkarak bu çağrının İslâm'a yönelik değil, İslâm ile barışçıl ilişkiler kurmaya yönelik olduğunu savunmuştur.⁸⁷

Mektupların Gönderilme Zamanları

İslâm tarihinde Müslüman-Bizans ilişkileri, Hz. Muhammed'in (sav) Medine dönemine tekabül etmektedir. Allah Resûlü, çeşitli devlet başkanları ile onlara bağlı yöneticilere mektuplar göndererek tebliğ faaliyetlerini Arap yarımadasının dışına çıkarmıştır.

Hicretin altıncı yılında (M.628) Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasındaki savaşların son bulmasını sağlayan ve insanların güvende olacağı bir ortam tesis eden Hudeybiye Antlaşması taraflarca on yıl süreliğine imzalanmıştır.⁸⁸ Müslümanlar için ağır maddeler içeren bu antlaşma başta kabul edilemeyecek bir durum gibi algılanıp Hz. Muhammed'e karşı tavır alınsa da⁸⁹ sonraki zamanlarda bu antlaşmanın İslâm'ın yayılmasında ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Hudeybiye Antlaşması'nın sağladığı sükûnet ortamı Amr b. Âs (ö. 43/664) ve Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) gibi kişilerin selim bir akılla düşünerek İslâm'ı benimsemelerini sağlamıştır. Bu sebeple antlaşmaya kadar İslâm'a giren kişi sayısından daha fazlası antlaşmadan sonra iman etmiştir.⁹⁰ Hz. Peygamber çatışma ortamının kalkmasını fırsat bilerek diplomatik ilişkilere yönelmiştir.

⁸⁶ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 364.

⁸⁷ Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 136.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî* (Beyrut: A'lamu'l Kutub, 1984), 2/611.

⁸⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/613.

⁹⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/624.

Hiz. Muhammed hicretin altıncı yılı zilhicce ayında Hudeybiye dönüşünde İslâm'a davet mektupları göndermeye başlamıştır. Bizans imparatoru Kayser'e, İskenderiye (Mısır) valisi Mukavkıs'a, Şam sınırlarının yöneticisi Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye, Fars kralı Kisrâ'ya, Habeşistan kralı Necâşî'ye ve Yemâme kralları Hanefî Sümâme b. Üsâl ve Hevze b. Ali'ye ise mektupların hicretin yedinci yılı muharrem ayında aynı gün gönderildiği aktarılmıştır.⁹¹ Taberî bu elçilerin hicretin altıncı yılında zilhicce ayında gönderildiğini ifade etmiştir.⁹²

W. Montgomery Watt 628 yılı mayıs ayında Hayber'in fethi ile 630 yılı ocak ayında Mekke'nin fethi arasındaki zaman diliminde Hiz. Muhammed'in gücünü arttırmak aynı zamanda büyüyen devletini düzenlemek amacıyla her yolu denediği bir dönem olduğunu söylemiştir. Mekkeliler ile yapılan Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra bu amaç kendisinde daha güçlü bir şekilde yer edinmiştir. İslâm tarihi geleneğinde bu antlaşmadan sonra çevre yöneticilerine haberciler gönderildiğini aktaran Watt mektupların gönderilme zamanlarının aynı olmadığını kimi elçilerin Hudeybiye Antlaşması'ndan birkaç ay önce kimilerinin ise birkaç ay sonra gönderildiğini dile getirmiştir.⁹³ Watt, "Muhammad at Medina" isimli eserinde de bu görüşünü destekleyici ifadeler kullanmıştır. Dihye isimli elçinin Busrâ'daki görevinin dönüş yolunda Cüzâm kabilesi tarafından yağmalanması sebebiyle Hiz. Peygamber'in bu kabileyi cezalandırmak amacıyla 627 yılında bir askerî birlik göndermesine dayanarak elçilerin Hudeybiye Antlaşması'ndan önce gönderildiğini söylemiştir. Watt aynı zamanda Hiz. Muhammed'in bilge ve ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu bu sebeple Hudeybiye gibi bir başarıdan sonra böyle bir hamlenin ona yarardan çok zarar getireceğini tahmin edebileceğini ifade etmiştir.⁹⁴

Simon Ockley, Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs ve Osman b. Talha'nın Müslüman olup Hiz. Muhammed'in gücünü arttırdıkları hicretin sekizinci yılında mektupların gönderildiğini dile getirmiştir.⁹⁵ Betty Kelen, Hiz. Muhammed'in çevre yöneticilere elçiler göndererek heyecan verici şekilde İslâm'a davet etmek üzere iletişime

⁹¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/222.

⁹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Daru'l Maarif, 1968), 2/644.

⁹³ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 194.

⁹⁴ Watt, *Muhammad At Medina*, 345.

⁹⁵ Ockley, *The History Of The Saracens*, 52.

geçmesinin Hudeybiye Antlaşması ve Hayber'in fethi zamanlarına denk geldiğini söylemiştir.⁹⁶ Gustav Weil, Emile Dermenghem ve Washington Irving Hayber'in fethinden sonra Hz. Muhammed'in bedevi kabilelere karşı ismini zikretmediği birkaç sefer daha düzenlemesinin ardından davet mektuplarını göndermeye başladığını söylemiştir.⁹⁷ Oryantalist kaynaklarda genel olarak Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra oluşan bu barış ortamından yararlanarak Hz. Muhammed'in çevre yöneticilere mektuplar gönderildiği ele alınmakla beraber⁹⁸ bazı kaynaklarda da Hayber'in fethinde sonra gerçekleştiği ele alınmıştır.⁹⁹

Önceki zamanlarda günümüzdeki gibi tek bir tarih anlayışı olmamıştır. Cahiliye Dönemi'nde Mekkeliler hem aya hem güneşe bağlı bir takvim kullanmış ancak bu takvim hilalin görünmesiyle başlamasına rağmen her üç senede bir aylık fark doğurduğu için hac hep aynı mevsime denk gelmiştir. Hz. Peygamber Veda Haccı'nda nesî uygulamasına son vererek bu zaman farkını ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁰ İslâm öncesi Hicaz bölgesinde yazılı kültür yeterince gelişmediği için tarih belirlemede sözlü kültür de önemli bir rol oynamıştır. Önemli olaylar, milat kabul edilerek tarihler buna göre belirlenmiştir. Örneğin, Hz. Muhammed'in doğum tarihi Fil Vak'ası'na dayandırılarak hesaplanmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde de önemli olaylar, özellikle bi'set ve hicret, Müslümanlar için tarihin başlangıcı olarak kabul edilmiştir; hicret ise Hz. Ömer döneminde resmi takvim başlangıcı olmuştur.¹⁰¹

Sonuç olarak aynı olayın farklı eserlerde farklı tarihlerle ele alınması yukarıda zikredilen sebeplerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Benî Mustalik Gazvesi Musa b. Ukbe'ye göre H. 4, Vâkıdî'ye göre (İbn Sa'd, Belâzürî'de bu görüştedirler.) H. 5, İbn İshak'a göre de H. 6 yılında gerçekleşmiştir. Verilen tarihler çelişkili gibi görünse de özü itibarıyla olayın anlatıcıları arasında nispet edilen takvimlerin farklılığından

⁹⁶ Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 136.

⁹⁷ Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, 16-17; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 308; Irving, *Life Of Mahomet*, 138-139.

⁹⁸ Muir, *The Life Of Mahomet*, 51; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 192; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 166; Pierce De Lacy Henry Johnstone, *Muhammad And His Power* (New York, C. Scribner's sons, 1901), 121; Stobart, *Islam & Its Founder*, 168; John Davenport, *An Apology For Mohammed And The Koran* (London : Dryden Press, 1882), 38-40; Sell, *The Life Of Muhammad*, 182-183.

⁹⁹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 364; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 256.

¹⁰⁰ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 60.

¹⁰¹ Abdülkerim Öner, *Hz. Muhammed Neden Birden Fazla Evlilik Yaptı?* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2023), 75-76.

ibarettir.¹⁰² Sonuç itibariyle aynı olay kaynaklarda farklı zamanlarda meydana gelmiş gibi yer alabilmektedir.

Mektupların İçeriği

İbn Sa'd'ın Şa'bî'den aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber ilk zamanlarda Kureyş'in yaptığı gibi mektuplarına "Bismikellahümme" ifadesiyle başlamıştır. "Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır."¹⁰³ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber "Bismillâh" ifadesini kullanmıştır. Daha sonra "De ki: İster Allah deyin ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır."¹⁰⁴ ayeti nazil olmuş ve Hz. Peygamber "Bismillahirrahmân" ifadesini kullanmıştır. Son olarak "Bana Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlayan ve Süleyman'dan gelen bir mektup bırakıldı."¹⁰⁵ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber mektuplarını "Bismillahirrahmânirrahîm" ifadesiyle yazmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Hz. Peygamber Hudeybiye'den Medine'ye döndükten sonra devlet başkanlarına yazdığı İslâm'a davet mektuplarına da "Bismillahirrahmanirrahîm" ifadesiyle başlamıştır.¹⁰⁷ Hz. Peygamber besmele ifadesinin ardından mektuplara kendi ismiyle başladı. Bu çoğunlukla "Bu kitap\yazı\vesika, Allah'ın Resûlü Muhammed'den bir mektuptur." şeklinde yazılmıştır. Ancak "Bu kitap\yazı\vesika, Peygamber, Allah'ın Resûlü Muhammed'den" ve "Allah'ın kulu ve Resûlü Muhammed'den" şeklinde de yazılmıştır.¹⁰⁸ Bazen de "Muhammed b. Abdullah'tan" ifadesi mektubun sağ tarafına yazılırdı. Mektubun soluna ise gönderilen kişinin adı veya bir lakabı yazılırdı. Gönderilen kişinin isminden sonra "Azimu'r-Rum", "Azimu Faris" "Azîmü'l-Kıbt" "Meliku'l-Habeş" veya "Falan memleketin sahibi" şeklinde yazılırdı.¹⁰⁹ Hz. Peygamber bazı mektuplarında anlatmak istediği asıl konuya geçmeden önce bazı mektuplarında ise her konu değişiminde "emma ba'd" gibi kavramlar kullanmıştır.¹¹⁰

¹⁰² Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 61.

¹⁰³ Hûd 11/41

¹⁰⁴ İsrâ 17/110

¹⁰⁵ Neml 27/30

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/227.

¹⁰⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 2/649-652.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/233-241.

¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun İbn Tolun, *İ'lâmü's-Sâ'ilîn 'an Kütübi Seyyidi'l-Mürselîn* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1987), 54, 66, 75, 81.

¹¹⁰ Yusuf Durmaz, *Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun ed-Dımeşki'nin (953/1546) Hayatı, Eserleri ve Hz. Peygamber Dönemi Vesikalarına Dair İ'lâmü's-sailin An Kütübi Seyyidi'l-Mürselin Adlı Eseri* (Urfa: Harran Üniversitesi, 2012), 32.

Hız. Peygamber'in mektuplarında geçen selam ifadelerine bakıldığında ise bazı mektuplarda bu ifadenin mektubu yazdığı kişinin isim ve lakabından sonra mektubun baş kısımlarında bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak yazılan mektupların çoğunda lafızları farklı olmakla beraber mektupların sonunda yer aldığı görölmektedir.¹¹¹

Mektupların sonlarında bulunan başka bir detay ise Hız. Peygamber'in kullandığı mühürdür. Hız. Peygamber İslâm'a davet mektupları göndermek istediğı zaman sahabenin, hükümdarların sadece mühürlü mektupları okuduğunu bildirmesi üzerine Hız. Peygamber gümüşten yüzük şeklinde bir mühür yaptırmıştır. Yüzüğün üzerinde bulunan mühür, alttan yukarıya doğru Muhammed, Resûl ve Allah şeklinde üç satır halinde yazı nakşedilmiş olup yan yana yazıldığında "Muhammed'un Resûlullah" ifadesi ortaya çıkan¹¹² yuvarlak, yaklaşık iki santimetre çapındadır. Hız. Peygamber tarafından kullanılan bu yüzük kendinden sonraki ilk üç halife tarafından da devlet mührü olarak kullanılmıştır. Ardından Hız. Osman'ın halifeliğı döneminde Eris kuyusuna düşen bu yüzük, Hız. Osman'ın tüm çabalarına rağmen bulunamamıştır.¹¹³

S. W. Koelle özelliğı ile ilgili detaya girmeden Hız. Peygamber'in gönderdiği mektupları özel yapılmış bir mühürle damgalandığını söylemiştir.¹¹⁴ Simon Ockley, William Muir, Edward Sell ve Gladys M. Draycott ise Hız. Peygamber'in yazdığı mektupları üzerinde "Allah'ın Elçisi Muhammed" yazan bir mühürle damgaladığını,¹¹⁵ P. De Lacy Henry Johnstone ve Caussin de Perceval ise üzerinde yazan bu yazıya ek olarak bu mührün gümüşten yapıldığını söylemiştir.¹¹⁶ David Samuel Margoliouth ise gümüşten yapılmış bu mühürdeki "Allah'ın Peygamberi Muhammed" yazısının Habeş taşına işlendiğini ve bu mührün Hız. Osman tarafından Rûme kuyusuna düşürölene kadar ilk üç halifenin kullanıldığını aktarmıştır.¹¹⁷

¹¹¹ İbn Sa'd, *Kitâbü 't-tabakâti 'l-kebîr*, 2001, 1/222-252.

¹¹² İbn Sa'd, *Kitâbü 't-tabakâti 'l-kebîr*, 2001, 1/222.

¹¹³ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 859.

¹¹⁴ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 193.

¹¹⁵ Ockley, *The History Of The Saracens*, 50; Muir, *The Life Of Mahomet*, 51; Sell, *The Life Of Muhammad*, 183; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 256.

¹¹⁶ Johnstone, *Muhammad And His Power*, 121; Caussin de Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes* (Paris, Firmin Didot, 1847), 188-189.

¹¹⁷ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 364.

1.3. Mektupların Gönderildiği Yöneticiler ve Mektupları Taşıyan Elçiler

Hiz. Muhammed sahabeden bazılarını yazdığı mektuplarla beraber Bizans'a ve bağılı bulunan valilere göndermiştir. Dihye b. Halife el-Kelbî'yi Bizans imparatoru Kayser'e, Hâtıb b. ebî Beltea'yı İskenderiye (Mısır) valisi Mukavkıs'a, Şücâ' b. Vehb el-Esdî'yi Şam sınırlarının yöneticisi Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye, göndermiştir.¹¹⁸ İsmi zikredilen elçiler aynı gün yola çıkmıştır.¹¹⁹ Hiz. Peygamber yukarıda ismi zikredilenler haricinde de devlet yöneticileri ve Arap kabilelerine İslam'a davet mektupları göndermiştir.¹²⁰

1.3.1. Hiz. Muhammed'in Kayser'e Dihye b. Halife el-Kelbî ile Gönderdiği Mektup

Müslümanların Bizans'la takribi 850 senelik münasebetlerinin başlangıcı, adı kaynaklarımızda "Hirakl" olarak geçen ve diğeri Bizans İmparatorları gibi "azîmü'r-Rûm, melikü'r-Rûm, kayser, kayserü'r-Rûm" unvanlarıyla da bilinen Herakleios zamanında olmuştur.¹²¹

Hiz. Peygamber Herakleios'a ulaştırması için Dihye b. Halife el-Kelbî'yi bir mektup ile Busrâ emirine göndermiştir. Mektubun gönderilmesi Herakleios'un II. Hüsrev'e karşı kazandığı zafer sebebiyle kutsal haçı önceki yerine yerleştirmek amacıyla Kudüs'te bulunduğu zamana rastlamaktadır.¹²² Kudüs ziyareti devam eden Herakleios'un rüyasında saltanatının sünnetli bir kavim tarafından elinden alındığını görmesi kendisini derinden etkilemiştir. Saray erkânı Herakleios'un gördüğü rüyadan duyduğu endişeyi azaltmak için bildikleri tek sünnetli kavmin Yahudiler olduğunu bunlarında hepsinin kendi saltanatı altında bulunması sebebiyle dilediği an onları öldürerek bu ihtimali yok edebileceğini ifade etmişlerdir. O günlerde Busrâ emiri bir elçiyi meydana gelen tehlikeli yeniliklerden Kayser'i haberdar etmek için tuhaf şeyler anlatan bir Arap ile kendisine göndermiştir. Herakleios sünnetli olduğunu gördüğü bu kişiyi sorgulayarak Arap Yarımadasında meydana gelen olayları öğrenmiş ve öğrendikleri ile gördüğü rüya arasında kurduğu bağlantı korkularının artmasına sebep

¹¹⁸ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/254-255.

¹¹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/222.

¹²⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/222-252.

¹²¹ Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Şubat 2024).

¹²² İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/223; Demirkent, "Herakleios".

olmuştur. Bu sebeple emri altında bulunanları bu kavimden başka birinin bu topraklarda ise bulunup huzuruna çıkarılması emrini vermiştir. Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanmasıyla oluşan barış ortamından yararlanan Ebû Süfyân kervanıyla beraber ticaret için gittiği Gazze'de Rum valisi tarafından yakalanıp Kudüs'teki Kayser'in huzuruna gönderilmiştir. Herakleios'un Hz. Peygamber'e soy olarak en yakın olanın kim olduğunu kervandakilere sorması üzerine bu kişinin kendisi olduğunu söyleyen Ebû Süfyân ile arasında bir diyalog geçmiştir. Herakleios, Ebû Süfyân'ın öne, kervanda bulunanların da arkasına geçmesini emrederek kendisine bazı sorular soracağını ve eğer Ebû Süfyân doğru cevaplar vermezse kervandakilerin onu yalanlamalarını istemiştir. Ebû Süfyân burada yalanlarının arkadaşları tarafından başka ortamlarda anlatılmasından duyacağı utanç sebebiyle doğruları söylediğini aksi takdirde Hz. Peygamber'e dair yalan söyleyip iftirada bulunabileceğini dile getirmiştir.¹²³

Herakleios, Ebû Süfyân'a Hz. Peygamber'in nasıl bir soya sahip olduğunu, Araplar arasında kendisinden önce peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin olup olmadığını, soyundan hükümdar gelip gelmediğini sormuştur. Ebû Süfyân ise Hz. Peygamber'in aralarında en soylu kişi olduğunu, Araplardan daha önce böyle bir iddiada bulunan kimse olmadığını ve soyundan herhangi bir hükümdar gelmediğini ifade etmiştir. Herakleios, Ebû Süfyân'a Hz. Peygamber'e kimlerin tabi olduğunu, tabi olanların sayısının giderek artıp artmadığını, bu dini benimsedikten sonra dönenlerin olup olmadığını, kendisinin peygamberlik iddiasından önce yalancılıkla suçlanıp suçlanmadığını ve daha önce verdiği söze ihanet edip etmediğini sormuştur. Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e tabi olanların sayısının giderek arttığını, bu dini benimsedikten sonra dönen olmadığını, peygamberlik iddiasından önce de yalancılık ile suçlanmadığını ve verdiği sözleri yerine getirdiğini söyleyerek şu an Hz. Peygamber ile barış içerisinde olduklarını bu sebeple bu süre zarfında ne yapacağını bilmediğini ifade etmiştir. Herakleios, Ebû Süfyân'a daha önce Hz. Peygamber ile savaş yapıp yapmadıklarını, savaştlar ise savaşın sonucunun nasıl olduğunu, Hz. Peygamber'in insanlara neyi emrettiğini sormuştur. Ebû Süfyân, Hz. Peygamber ile aralarında savaşlar meydana geldiğini, bu savaşların kazananının kimi zaman kendileri

¹²³ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, 1968, 2/647.

kimi zamanda Müslümanlar olduğunu, Hz. Peygamber'in insanlara tek olan Allah'a kulluk etmeyi, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamayı, doğru sözlü olmayı, namaz kılmayı, iffetli olmayı ve akraba hakkını gözetmeyi emrettiğini, insanları putlara tapmaktan nehyettiğini söylemiştir.¹²⁴

Herakleios, Ebû Süfyân'a yönelttiği soruların ardından bu soruları neden sorduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. "Ben, onun soyunun nasıl olduğunu sizden sordum ve en soylu olduğunu söylediniz. Gerçekten de peygamberler, kavimlerinin en soylularından seçilir. Önceden, içinde bu peygamberlik iddiasında bulunan bir kimse olup olmadığını da sordum. Siz, böyle bir kimse olmadığını belirttiniz. Eğer böyle biri olsaydı, belki de öncekilerden etkilenmiş birisi olarak değerlendirebilirdim. Ardından, onun atalarından bir kral olup olmadığını sordum ve olmadığını söylediniz. Eğer atalarından bir kral olsaydı, bu durumu babalarının saltanatını elde etme arzusu olarak yorumlayabilirdim. Daha sonra, peygamberlik öncesinde onu yalanla suçlayıp suçlamadığınızı sordum ve siz, böyle bir suçlama olmadığını söylediniz. Bilgime göre, insanlara yalan söylememiş biri, Allah'a karşı da yalan söylemez. Peygamberin takipçilerinin, insanların eşrafı mı yoksa zayıfları mı olduğunu sordum ve takipçilerinin zayıflardan oluştuğunu belirttiniz. Peygamberlerin tabileri de onlardır. Sonrasında, takipçilerinin sayısının artıp artmadığını sordum ve siz onların arttığını söylediniz. İman, tamamlanıncaya kadar genellikle böyle devam eder. Peygamberin dinine girdikten sonra beğenmeyip geri dönen biri olup olmadığını sordum. Siz, böyle bir kişinin olmadığını belirttiniz. İman, ferahlık ve neşe kalpte yerleştiğinde, kimse onu terk etmez. Daha sonra, peygamberin ahdini bozup bozmadığını sordum, siz de bozmadığını söylediniz. Peygamberler de ahitlerine sadık kalır. Son olarak, onun size neler emrettiğini sordum ve siz, Allah'a ibadet etmeyi, ona ortak koşmamayı, putlara tapmamayı, namaz kılmayı, doğru olmayı, haramlardan sakınmayı ve akrabaları gözetmeyi emrettiğini belirttiniz. Eğer söyledikleriniz doğruysa, o yakında bu topraklarda hâkimiyet kuracaktır. Onun ortaya çıkacağını biliyordum, ancak sizden biri olacağını düşünmüyordum. Eğer yanına ulaşabileceğimi bilseydim, kendisiyle görüşmek için her türlü zahmete katlanırdım. Yanında olsaydım, ayaklarını yıkardım."

¹²⁴ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, 1968, 2/648.

dediği aktarılmıştır.¹²⁵ Daha sonra Herakleios kendisine gönderilen mektubu okutmuştur. Mektubun metni şöyledir:

*“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Allah’ın kulu ve Resûlü Muhammed’den Rum’un büyüğü Hirakl’e. Hidayete uyanlara selam olsun. Şimdi seni İslam’a davet ediyorum. Müslüman ol ve kurtuluşa er. Müslüman ol ki Allah sana mükâfatını iki kat versin. Ancak, eğer bu daveti reddedersen, halkının sorumluluğu da senin üzerinde olacaktır. Ey kitap ehli! Gelin, sizinle bizim aramızda ortak bir kelime buluşalım: Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’tan başka kimseyi rab edinmeyelim. Eğer yüz çevirirseniz, ‘Tanıklık edin ki biz Müslümanız.’ deyin.”*¹²⁶

Ebû Süfyân’dan aktarılan rivayete göre Herakleios’un ifade ettiği sözler üzerine mektup okunduktan sonra huzurunda sesler yükselmeye ve tepkiler artmaya başladı. Ebû Süfyân yanındakilerle beraber dışarı çıkarılınca arkadaşlarına: “(Hz. Muhammed’i kastederek) İbn Ebî Kebşe’nin¹²⁷ işi iyice büyümeye başladı. Baksanıza! Beni Asfarların (Rumlar) hükümdarı bile ondan korkuyor!” demiştir.¹²⁸ David Samuel Margoliouth, Ebu Süfyan’ın tesadüfi bir şekilde Suriye’de bulunmasının, Hz. Peygamber hakkında bilgi vermek için çağrıldığı şeklinde bir haberin uydurulması için yeterli olduğunu ifade ederek bu görüşmenin gerçekleşmediğini savunmaktadır.¹²⁹

İbn Sad’ın Tabakât’ında aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber’in Herakleios’a gönderdiği mektup okunduktan sonra Herakleios Rum diyarının önde gelenlerine şöyle hitap etmiştir: “Ey Rum milleti! İsa b. Meryem’in öğrettiklerine uyarak doğru yolda kurtuluşa erişmek ve topraklarınızı elde tutmak ister misiniz? Rumlar, ‘Bu ne anlama geliyor, ey hükümdar?’ diye sordular. Kayser, ‘Arap olan bu peygambere tabi olacaksınız.’ dedi. Bunun üzerine Rumlar, yabani eşekler gibi yüz çevirip bağırarak haçı yükselttiler. Herakleios, bu tepki karşısında onların iman

¹²⁵ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 2/648.

¹²⁶ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 2/649.

¹²⁷ Hz. Peygamber’in sûtannesi Halîme’nin eşi ile anne tarafından dedesi olan ve Hz. Peygamber’e çok benzediği söylenen Vehb b. Abdümenâf’ın künyeleri de Ebû Kebşe idi. Kureyşli müşrikler, bu kişilerle Peygamber arasında bir bağ kurmaları veya yıldız tapan putperest Araplardan farklı bir inanışa sahip olan Ebû Kebşe el-Huzâi’ye benzetmeleri nedeniyle, Peygamber’i ‘İbn Ebû Kebşe’ olarak adlandırmışlardır. Ali Yardım, “Ebû Kebşe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Eylül 2024).

¹²⁸ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 2/648.

¹²⁹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 366.

edeceğine dair umudunu kaybetti ve hatta tahtını yitirme korkusuna kapıldı. Onları yatıştırarak, ‘Size bunları söylememin sebebi sizi sınamaktı; dininize ne kadar bağlı olduğunuzu görmek istedim. Gördüğüm sadakat beni memnun etti.’ dedi. Rumlar ona secde ettiler.”¹³⁰

Herakleios Hz. Peygamber’in gönderdiği mektubu okuduktan sonra Rûmiyye’de bulunan patrik Dağatır’a bir mektup yazmıştır. Herakleios Ebû Süfyân ile görüşmesinden sonra Dihye’yi patriğe göndermiş ve yazdığı mektubu vermesini istemiştir. Hz. Peygamber’in de Dağatır’a verilmek üzere Dihye’ye bir mektup verdiği rivayet edilmektedir. Dihye Dağatır’ın yanına ulaşınca İslam’ı tebliğde bulunmuştur. Dağatır Hz. Peygamber’in isim ve sıfatlarının kendi kitaplarında bulunan bir peygamber olduğunu dile getirdikten sonra Dihye’ye “Sahibine git ve benden selâm söyle. Allah’tan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna inandığımı, Îsâ’nın ise Allah’ın kulu ve iffetli Meryem’e verilen bir ruh ve kelime olduğuna şehadet ettiğimi bildir.” demiştir. Ardından odasına gidip üstündeki siyah kıyafeti çıkarıp beyaz tören elbisesini giydiği, esasını eline alarak kilisede toplanan Rumlara şöyle hitap ettiği aktarılmaktadır: “Ey Rum cemaati! Ahmed adında bir peygamberden bize bir mektup ulaştı. Mektubunda bizi yüce Allah’a inanmaya davet ediyor. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur ve Ahmed, Allah’ın kulu ve resulüdür.” Dağatır’ın konuşmasını bitirdikten sonra Rumlar tarafından saldırıya uğrayarak öldürüldüğü rivayet edilmiştir.¹³¹

Herakleios, Dihye b. Halîfe Medine’ye döneceği zaman Hz. Peygamber’e ulaştırması için kendisine bazı hediyeler vermiştir. Dihye b. Halîfe dönüş yolunda Hismâ mevkiine varınca Cüzâm kabilesinden bazı kişiler tarafından yolu kesilerek gasp edilmiştir.¹³² Saldırıda bulunan kişilerin isimleri Vâkıdî ve İbn Sad tarafından Huneyd b. Ârîd ve oğlu Ârîd b. Huneyd¹³³ olarak zikredilirken, İbn Hişâm tarafından Huneyd b. Ūs ve oğlu Ūs b. Huneyd¹³⁴ olarak zikredilmiştir. Dihye b. Halîfe, yanında bulunan eşya ve hediyeler gasp edilmiş bir halde Medine’ye dönmüş ve evine

¹³⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 1/223; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 2/650.

¹³¹ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 2/650-651; Demirkent, “Herakleios”.

¹³² Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/555; İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/260.

¹³³ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/556; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr* (Kahire: Mektebetü’l Kanji, 2001), 2/84.

¹³⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/260.

gitmeden Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmıştır. Dihye, Herakleios ile görüşmesiyle ilgili bilgileri Hz. Peygamber'e aktardıktan sonra dönüş yolunda başına gelen saldırıyı anlatmıştır.¹³⁵ Kaynaklarda aktarılan bazı rivayetlere göre Dihye'ye yapılan saldırıyı Cüzâm'ın Benî Dübeyb kolundan bazı kişilerin haber alması üzerine Dihye'ye yardıma koşup ona saldıranları yakalayarak gasp ettikleri malları saldırganlardan alıp Dihye'ye teslim etmişlerdir.¹³⁶ Hz. Peygamber elçisine yapılan bu saldırıya karşı sessiz kalmayarak 500 kişiden oluşan bir birliği Zeyd b. Hârise kumandasında Hismâ mevkisine göndermiştir. Gönderilen bu birliğin içerisinde Dihye b. Halîfe ile Benî Uzre kabilesinden bir kılavuzda bulunmaktaydı. Birlik saldırganların bulunduğu yere vardığında ani bir baskın düzenlemiş, Hüneyd ve oğlu öldürülmüştür. Saldırının yapıldığı yerde bulunan 1000 deve ve 5000 koyuna ganimet olarak el konulmuş, çocuk ve kadınlardan oluşan 100 kişi esir alınmıştır.¹³⁷ Ganimet olarak alınan malların ve ele geçirilen esirlerin Cüzâm kabilesinin Benî Dübeyb koluna ait olduğu, bu topluluğun İslâm'ı benimsemiş ve Hz. Peygamber'in eman vermiş kişiler olmasının anlaşılması üzerine ganimet olarak alınan mallar sahiplerine geri verilmiş ve esirler serbest bırakılmıştır.¹³⁸

Oryantalistler Herakleios'un Hz. Peygamber'in gönderdiği mektuba karşı verdiği tepkileri farklı şekillerde ele almıştır. Alexander Alexandrovich Vasiliev, Hz. Peygamber'in diğer ülke yöneticileri de dâhil olmak üzere Herakleios'a bir mektup yazmasının ve Herakleios'un bu mektuba olumlu cevabının tarihsel bir zemini olmadığını ve sonraki zamanlarda ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹³⁹ Buna benzer bir ifadeyle Walter E. Kaegi, gönderilen bu mektubun Herakleios'a ulaşması için bir çaba gösterilmiş olabileceğini ancak sıradan birinin ona doğrudan ulaşmasının ya da üçüncü bir şahıs tarafından gönderilen bu mektubun içeriğini bile okumasının çok zor olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Robert Payne, Bizans imparatorunun mektubu almış olmasını

¹³⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/556; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/261; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/84.

¹³⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/556; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/260-261; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/84.

¹³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/557-558; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/84.

¹³⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/559-560; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/262; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/84-85.

¹³⁹ Vasiliev, *History Of The Byzantine Empire*, 211.

¹⁴⁰ Kaegi, *Byzantium And The Early Islamic Conquests*, 69.

ihtimal dâhilinde görmemiştir.¹⁴¹ Betty Kelen, Bizans imparatorunun bulunduğu mevki itibarıyla bir çöl liderinden mektup alsa bile aldırış etmeyeceğini, onun zaten bir savaş sebebiyle meşgul olduğunu söylemiştir.¹⁴² J. William Hampson Stobart ve William Muir, Herakleios'un mektubu aldıktan sonra "zararsız bir fanatiğin ürünü" olarak bir kenara atıp önemsemediğini ifade etmişlerdir.¹⁴³ Gladys M. Draycott, gönderilen mektubun bilinmeyen bir fanatiğin garip bir isteği olduğunu ve Herakleios'un barbar bir hayalperestin boş sözleri olarak görmesi sebebiyle mektuba aldırış etmediğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Emile Dermenghem, Herakleios'un mektuba karşı ilk tepkisinin şaşkınlık olduğunu, elçiye güzel bir muamelede bulunarak hediyelerle ancak kaçamak bir cevapla uğurladığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ John Davenport, Herakleios'un mektubu aldığı anda saygıyla yastığının üzerine bıraktığı, elçiye güzel muamelede bulunup hediyelerle uğurladığını,¹⁴⁶ Washington Irving de buna ek olarak Herakleios'un İran savaşlarıyla meşgul olduğu bir zamana denk gelmesi sebebiyle daha fazla ilgilenemediğini aktarır. Irving'e göre Herakleios'un Hz. Peygamber'i bir Arap fanatiği olarak görmüş olabileceği sebebiyle ilgi göstermemiş ve askerî operasyonlarına da çöldeki yağmacı kabile savaşları gözüyle bakması sebebiyle önem vermemiş olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁷ P. De Lacy Henry Johnstone, İmparator Herakleios'a mektubun İran'a karşı art arda zaferler kazandığı bir dönemde ulaştığını ve mektuba herhangi bir karşılık vermediğini aktarmıştır.¹⁴⁸ Koelle, Hz. Peygamber'in gönderdiği bu mektupların Yahudiler ve Müşrikler ile arasındaki savaşlardan haberdar olan yakın bölgelerdeki insanlarda korku ve tedirginlik hissi ile bir miktar etki bırakabileceğini söylemiştir. Ancak Herakleios ve Habeşistan kralı gibi yöneticiler üzerinde Hz. Peygamber'in ilahi misyonunu kabul edip de halktan çekinmeleri sebebiyle bunu gizlemeleri gibi bir etkisi olmadığını Müslüman tarihçilerin kendi eserlerini büyütme amaçlı yaptıkları aktarımlar olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹ Herakleios'un mektubu İran'a karşı kazandığı zaferler sebebiyle Tanrı'ya şükretmek

¹⁴¹ Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 60.

¹⁴² Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 137.

¹⁴³ Stobart, *Islam & Its Founder*, 169; Muir, *The Life Of Mahomet*, 52.

¹⁴⁴ Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 257.

¹⁴⁵ Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 308.

¹⁴⁶ Davenport, *An Apology For Mohammed And The Koran*, 41.

¹⁴⁷ Irving, *Life Of Mahomet*, 140.

¹⁴⁸ Johnstone, *Muhammad And His Power*, 121.

¹⁴⁹ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 194.

için Kudüs'e gittiği zamanda aldığını, mektuptaki davete bir karşılık vermeyi bırakın aksine gelebilecek saldırılara karşı Arabistan'a sınır bölgelere askerî birlikler yerleştirdiğini ifade etmiştir.¹⁵⁰

1.3.2. Hz. Muhammed'in Mukavkıs'a Hâtıb b. Ebî Beltea ile Gönderdiği

Mektup

Herakleios'un Sâsânîler'i yenilgiye uğrattığı 627'deki Ninevâ Savaşı'ndan sonra Mısır'a tayin edilen Mukavkıs İslâm kaynaklarında Cüreyc b. Mînâ (b. Kurkub) veya İbn Kurkub (Karkab) el-Yûnânî (ö. 21/642[?]) adlarıyla ve Sâhibü (Melikü) Mısır, Melik (Âmil, Emîr) alâ Mısır ve Melikü'l-(Azîmü'l-, Sâhibü'l-, Emîrû'l-) Kıbt gibi lakaplar ile bilinmektedir. Hz. Peygamber'in kendisine gönderdiği İslâm'a davet mektubunda "Azîmü'l-Kıbt" şeklinde hitabı ve kendisinin de Hz. Peygamber'e yazdığı cevap niteliğindeki mektupta kendini bu lakapla tanıtmaması bu görüşü desteklemektedir.¹⁵¹ Gönderilen mektubun metni şöyledir:

*"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Muhammed b. Abdullah'tan Kıptilerin lideri Mukavkıs'a. Hidayete uyanlara selam olsun. Seni İslam'a davet ediyorum. Müslüman ol ki, kurtuluşa eresin. Müslüman ol, Allah sana mükâfatını iki kat versin. Ancak eğer bu daveti reddedersen, Kıptilerin günahları senin sorumluluğunda olacaktır. Ey kitap ehli! Gelin, bizimle sizin aranızdaki ortak bir kelimedede birleşelim: yalnızca Allah'a ibadet edelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'tan başka kimseyi rab edinmeyelim. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun ki bizler Müslümanlarız, deyin."*¹⁵²

Mukavkıs mektubu okuduktan sonra Hz. Peygamber için güzel ifadelerde bulunmuştur. Ardından mektubu fildişinden bir şişeye yerleştirip üzerini mühürledikten sonra hizmetlisine teslim etmiştir. Hz. Peygamber'in gönderdiği mektuba bir cevap olarak kendisinin de Hz. Peygamber'e bir mektup yazdığı aktarılmıştır.¹⁵³ Mektubun metni şöyledir:

Kıptilerin lideri Mukavkıs'tan, Muhammed b. Abdullah'a selam olsun. Bundan sonra: Mektubunu okudum ve içindeki daveti anladım. Gerçekten de bir peygamberin

¹⁵⁰ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 195-196.

¹⁵¹ Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2024).

¹⁵² İbn Tolun, *İ'lâmü's-sâ'ilîn 'an kütübi seyyidi'l-mürselîn*, 81.

¹⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/224.

geleceğini biliyordum, ancak onun Şam bölgesinden çıkacağını düşünüyordum. Senin elçine gereken saygıyı gösterdim ve sana, Kıptiler arasında büyük değer gören iki cariye ile kıyafetler gönderdim. Ayrıca binmen için bir katır da hediye ettim. Selam olsun sana.¹⁵⁴

Mukavkıs'ın mektuba ek başka bir şey yazmadığı ve iman etmediği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber Mukavkıs'ın kendi krallığını kaybetmek istemediğini fakat krallığının ebedi olmadığını söylemiştir. Hâtıb b. ebî Beltea, Mukavkıs'ın kendisine ikramlarda bulunduğunu, kapısında uzun süreli bekletmediğini ve kendisinin yanında beş gün kaldığını aktarmıştır. Hz. Peygamber Mukavkıs'ın hediyeleri olan Mâriye ve kardeşi Sîrîn isimli iki cariye ve Düldül isimli beyaz bir katırı kabul etti.¹⁵⁵ Hz. Peygamber'in Mâriye isimli cariye kendine aldığı Sîrîn'i ise şair Hassân b. Sâbit'e hediye ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁵⁶ Hediye olarak gönderilen bu cariyelerden olan Mâriye'nin bazı oryantalist kaynaklarda ismi Maria¹⁵⁷ bazılarında ise Meryem olarak zikredilmektedir.¹⁵⁸

Muhammed Hamîdullah, Hz. Peygamber'in orijinal mektuplarından ilk bulunanın Mukavkıs'a gönderilen mektup olduğunu ve vesikanın metninin klasik kaynaklarda aktarılanlarla tamamen uyduğunu aktarmıştır. Bu metin, ilk kez Monsieur Belin'in Paris Enstitüsü üyesi Monsieur Reinaud'ya 10 Mart 1852 tarihli Kahire'den gönderdiği bir mektupta gündeme getirilmiş ve Journal Asiatique'in 1852 Aralık sayısında (Paris, s. 458-518) yayınlanmıştır. Mektupta, Monsieur Barthelemy'in, Ahmim yakınlarındaki bir manastırda yorgun bir haldeyken kötü durumdaki bir el yazması bulduğu, bu yazmada, Kıptî dilinde birkaç harfin görüldüğü, cildi büyük bir eser için yapılmış gibi duran, köşeleri yırtılmış bir kitap olduğu aktarılmıştır. İlk sayfayı dikkatlice söktüğünde, on İncil sayfasının Kıptîce yazılmış ve karton benzeri

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/224; İbn Tolun, *İ'lâmü's-sâ'ilîn 'an kütübi seyyidi'l-mürselîn*, 83.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/224.

¹⁵⁶ Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mart 2024).

¹⁵⁷ Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 309; Carl Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, çev. Joel Carmichael- Moshe Perlmann (Capricorn Books Edition) (Erişim 09 Mart 2024), 30; Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 195.

¹⁵⁸ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 369; Sell, *The Life Of Muhammad*, 184; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 258; Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, 18; Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 137; Stobart, *Islam & İts Founder*, 170; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 195; Muir, *The Life Of Mahomet*, 56.

bir yaprak oluşturacak şekilde üst üste yapıştırıldığını fark ettiği, kitabın cildinin deri kaplı, yan kapaklar ve sırt olmak üzere üç parçadan oluştuğu, kapakların, Kıptice sayfalarla kaplı olduğu, sırtın ise siyah deri bir parçadan oluştuğu mektupta yer almaktadır.¹⁵⁹ Monsieur Barthelemy'in, kitabın Kıptice varaklarını dikkatlice ayırdıktan sonra, kapağın ortasında kurtlar tarafından kemirilmiş, üzerinde kûfi harfler bulunan bir parşömen fark ettiği, el yazmasını deşifre etmeye çalışsa da, parşömeni ıslatmak zorunda kaldığı, ancak bu işlemin, zaten silinmekte olan bazı harflerin tamamen kaybolmasına neden olduğu aktarılmıştır. Mektupta, Monsieur Barthelemy, bazı Kıptîlerin Hz. Muhammed'in Mısır'daki Mukavkıs'a mektubunu dört nüsha halinde gönderdiğini iddia ettiğini belirtmektedir. Ancak bu iddianın tarihçiler tarafından hiçbir zaman doğrulanmadığını ve böyle bir tedbirin neden alındığını anlamının da güç olduğunu düşünen Barthelemy, Hz. Muhammed'in elçisinin mektubu kaybetse bile, mektup taklit edilemeyeceğinden görevini sözlü olarak da yerine getirebileceğini ifade etmiştir. Kıptîlerin, bu mektuplardan birinin Kahire'deki büyük kiliselerden biri olan Kenisa Amba Marcos'ta saklandığını iddia ettiklerini dile getirmiştir. Hatta Monsieur Barthelemy'nin bulduğu mektup ortaya çıktıktan sonra, Hz. Muhammed'in Mukavkıs'tan gelen mektuba yazdığı cevabı da ellerinde bulundurduklarını öne sürdükleri aktarılmıştır.¹⁶⁰

Hamîdullah eserinde bazı oryantalistlerin ilk bulunan bu mektup nüshasına dair eleştirilerini ele almıştır. Nöldeke, bu vesikayı ilk olarak aslına uygun orijinal bir belge olarak değerlendirirken 1909'da Schwally, Nöldeke'nin Kur'ân'ın tarihi hakkındaki eserini yeniden yayınlamasıyla tam zıddı bir görüş ortaya çıkmıştır. Eserde: “Ancak belgenin sahte olduğu sanıldı. O döneme ait vesikalardaki yazı muhtemelen pek az kufi bir özellik arz ediyordu. Üstelik o zamanlar, imza yerine renkli bir mühür değil, kil üzerine kazılmış bir mühür kullanılmaktaydı. Hulasa, bu tür bir resmî evrakta, sadece kâtibin değil, aynı zamanda ve özellikle mektup hamilinin de adının zikredilmesi gerekmektedir.” şeklinde bir eleştiri yer almaktadır. Muhammed Hamîdullah bu üç itiraza da eserinde cevap vermiştir. İlk itirazda muhtemelen ifadesini kullanan yazarın bu görüşünde kendisinin de emin olmadığını ifade ederek İslâm'ın ilk dönemlerine ait paleografik belgelerden örnekler sunmuştur. İkinci itiraz ile ilgili

¹⁵⁹ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 64.

¹⁶⁰ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 65.

olarak Schwally'ın kile basılan mühür ile ilgili kaynak vermediğini ancak İbn Rüşd ve Taberî'den alınan bilgilere göre kil üzerine mührün ilk kez Hz. Ömer tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sahabenin kendisine mühürlü olamayan mektupların kabul edilmediğini söyleyene kadar mektupların mühürlü olması gerektiğine inanmadığını ifade etmiştir.¹⁶¹ Üçüncü itirazda ise Schwally'ın kâtabin ve mektup hamilinin isimleriyle ilgili Bizans mühürdarlarının adetlerini düşündüğünü ancak Arap vakanüvislerinin söz konusu mektup da dâhil, Hz. Peygamber'in mektuplarını günümüze kadar muhafaza ettiklerini ve bu kaynakların ittifakla yapılan bu itirazın aleyhinde olduğunu ifade etmiştir. Hamîdullah, Leone Caetani isimli oryantalistin de mektuba yaptığı eleştirileri eserinde cevaplamıştır. Bunlardan ilki M. VII. asırda bir Hristiyan patriğinin Arap Yarımadasından birine iki Hristiyan hediye etmesini mümkün görmemesidir. Hamîdullah, mektuptaki Azîmü'l Kıbt hitabından yola çıkılarak Mukavkıs'a patrik gözüyle bakmanın doğru olmadığını, patrik olabileceği gibi siyasi bir başkan da olabileceğini ifade etmiştir.¹⁶² Kıptî olması sebebiyle monofizit bir inancı benimsemiş olabileceğini hatta Hz. Peygamber'i kendi inancına çekmek istediği için çok iyi yetiştirilmiş iki güzel cariyeyi kullanmış olabileceğini de söylemiştir. Başka bir sebebin ise kendisini koruyan İranlıların Mısır'dan çekilmesiyle iktidarını güçlendirecek her türlü çözüme başvurabileceğini göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamıştır. Leone Caetani'nin ikinci eleştirisi ise Arap tarihçilerinin eserlerinde mektubu alan kişinin isminin gerçek sahibininkinden farklı olduğunu ifade etmesidir. Hamîdullah, bu eleştiri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in mühürdarının Mısır'daki Kıptîlerin başında bulunan kişinin adını tam bilmediğini ve Arapça kaynaklarda yer alan açıklamaların sonraki dönemlere ait olduğunu ifade etmiştir. Mektubun gönderildiği kişinin Benjamin, Cüreyc b. Mîna (b. Kurkub) veya bir başkası da olabileceğini ifade etmiştir. Sonraki zamanlarda yazılmış eserlerde ikinci dereceden bir ayrıntının kabul görmemesi Hz. Peygamber ile Mukavkıs arasında gerçekleşen bu yazışmanın tamamen reddedilmesini gerektirmeyeceğini savunmuştur.¹⁶³ 1852'de bulunan bu vesika Sultan Abdülmecit

¹⁶¹ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 66.

¹⁶² Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 67.

¹⁶³ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 68.

tarafından satın alınıp günümüze kadar İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Kutsal Emanetler bölümünde korunmaktadır.¹⁶⁴

William Muir, bulunan mektup nüshasındaki okunaklı bazı kelimelerden hareketle bir sonuca varmanın acelecilik olacağını, rivayetlerde yer alan metinlerde abartılı ifadeler bulunması sebebiyle orijinal nüshalar ile birebir uyum göstereceğine inanmadığını ancak bununla beraber rivayetlerde yer alan bazı kısımların orijinal nüshalar ortak ifadeler içerebileceğini söylemiştir.¹⁶⁵ P. De Lacy Henry Johnstone, hadis rivayetlerinde zaten mevcut olan bu mektup metninin belgesinin Fransız gezginler aracılığıyla bir manastırda bulunduğunu ve günümüzde İstanbul'da muhafaza edildiğini aktarmıştır.¹⁶⁶

1.3.3. Hz. Muhammed'in Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye Şücâ' b. Vehb el-Esdî ile Gönderdiği Mektup

Gassânîler, Me'rib su seddinin yıkılmasının ardından Yemen'den ayrılarak III. yüzyıl başlarında Suriye'ye yerleşen, Kahtânîler'in Kehlân koluna mensup bir Arap hanedanıdır. M. 200-636 yılları arası Suriye'de hüküm sürmüştür. Bizans İmparatorluğu'na bağlı Gassânîler Hristiyanlık dinini benimsemiş ve Bizans kültürünün etkisinde kalmışlardır. Hz. Peygamber Bizans'a bağlı bulunan Gassânî Devleti yöneticilerine de mektuplar göndermiştir.¹⁶⁷ Bu yöneticilerden biri olan Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye Şücâ' b. Vehb aracılığıyla gönderdiği İslam'a davet mektubunun metni şöyledir: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Resûlullah Muhammed'den el-Hâris b. Ebî Şemir'e. Hidayete uyanlara ve Allah'a iman edenlere selam olsun. Seni, mülkünü koruman için tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'a iman etmeye davet ediyorum."*¹⁶⁸

İbn Sad'ın Tabakât'ında mektubun gönderilmesi ve yaşanan hadiseler Şücâ' b. Vehb'in aktardığı rivayetle bize ulaşmaktadır. Şücâ', Gassân yöneticisinin yanına ulaştığı zaman kendisinin bir bahçede olduğunu, Rum Kayseri Herakleios'un Îlîyâ'ya gelmesi sebebi ile onu misafir etmek için hazırlıklar ile meşgul olduğunu aktarmıştır.

¹⁶⁴ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, 69.

¹⁶⁵ Muir, *The Life Of Mahomet*, 57.

¹⁶⁶ Johnstone, *Muhammad And His Power*, 233.

¹⁶⁷ Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Şubat 2024), 398.

¹⁶⁸ Taberî, *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*, 1968, 2/652.

Şücâ' yöneticinin yoğunluğu sebebiyle birkaç gün kapısında beklemiş, kapı görevlisi ile sohbetler etmiştir. Mûra isimli kapı görevlisi Şücâ' b. Vehb'e Hz. Peygamber'e dair sorular sormuş, Şücâ' kendisine Hz. Peygamber'in özellikleri ve insanları davet ettiği bu dinin ilkelerine dair bilgiler vermiştir. Mûra'nın öğrendikleri sebebiyle duyulanarak ağladığı ve İncil'i okuduğunu, Hz. Peygamber'in özelliklerini İncil'de bulduğunu, Hz. Peygamber'e iman ettiğini ancak Haris'in kendisini öldürmesinden endişe ettiğini söylediği aktarılmıştır. Şücâ' burada misafir olarak kaldığı süre zarfında güzel bir şekilde ağırlandığını, kendisine ikramlarda bulunulduğunu aktarmıştır. Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî geçen birkaç günün ardından makamına kurulmuş ve elçi kabulünü gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber'in mektubu kendisine verildikten sonra mektubu okurken öfkelenen Hâris hiç kimsenin elinden mülkünü alamayacağını, Hz. Peygamber'in üzerine yürüyeceğini, nerde olursa olsun onu yanına getireceğini söylemiştir. Hz. Peygamber'e savaş açmaya niyetlenen Hâris, Herakleios'a bir mektup yazarak bu niyetini dile getirmiş ancak Herakleios bu isteği reddederek Hâris'in İliya'ya gelmesini emretmiştir. Hâris aldığı mektup üzerine Şücâ'yı yanına çağırarak ne zaman döneceğini sormuş ve gideceği zaman kendisine 100 miskal altın verilmesini emretmiştir. Şücâ' Medine'ye döndüğünde olanları Hz. Peygamber'e anlatmıştır. Hz. Peygamber, Hâris için; "Onun devleti helak oldu." ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁹

Oryantalist kaynaklardaki anlatımın bir kısmı İslâm tarihi kaynaklarıyla paralellik göstermektedir. Bu kaynaklarda Hz. Peygamber tarafından Hâris b. Ebî Şemir'e bir mektup gönderildiği ve kendisinin bu cüretkârlık karşısında Herakleios'dan savaşmak için izin istese de bu talebin Herakleios tarafından kabul görmediği ve Hâris'in Kudüs'te hazır bulunmasını emrettiği aktarılmaktadır.¹⁷⁰ Herakleios için elçilik dikkate değer değildi.¹⁷¹ Aynı zamanda çöle yapacağı bir seferle asker kaybına uğramak istemiyordu. Ancak İmparator Herakleios Arabistan'da kurulmakta olunan krallığın birkaç yıl içinde fark edilmeden Perslerden aldığı kutsal şehri ve diğer güzel eyaletleri elinden alacağını tahmin bile edemezdi.¹⁷² Hz.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 1/224-225.

¹⁷⁰ Muir, *The Life Of Mahomet*, 52.

¹⁷¹ Stobart, *Islam & Its Founder*, 170.

¹⁷² Muir, *The Life Of Mahomet*, 52.

Peygamber Hâris b. Ebî Şemir’e yazdığı mektubundan bir yanıt alamamıştı ancak bu mesajın atlanması kendisinin diplomasiyi devam ettirmesini engellememiştir.¹⁷³

¹⁷³ Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 257.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN-BİZANS MÜCADELESİ

2.1. MÛTE SAVAŞI (8/629)

Mûte savaşı kaynaklarda “gazve, ba’s (ordu), yevm” olarak yer alsa da Hz. Peygamber katılmadığı için seriyye hükmündedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bu savaşta orduya üç kumandan tayin etmesi sebebiyle “ceyşü’l-ümerâ” (ba’sü’l-ümerâ) olarak da adlandırılmaktadır.¹⁷⁴ Mûte Savaşı hicretin 8. yılında cemâziyelevvel ayında (M. Eylül 629) meydana gelmiştir.¹⁷⁵

Juan Cole hem İslâm tarihi hem de Bizans tarihini anlatan eserlerin bu savaşa dair anlattığı tüm rivayetleri göz ardı ederek hiçbir kaynağa dayanmadan eserinde sadece bu savaşın kurgu olabileceğini ifade etmekle yetinmiştir.¹⁷⁶

2.1.1. Savaşın Sebepleri

Resûlullah, dine davet etmek için Benî Lihb’den Hâris b. Umeyr el-Ezdî’yi Busrâ kralına bir mektupla göndermiştir. Hâris b. Umeyr Mûte’ye ulaştığında yakalanıp Şürahbîl b. Amr el-Gassânî’nin huzuruna çıkarılmıştır. Şürahbîl, Hâris b. Umeyr’e sorular sormaya başlamıştır. Sorduğu sorular karşısında aldığı cevaplar ile Hâris’in Hz. Peygamber’in elçisi olduğunu ve Şam’a doğru yolculuk yaptığını öğrenince öfkelenen Şürahbîl, Hâris’in bir iple bağlanarak boynunun vurulmasını emretmiştir.¹⁷⁷ Şürahbîl tarafından şehit edilen Hâris b. Umeyr, Hz. Peygamber’in öldürülmüş ilk ve tek elçisiydi. Hz. Peygamber bu haberi alınca Müslümanları toplayarak Hâris b. Umeyr’in nerede ve kim tarafından şehit edildiğini onlara duyurmuştur. Ardından Müslümanların hızlıca Curf ordugâhında toplanmasını emretmesi üzerine Müslümanlar burada toplanmışlardır.¹⁷⁸

Oryantalist kaynaklar tarafından bu savaşın sebepleri farklı şekillerde ele alınmakla birlikte çoğu eserlerinde Hz. Peygamber’in gönderdiği elçinin Gassân

¹⁷⁴ Hüseyin Algül, “Mûte Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mart 2024).

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/15; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/119.

¹⁷⁶ Cole, *Muhammad Prophet Of Peace Amid The Clash Of Empires*, 16.

¹⁷⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/755.

¹⁷⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/756; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/119.

hükümdarı tarafından öldürülmesini savaş sebebi olarak zikretmektedirler.¹⁷⁹ Walter E. Kaegi elçinin öldürülmesi ile mesajın reddedilmesini savaş sebebi olarak ele almaktadır.¹⁸⁰ Bazı Oryantalistler Hz. Peygamber'in gönderdiği elçinin şehit düşmesini görünen savaş sebebi olarak ele almış ve savaşın asıl sebebinin yakın tarihte olacak Mekke saldırısında kullanmak amacıyla Mûte ve Kudâ'aların dağlık ülkelerinde üretilen ve Meşrefiyye adı verilen değerli kılıçları ele geçirmek olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸¹

De Goeje tarafından başlatılan bu iddianın diğer oryantalistler tarafından kaynaklarına alınıp savaş sebebi olarak zikredilmesi bu iddianın asılsız olduğunu değiştirmemiştir. De Goeje böyle bir iddiada bulunurken kaynak gösterememiştir. Ayrıca ortada bahsedilen iddianın savaş sebebi olmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in, Müşrikler ile imzaladığı Hudeybiye Barış Antlaşması'nın maddeleri yürürlükteydi. İslâm'a ve Kur'an'a karşı olanların Hz. Peygamber'in verdiği söze ne kadar sadık olduğunu anlamaları zaten beklenen bir durum değildir.¹⁸²

Philip K. Hitti, De Goeje'nin görüşünü kabul etmekle beraber bu savaşın önemini şu sözleriyle ifade etmiştir: "Aslında amaçlardan biri de, Mekke'ye karşı düzenlenmesi muhtemel bir askerî sefer için Mûte ve civar şehirlerde üretilen, değerli Meşrefiyye kılıçlarını elde etmektir. Bu girişim, sınır bölgelerindeki yerleşik halklara yönelik rutin seferlerden biri olarak yorumlanmıştı. Ancak gerçekte, bu hamle, Bizans İmparatorluğu'nun gururlu başkenti Konstantiniyye'nin (İstanbul) 1453 yılında Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi ve Hristiyan dünyasının en ihtişamlı katedrallerinden biri olan Ayasofya'nın duvarlarındaki İsa tasvirlerinin yerine Allah

¹⁷⁹ Gilman, *The Story Of Nation*, 178-179; Bill Warner, *Muhammad and Unbelievers* (CSPI, LLC, 2017), 121; Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 137; Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 30; Charles Mills, *An History Of Muhammedanism* (Londra: Cox and Baylis, 1818), 26; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 377; Sell, *The Life Of Muhammad*, 189; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 309; Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, 20; Stobart, *Islam & Its Founder*, 172; Davenport, *An Apology For Mohammed And The Koran*, 41; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 125; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 53; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 207; Watt, *Muhammad At Medina*, 53; Irving, *Life Of Mahomet*, 143.

¹⁸⁰ Kaegi, *Byzantium And The Early Islamic Conquests*, 71.

¹⁸¹ Michael Jan De Goeje, *Mémoire sur la Conquête de la Syrie* (Leide, Brill, 1900), 5; Caetani, *İslam Tarihi*, 3/160; Paul Fregosi, *Jihad In The West Muslim Conquests From The 7th To The 21st Centuries* (New York: Prometheus Books, 1998), 77; Hitti, *History of The Arabs*, 147.

¹⁸² Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: İFAV, 2016), 142.

ve Muhammed yazılarının konulmasıyla sonuçlanacak uzun bir mücadelenin ilk adımıydı...”¹⁸³

Richard Gabriel, Mûte Savaşı’nın Hz. Peygamber’in gönderdiği elçinin öldürülmesi, Meşrefiyye isimli değerli kılıçların ele geçirilmesi ve Hz. Peygamber’in inancını yaymak amacıyla yaptığı bir sefer olabileceğini söyleyerek bu savaşın sebebi olarak üç ihtimal saymıştır.¹⁸⁴

Leone Caetani, İbn İshak’ın eserinde bu savaşın sebebini zikretmemesi nedeniyle Vâkıdî aracılığıyla aktarılan Hz. Peygamber’in elçisinin şehit edilmesi rivayetine şüphe ile yaklaştığını ifade etmiştir. Aynı zamanda başka devletler olduğu halde Gassânî yöneticisine iki elçi gönderilmesinin anlaşılır olmadığı ve Perslerin saldırıları sebebiyle Suriye’de bir Gassânî hükümdarlığının varlığının bile şüpheli olduğunu yönünde görüş belirtmiştir.¹⁸⁵

İbn İshak’ın savaş sebebini eserinde ele almaması, Vâkıdî’nin rivayetine dair bir şüphe uyandırmadığı gibi rivayetin yanlış olduğunu veya kabul edilmeyeceğini de göstermez. İbn İshak’ın eseri günümüze tam bir şekilde ulaşmamış, İbn Hişam’ın bu eseri bazı kısaltmalar sonrası eserine almasıyla bize intikal etmiştir. Önemli olan bir başka nokta ise İbn Hişam’ın eserinde Hz. Peygamber’in gönderdiği elçiler, seriyyeler ve kendisine gelen heyetler daha kısa ve yüzeysel ele alınmasına rağmen aynı olaylar Vâkıdî ve İbn Sa’d’ın eserlerinde daha teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sebeple önemli bazı olayların İbn Hişam’ın eserinde ele alınmamış olması ne o olayların yaşanmadığına ne de İbn İshak’ın bunları zikretmediğine delil olur.¹⁸⁶

Resûlullah’ın aynı yöneticiye iki elçi göndermesi imkân dışı bir şey değildir. Ayrıca Caetani’nin Pers saldırıları sebebiyle Suriye’de bir Gassânî hükümdarlığının varlığının şüpheli olduğu görüşü doğru değil, hatta tam aksi bir durum söz konusudur. Bizans ve Sâsânî arasında M. 611 yıllarında başlayan ve yıllar boyunca devam eden savaş ve mücadeleler M.627 yılında Ninova’da Sâsânîlerin kesin bir şekilde mağlup edilmesiyle son bulmuştur. Bizans’ın bu zaferinin ardından Suriye’deki hâkimiyeti kaybettiği topraklarında kazanılmasıyla kaldığı yerden devam etmiştir. Hz. Peygamber

¹⁸³ Hitti, *History of The Arabs*, 147; Fayda, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, 139.

¹⁸⁴ Gabriel, *Muhammad: Islam’s First Great General*, 161.

¹⁸⁵ Caetani, *İslam Tarihi*, 3/159-160.

¹⁸⁶ Fayda, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, 139-140.

de bu tarihten sonra davet mektuplarını elçileri aracılığıyla göndermiştir.¹⁸⁷ Ayrıca Caetani bu şekilde bir iddia ortaya atmasına rağmen eserinde ileriki sayfalarda Sâsânîler'e karşı zaferler kazanan Bizans ordusunun gücü ve başarılarının Müslümanları tedirgin ettiğini bu sebeple Maan'da müzakere etmek gayesiyle iki gün konakladıklarını ifade ederek kendi ile çelişmiştir.¹⁸⁸

Hugh Kennedy bu savaşın sebebini Hz. Peygamber'in kuzeye giden yolları güvenli hale getirmek ve Bizans Devleti'nin güneydoğu sınırları boyunca yerleşen Arap kabilelerinin rızasını almak olarak ifade etmiştir.¹⁸⁹ Karen Armstrong, Hz. Peygamber'in Arap kabilelerini İslâm'a davet etmek istemesini savaş sebebi olarak ele alırken,¹⁹⁰ Henri Lammens Hz. Peygamber'in Hudeybiye Barış Antlaşması sebebiyle Mekke kervanlarına saldıramadığını bu sebeple yönünü Suriye tarafına çevirdiğini ifade etmiştir.¹⁹¹

Hz. Peygamber'in hicretin 8. (M. 629) yılı rebiyülevvel ayında, on beş kişilik bir heyeti Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî başkanlığında Belkâ'ya bir gecelik mesafedeki Zâtüatlâh'a göndermesi de bu savaşın sebepleri arasında zikredilmiştir.¹⁹² Bu bölgede bulunan Benî Kudâa kabilesi, içlerinde putperest ve Hristiyanların olduğu, ilk dönemlerden itibaren Müslümanlara karşı grupların saflarında yer alan bir topluluk olmuştur. Hz. Peygamber Ka'b b. Umeyr önderliğindeki bu birliği bu kabileye göndererek İslâm'a davet etmiş ancak onlar bu daveti kabul etmedikleri gibi üzerine bir de bu kişileri ok yağmuruna tutmuşlardır. Ka'b b. Umeyr ve arkadaşları saldırı karşısında kendileri ile savaşmış ancak biri hariç tamamı şehit düşmüştür. Yaralı olarak kurtulan sahâbî Hz. Peygamber'e gelerek olanları anlatmış, duydukları karşısında derin bir üzüntü yaşayan Hz. Peygamber kendilerine karşı bir seriyye

¹⁸⁷ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 140-141.

¹⁸⁸ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 141.

¹⁸⁹ Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*, 36.

¹⁹⁰ Armstrong, *Muhammad A Prophet for Our Time*, 184.

¹⁹¹ Henri Lammens, *Islam Beliefs and Institutions*, çev. Sır E. Denison Ross (Londra: Frank Cass and Company Limited, 1968), 32.

¹⁹² Elşad Mahmudov, "Zâtüatlâh Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Nisan 2024); Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 267; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 199; Muir, *The Life Of Mahomet*, 94.

göndermek istese de bu bölgede bulunan kişilerin başka yere göç ettiklerini duyunca kararından vazgeçmiştir.¹⁹³

Sonuç olarak Mûte Savaşı'nın sebeplerini Hz. Peygamber'in gönderdiği elçinin şehit edilmesi ve Zâtüatlâh'da şehit düşürülen Müslümanlara yapılan zulme karşılık verilmesi olarak ele alabiliriz. Hz. Peygamber gösterdiği bu tavırla Müslümanların tehditlere ve saldırılara karşı zafiyet içerisinde olmadıklarını ve korkusuzca İslâm tebliğine devam edeceklerini göstermek istemiştir.¹⁹⁴

2.1.2. Ordunun Hazırlanması

Hz. Peygamber öğle namazını kıldıktan sonra ashabıyla oturduğu sırada Nu'mân b. Funhus isimli Yahudi oraya gelmiştir. Hz. Peygamber o sırada Mûte'ye gönderilecek ordu için komutan tayin etme hazırlığındaydı. Hz. Peygamber bu seriyye için üç komutan seçmiştir. Bunlar Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'dır. Hz. Peygamber Zeyd ve Ca'fer'in şehit düşmesi durumunda komutayı Abdullah'ın devralmasını eğer o da şehit düşerse Müslümanların içlerinden birini komutanlığa seçmesini emretmiştir.¹⁹⁵ Bunun üzerine Nu'mân b. Funhus isimli Yahudi Hz. Peygamber'e İsrâiloğulları peygamberlerinin bir iş için görevlendirdikleri kişilere “eğer filanca öldürülürse...” dediklerinde kaç kişinin ismini vermişlerse tamamının öldürüldüğünü bu sebeple şayet kendisi de peygamberlik iddiasında haklı ise zikrettiği isimlerin öldürüleceğini söylemiştir. Ardından Nu'mân b. Funhus, Zeyd b. Hârise'ye: “Eğer Muhammed peygamber ise Ey Zeyd, vasiyetini yap! Çünkü sen bir daha Muhammed'e dönemezsin.” demiştir. Zeyd b. Hârise de cevap olarak: “Ben onun özü ve sözü doğru bir peygamber olduğuna şahadet ederim.” demiştir.¹⁹⁶ Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise'ye beyaz bir sancak vermiştir. Müslüman ordusu 3000 kişiden oluşmaktaydı. Karargâhtan hareket ettiklerinde Müslümanlar İslâm ordusuna: “Allah sizi korusun. Sağ salim ve ganimet almış olarak sizi geri getirsin.” demişlerdir.

¹⁹³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/752-753; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/119.

¹⁹⁴ Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 143.

¹⁹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/756; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/15; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/119.

¹⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/756.

Abdullah b. Revâha ise: “Fakat ben Allah’tan mağfiret diliyorum ve kanı fişkirtan geniş bir darbe...” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁷

Hız. Peygamber, orduyu uğurlamak için Seniyyetü’l Vedâ tepesine kadar gelmiş ve onlara şöyle hitap etmiştir: “Allah’ın adıyla gazaya çıkın! Allah’ın düşmanlarıyla ve Şam’daki düşmanlarınızla savaşın! Şam’da, inzivaya çekilmiş ve kiliselerde ibadet eden adamlar bulacaksınız. Onlara karışmayınız! Bir de şeytana uşaklık yapan bazı din adamlarını daha göreceksiniz. Onların başında şeytanın yuvaları vardır. O yuvaları kılıçlarla kaldırın. Kadınları, süt emen çocukları ve yaşlıları öldürmeyin! Hurmaları ve ağaçları kesmeyin; evleri yıkmayın!”¹⁹⁸

Medine’den yola çıkan Müslümanlar, Hâris b. Umeyr’in öldürüldüğü yere varmadan düşmanın üzerlerine yürüdükleri haberini almışlardı. Müslümanlar Vâdi’l Kurâ’ya varınca orada birkaç gün konaklamışlar. Şürahbîl kardeşi Sedûs’u Müslümanlar üzerine göndermiş ancak Sedûs öldürülünce kendisi de korkudan kalesine sığınmıştır. Müslüman ordusu Şam’da bulunan Ma’ân mevkiine varınca Herakleios’un 100.000 kişilik bir ordu ile Belkâ’nın Meâb bölgesindeki Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm ve Cüzâm gibi yerlere geldiği haberini almışlardır.¹⁹⁹ İbn Hişâm ve İbn Sa’d yukarıda ismi zikredilen bu kabilelerden 100.000 kişinin de orduya katılmasıyla ordunun sayısının 200.000’e ulaştığını rivayet etmişlerdir.²⁰⁰ Herakleios’un orduda bulunup bulunmadığı ile ilgili oryantalist yazarlar eserlerinde bazı görüşleri ele almıştır. Arthur Gilman, Müslümanlar tarafından Herakleios’un orduyu yönettiği aktarılsa da bunun pek inandırıcı olmadığını dile getirmiştir.²⁰¹ Caussin de Perceval, Bizans tarihçisi Theophanes’ten aldığı bilgiler çerçevesinde Bizans ordusundaki asker sayısının Arap kabilelerinin eklenmesiyle beraber 200.000’i bulduğunu ve başlarında ise Herakleios’un kardeşi olan Theodore’un olduğunu ancak Müslümanların Theodore’u Herakleios ile karıştırdıklarını aktarmıştır.²⁰² Carl Brockelmann ve

¹⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/756-757; İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/15; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/119-120.

¹⁹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/758.

¹⁹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, 2/759-760.

²⁰⁰ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/16-17; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/120.

²⁰¹ Gilman, *The Story Of Nation*, 379.

²⁰² Perceval, *Essai Sur L’histoire Des Arabes*, 212.

Maxime Rodinson da Bizans ordusunun başında komutan olarak Theodore'un bulunduğunu aktarmışlardır.²⁰³

Ordudaki asker sayısının fazlalığını göz önüne alan Müslümanlar, Ma'ân'da iki gece kalarak ne yapacaklarına dair bir karar vermeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber'e bir mektup ile durumun haber verilmesi ve onun vereceği kararın beklenmesi fikri ileri sürülse de Müslümanların bu konu hakkındaki müzakereleri sırasında Abdullah b. Revâha onlara şöyle hitap ederek kendilerini cesaretlendirmiştir:²⁰⁴ "Vallahi, biz sayı çokluğu silah çokluğu veya at çokluğu ile insanlarla savaşıyoruz. Biz ancak, Allah'ın bizi şereflediği bu din sayesinde insanlarla savaşıyoruz. Yolunuza devam edin! Vallahi, hatırlıyoruz; Bedir'de yanımızda sadece iki at vardı. Uhud günü ise sadece bir at vardı. Payımıza düşecek olan iki güzellikten birisidir. Ya onlara galip geleceğiz. Bu Allah'ın ve O'nun Resûlü'nün bize vaat ettiği'dir. Vaadinden caymak da yoktur. Ya da şehadettir. Şehit olursak cennetteki kardeşlerimize kavuşmuş oluruz."²⁰⁵

Oryantalist kaynaklarda İslâm ordusunda bulunan askerlerin sayısı 3000 olarak aktarılmıştır. Ancak birçok hıristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı Bizans ordusunun asker sayısına dair farklı rivayetler aktarılmıştır.²⁰⁶ Richard Gabriel, Bizans'ın ordusundaki asker sayısının en fazla 5-6 bin olabileceğini,²⁰⁷ Walter Kaegi ise ordudaki asker sayısının belirsiz olmakla birlikte 10 bini aşma ihtimalinin olmadığını ifade etmiştir.²⁰⁸ Betty Kelen ve Simon Ockley aktarılan rivayetlerde asker sayısının

²⁰³ Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 30; Rodinson, *Mohammed*, 256.

²⁰⁴ Sell, *Ghazwas and Sariyas*, 67; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 268; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 162; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 208; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 54; Watt, *Muhammad At Medina*, 54; Irving, *Life Of Mahomet*, 144; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 213; Muir, *The Life Of Mahomet*, 97-98.

²⁰⁵ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/760; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/17.

²⁰⁶ Warner, *Muhammad and Unbelievers*, 121; Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 137; Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 30; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 377; Sell, *Ghazwas and Sariyas*, 66; Sell, *The Life Of Muhammad*, 189; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 309; Stobart, *Islam & Its Founder*, 172; Davenport, *An Apology For Mohammed And The Koran*, 41; Rodinson, *Mohammed*, 255; Caetani, *İslam Tarihi*, 3/161; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 125; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 160; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 53; Ockley, *The History Of The Saracens*, 52; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 199; Watt, *Muhammad At Medina*, 53; Muir, *The Life Of Mahomet*, 95.

²⁰⁷ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 162.

²⁰⁸ Kaegi, *Byzantium And The Early Islamic Conquests*, 79.

100.000 olduğunu,²⁰⁹ Robert Payne ve S.W. Koelle ise aktarılan rivayetlerde asker sayısının 200.000 olduğunu söylemekle berber bu sayıyı abartılı bulduklarını ifade etmiştir.²¹⁰ Bill Warner ve Carl Brockelmann eserlerinde Bizans ordusundaki askerlere dair bir sayı belirtmeden bu ordunun İslâm ordusuna eşit olmamakla beraber sayıca üstün ve profesyonel savaşçılardan oluştuğunu aktarmışlardır.²¹¹

David Samuel Margoliouth, Hz. Peygamber'in Şürahbîl'e yapılan bir saldırının Bizans'a yapılmış bir saldırı olduğunun farkında olmaması sebebiyle 3000 kişilik bir ordu hazırlattığını, Hz. Peygamber'in bu durum hakkında bilgisi olsa bu sayıda bir ordu göndermeyeceğini ifade etmiştir. Bizans, İslâm ordusuna karşı asla eşit olmayan bir orduyla savaşmıştır.²¹² Bizans ordusunun sayısının tarihçiler tarafından verilen sayının onda biri oranında dahi olsa hiçbir Müslüman askerinin kaçamayacağını söyleyerek aktarılan sayının abartılı olduğuna dikkat çekmiştir. Bizans gibi büyük bir devlet ile savaşmanın ve yok edilmemenin bir zafer olmasa da zafere yakın bir başarı olduğu yönünde görüş belirtmiştir.²¹³

2.1.3. Savaşın Seyri

İslâm ordusu Belkâ sınırına varınca Bizans destekli Gassânî güçleriyle Belkâ'nın Meşârif köyünde karşılaşmışlar. Ardından düşman yaklaşıncı İslâm ordusu Mûte adında bir köye yönelmiştir. Müslümanlar, Mûte topraklarına ulaşıncı düşman ordusuyla karşı karşıya kalmıştır. Müslümanlar savaş için hazırlanmaya başlamış, ordunun sağ koluna Benî Uzre'den Kutbe b. Katâde'yi sol koluna da Ensar'dan Ubâde b. Mâlik'i kumandan olarak yerleştirmişlerdir.²¹⁴ Bu savaşa katılan Ebû Hüreyre düşman ordusuyla karşılaştığı anda bu ordunun birçok bakımdan kendi ordularından üstün olduğunu görmüş ve şaşkınlığını gizleyememişti. Ebû Hüreyre'nin bu halini gören Sâbit b. Erkam, Bedir'de kendilerine zafer getiren şeyin çokluk olmadığını söyleyerek Ebû Hüreyre'yi teskin etmeye çalışmıştır.²¹⁵

²⁰⁹ Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 137; Ockley, *The History Of The Saracens*, 52.

²¹⁰ Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 53; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 199.

²¹¹ Warner, *Muhammad and Unbelievers*, 121; Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 30.

²¹² Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 377-378.

²¹³ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 381.

²¹⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü 'n-nebeviyye*, 1936, 4/19.

²¹⁵ Vâkîdî, *Kitâbü 'l-megâzî*, 1984, 2/760.

İslâm ordularının komutanı Zeyd b. Hârise sancağıyla savaşmaya başlamış ancak mızrak darbelerinin arasında kan kaybederek şehit düşmüştür. Zeyd'in ardından sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib almış ve savaşmaya başlamıştır. Savaş esnasında oradan kurtulamayacağını anladığı zaman atından hızlıca inmiş ve atının ayaklarını kesmiştir. Sonra savaşmaya devam etmiş, savaşırken sancağı sağ elinde tutuyormuş. Sağ eli kesilince, sancağı sol ele almış sol eli de kesilince, sancağı göğsüne tutmaya çalışmıştır. Daha sonra Rumlardan bir adamın kılıç ve mızrak darbeleriyle o da şehit düşmüştür. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in savaşta atından inip atının ayaklarını kestikten sonra savaştığı ve şehit düşeceği zamanda dilinden şu sözlerin döküldüğü rivayet edilmektedir: “Cennet ne güzeldir, ona yaklaşmak ne güzeldir ve onun içeceği ne soğuktur. Rum ise Rum'dur, onun azabı yaklaşmıştır, kâfirdir, nesepleri uzaktır. Savaşta onların darbeleri bana ait olsun.”²¹⁶ Ca'fer şehit düştükten sonra sancağı Abdullah b. Revâha alıp atına binerek ilerlemiş ancak bir müddet sonra atından inmiş birtakım tereddütler yaşamış ve bu tereddütleri geçirmek için şöyle ifadeler kullanmıştır: “Ey can kasem ettim; elbette ineceksin, muhakkak ya ineceksin ya da zorla indirileceksin. İnsanlar bağırır, toplanır ve ağarlarsa sana ne oluyor ki seni cennetten hoşlanmaz görüyorum. Huzur ve sükûnlu zamanların epey oldu. Sen ancak eski bir su kabında azıcık safi bir susun. Ey nefis, eğer şimdi öldürülmezsen yine ölürsün. Bu öyle bir ölüm ateşidir ki ona girmiş durumdasın. Temenni ettiğin şeyler sana verilmiştir, eğer o ikisinin yaptıklarını yaparsan gayene erişmişsin demektir.” Atından indiği sırada Abdullah b. Revâha'nın amcasının oğlu kendisine etli bir kemik getirmiş ve kendisinin bugünlerde çok yorgun düştüğünü bunu yiyerek kuvvetini toplamasını gerektiğini söylemiştir. Abdullah b. Revâha eti onun elinden almış ve bir parça koparmış ancak insanların izdiham seslerini duyunca eti elinden atmış ve kılıcını alarak ilerlemiş ve kendisi de şehit düşmüştür.²¹⁷ Abdullah b. Revâha'nın şehit düşmesi üzerine sancağı Sâbit b. Akram almış ve insanları etrafında toplayıp “Sancağı al Ey Ebû Süleyman!” diyerek sancağı Hâlid b. Velîd'e vermek istemiştir. Hâlid ise sancağı almak istemediğini, Sâbit'in yaşının büyüklüğü ve Bedir savaşına katılmış olması nedeniyle sancağı almaya kendisinden daha layık olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sâbit sancağı kendisine teslim etmek amacıyla aldığını ifade ederek sancağı

²¹⁶ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/20.

²¹⁷ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/21.

Hâlid'e teslim etmiştir. Hâlid sancağı aldıktan sonra düşman ordusuna bir hamle yaparak onlardan bir grubu ayırmıştır. Ardından Hâlid b. Velîd'in üzerine büyük bir topluluk saldırmıştır.²¹⁸ Hâlid b. Velîd sancağı aldığı günün gecesinde uzun uzun düşünerek yeni bir savaş tekniği uygulamaya karar vermiş. Sabah olduğunda ordudaki askerlerden önde olanları arkaya, arkada olanları öne, sağdakileri sola ve soldakileri sağa alarak Rumların İslâm ordusuna yardım ulaştığını düşünmelerini istemiştir. Müslümanlar bir yandan saldırarak bir yandan da geri çekilmişlerdir.²¹⁹ Hâlid b. Velîd bu savaşta İslâm ordusunu Bizans ordusu tarafından imha edilmekten kurtarmıştır.²²⁰

Âsım b. Ömer b. Katâde ve Abdülcebâr b. Umâre b. Abdullah b. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in Mûte'de olanları Müslümanlara nasıl haber verdiğini şöyle rivayet etmişlerdir: "Müslümanlar Mûte'de düşmanla karşılaştığında, Resûlullah minberde oturmuş ve Şam tarafındaki bölge ona görünmeye başlamıştı. Savaş alanını izleyen Resûlullah şöyle dedi: 'Zeyd b. Hârise sancağı aldı. Ancak şeytan ona yaklaşarak hayatı cazip göstermeye, ölümü ise korkutucu hale getirmeye çalıştı. Zeyd ise, 'İmanın müminlerin kalplerinde pekiştiği şu an, dünyayı bana mı sevdirmeye çalışıyorsun?' diyerek birkaç adım attı ve şehit düştü'. Resûlullah, Zeyd için dua ederek, 'Onun için mağfiret dileyin, o koşarak cennete girdi,' dedi. Sonra Ca'fer b. Ebû Tâlib sancağı aldı. Şeytan ona da dünyayı cazip göstermeye çalıştı. Ca'fer ise, 'Şu an, müminlerin kalplerinde iman pekiştiği an. Dünyayı mı bana sevdirmeye çalışıyorsun?' diyerek birkaç adım attı ve şehit oldu. Resûlullah onun için de dua ederek, 'Kardeşiniz için Allah'tan af dileyin! O şehit oldu ve cennette yakuttan iki kanatla istediği gibi uçacak,' dedi. Son olarak Abdullah b. Revâha sancağı aldı ve şehit düştü. Resûlullah, 'Abdullah itiraz ederek cennete girdi,' dedi. Bu söz Ensar'ın zoruna gitti ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Onun itirazı neydi?' diye sordular. Resûlullah, 'O yaralandığında korkuya kapıldı, fakat nefisini kınayarak cesaret kazandı ve şehit oldu,' dedi. Bunun üzerine Abdullah'ın akrabaları sevindi."²²¹

²¹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/763.

²¹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/764.

²²⁰ Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mart 2024).

²²¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/761-762; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/22.

2.1.4. Savaş Sonrası Durum

Hâlid b. Velîd'in İslâm ordusuyla beraber Medine'ye döndüğü zaman Hz. Peygamber ve Müslümanlar orduyu karşılamaya gitmişlerdir. Çocuklarda koşarak gelmiştir. Hz. Peygamber çocuklarında bineklere bindirilmesini emretmiş ve Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlunu kendi bineğine almıştır.²²² Halk gelen orduyu Curf mevkiinde karşılamıştır. İnsanlar orduda bulunanların yüzüne toprak serperek "Ey kaçkınlar! Allah yolunda cihat etmekten mi kaçtınız?" demişlerdir. Hz. Peygamber ise, "Onlar kaçkın değildirler. Fakat inşaallah onlar hamle üstüne hamle yapmış adamlardır." demiştir.²²³

Ebû Bekr b. Abdullah b. Utbe'den şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Bizimle gönderilen hiçbir ordu, Mûte ordusunun Medine halkından duyduğu azar kadar azar işitmemiştir. Medine halkı Mûte ordusunu kötü karşıladı. Hatta adam evinden ve ailesinden ayrılıyor; sonra eve dönüp kapıyı çaldığında ona kapı açmayı reddediyorlar ve "Neden arkadaşlarının yanına gitmiyorsun?" diyorlardı. Resûlullah'ın yaşı ahabı, utançlarından evlerinde oturup dışarı çıkmıyorlardı. Hatta Resûlullah onları teker teker çağırıp "Siz Allah yolunda hamle üstüne hamle yapmış kimselersiniz." diyordu.²²⁴

Seleme b. Hişâm b. El-Muğîre Mûte savaşına katılanlar arasında yer almıştır. İnsanların azarlamaları sebebiyle dışarı çıkmaya çekindiğini eşinin Ümmü Seleme'ye haber vermesi üzerine bu durum Hz. Peygamber'e bildirilmiştir. Bunu öğrenen Hz. Peygamber onların kaçanlar değil tekrar saldırılar olduğunu söyleyerek dışarı çıkmasını ifade ettiği aktarılmıştır.²²⁵

Esmâ bint Umeys eşi Ca'fer'in şehit olduğu haberinin Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiği günü şöyle aktarmaktadır: "Ca'fer b. Ebû Tâlib ve arkadaşlarının şehit oldukları günün sabahında uyandım. Resûlullah yanıma geldi. Ben de 40 ölçek katık hazırlamış ve hamurumu yoğurmuştum. Sonra çocuklarımı aldım; yüzlerini yıkayıp onlara koku sürdüm. Resûlullah yanıma girdi ve "Ey Esmâ! Ca'fer'in çocukları nerede?" dedi. Ben hemen çocukları onun yanına getirdim. Resûlullah onları kucaklayıp kokladı; sonra gözleri yaşarmaya başladı. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın

²²² İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/24.

²²³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/756; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/24.

²²⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/765.

²²⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/765; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/24-25.

Resûlû! Yoksa Ca'fer'den sana bir haber mi geldi?" dedim. Resûlullah, "Evet, bugün öldürüldü." dedi. Esmâ dedi ki: Kalkıp bağırmaya başladım. Kadınlar başıma toplandı. Resûlullah bana, "Ey Esmâ! Kötü bir söz söyleme ve göğsüne vurma!" dedi. Sonra Resûlullah kızı Fâtıma'nın yanına gitmek üzere çıktı. Kızı Fâtıma, "Vah amcam vah!" diye ağlıyordu. Resûlullah da "Ca'fer gibilere kadınlar ağlasın!" dedi. Sonra, "Ca'fer ailesine yemek pişirin. Onlar bugün kendileriyle meşguldür." dedi.²²⁶

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah b. Ca'fer o günü şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah, annemin yanına girip babamın ölümünü haber vermesini hatırlıyorum. Ben ona bakıyordum; o da benim ve kardeşimin başını okşuyordu. Gözleri de yaşıyordu; hatta gözyaşları sakalından damlıyordu. Sonra Resûlullah "Allah'ım! Ca'fer sevabın en güzeliyle sana geldi. Kullarından birinin zürriyeti içinde bıraktığın hayrû'l haleflığın (sâlih evlat) en güzelini Ca'fer'in zürriyetinde de bırak!" dedi. Sonra "Ey Esmâ! Sana bir müjde vereyim mi?" dedi. Esmâ, "Buyur Ey Allah'ın Resûlû! Anam babam sana feda olsun!" dedi. Resûlullah, "Allah, Ca'fer'e iki kanat verdi; onlarla cennette uçuyor." dedi. Esmâ, "Anam babam sana feda olsun Ey Allah'ın Resûlû! Bunu insanlara bildir." dedi. Abdullah b. Ca'fer dedi ki: Resûlullah kalktı ve elimden tuttu. Minberin üzerine çıkıncaya kadar eliyle başımı okşuyordu. Beni minberin aşağısında, önünde oturttu. Üzüntü, yüzünden akıyordu. Resûlullah dedi ki: "Kişi kardeşi ve amcasının oğluyla güçlü olur. Bilin ki, Ca'fer şehit olmuştur. Allah ona iki kanat vermiş; onlarla cennette uçuyor." Sonra Resûlullah minberden indi ve evine girdi. Beni de eve aldı. Ailem için bir yemek yapılmasını emretti. Kardeşime de haber gönderdi. Resûlullah'ın yanında çok güzel ve bol bir yemek yedik. Selmâ hizmetçisini gönderdi. Biraz arpa aldı. Onu öğüttü sonra elekledi. Arkasından onu pişirdi ve arasına zeytinyağı koydu. Üzerine de biber serpti. Ben ve kardeşim yedik. Resûlullah'ın evinde üç gün kaldık. Hanımlarından herhangi birinin evine gittiğinde biz de onunla dolaşıyorduk. Sonra evimize döndük. (Bir gün) kardeşlerimden birisinin bir koyununu pazarlarken Resûlullah geldi ve "Allah'ım! Onun alışverişine bereketini koy!" dedi. Abdullah dedi ki: Ben ne alıp satmaya başladıysam içine bereket girdi.²²⁷

²²⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/766.

²²⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/766-767.

2.1.5. Savaşın Sonuçları

Mûte Savaşı, Bizans İmparatorluğu ile dolaylı olarak yapılan ilk savaş olması ve münasebetiyle İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir.²²⁸ Hâlid b. Velîd bu savaş esnasında gösterdiği cesareti ve başarısı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Seyfullah (Allah'ın Kılıcı) lakabıyla anılmaya başlanmıştır.²²⁹ Müslümanlar, Curf mevkiinde Mûte'den gelen İslâm ordusundaki askerleri “kaçkınlar” olarak karşılasa da Hz. Peygamber bu ifadeyi düzeltmiş ve onların “hamle üstüne hamle yapanlar” olduğunu ifade etmiştir. İslâm ordusunun Müslümanlar tarafından bu şekilde karşılanması savaşın sonucunun yenilgi ile bittiğini akıllara getirse de ordunun ağır kayıplar verilmeden Hâlid b. Velîd tarafından Medine'ye getirilmiş olması da göz ardı edilmeyecek bir başarıdır.²³⁰ Ayrıca bu savaş Müslümanların Bizans ordularının savaş stratejilerini ve kullandıkları savaş aletlerini öğrenmelerini sağlayarak sonraki savaşlarda yaşanan bu tecrübenin faydaları görülmüştür.

Müslümanlardan bazılarının bu zorlu savaşta ele geçirdikleri ganimetler vardı. Câbir b. Abdullah'dan aktarılan rivayete göre ganimet olarak alınan şeylerden biri bir yüzükmüş. Bir adam onu Resûlullah'a götürmüş ve: “O gün bu yüzüğün sahibini öldürdüm.” demiş ve Resûlullah da yüzüğü kendisine ganimet olarak vermiştir. Avf b. Mâlik el-Eşca'î de bir diğer savaş ganimeti hakkında şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Mûte Savaşı'nda onlarla, Kudâ'a'dan ve diğer bazı kabilelerden bir grup Arap Hristiyan olduğu halde karşılaştık. Saflar halinde karşı karşıya geldik. Kumral bir atın üzerinde olan Rumlardan bir adam, Müslümanlara kılıç çekmeye başladı. Atın üzerinde altın suyuna batırılmış bir gem ve bir silah vardı. Ben içimden, “Bu adam kim acaba?” diyordum. Himyerli olup Müslümanlara yardım eden bir adam benim yanımdaydı. Bu yolculuğumuzda hep bizim yanımdaydı ve kılıcı yoktu. Müslümanlardan bir adam bazı develer kesti. O Himyerli adam biraz deri istedi. Adam deriyi ona verdi. Himyerli adam deriyi güneşe serdi ve kenarlarına kazıklar çaktı. Deri kuruyunca ondan kendisine kılıç kabzası ve kalkan yaptı. Rum adamın Müslümanlara saldırdığını gören Himyerli adam, bir kayanın arkasına saklanıp ona pusu kurdu. Rum

²²⁸ Fregosi, *Jihad In The West Muslim Conquests From The 7th To The 21st Centuries*, 77; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 160.

²²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Daru'l Maarif, 1968), 3/41.

²³⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 2/756; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/24.

adam yanından geçince Himyerli, kılıçla atının arka ayaklarına vurdu. At iki ayağı üzerine çöktü ve kâfirlerin şövalyesi yere düştü. Himyerli adam ona bir hamle yaptı ve onu öldürdü.”²³¹

Umâre b. Gaziyye’nin babasından aktardığı rivayette ise şöyle demiştir: “Mûte Savaşı’na katıldım; orada bir adamla çatıştım ve onu öldürdüm. O gün üzerinde, içinde yakut bulunan bir tolga bulunuyordu. Benim amacım yakutu almaktı ve aldım. Biz hezimete uğrayıp çekildiğimiz zaman onu Medine’ye getirdim. Resûlullah onu bana ganimet olarak verdi. Sonra Ömer b. Hattâb’ın devrinde o yakutu 100 dinara sattım. Onun parasıyla Benî Hatme’de bir hurma bahçesi aldım.”²³²

Mûte’de şehit düşenlerin isimleri kaynaklarımızda geçtiği şekliyle şöyledir: Benî Hâşim’den Ca’fer b. Ebû Tâlib ve Zeyd b. Hârise, Benî Adî b. Ka’b’tan Mes’ûd b. el-Esved b. Hârise b. Nadle, Benî Âmir b. Lüey ve Benî Mâlik b. Huseyl’den Vehb b. Sa’d b. Ebû Serh, Ensâr’dan, Benî Neccâr’ın Benî Mâzin kolundan Sürâka b. Amr b. Atıyye b. Hansâ, yine Benî Neccâr’dan, el-Hâris b. Nu’mân b. Yesâf b. Nadle b. Amr b. Avf b. Ganm b. Mâlik, Benî el-Hâris b. Hazrec’ten Abdullah b. Revâha ve Ubâde b. Kays..²³³

İbn Hişâm’dan alınan rivayetlerde bu isimlere ek bazı isimler zikredilmiştir: Beni Mazin b. Neccar’dan Amr b. Zeyd b. Avf b. Mebzûl’un iki oğlu Ebû Küleyb ve Câbir, Beni Mâlik b. Efsa’dan Sad b. Hâris b. Abbad b. Sad b. Amir b. Sâlebe b. Mâlik b. Efsâ’nın iki oğlu Amr ve Âmir Mûte’de şehit düşenler arasında zikredilmişlerdir.²³⁴

Mûte Savaşı’nın önemli olan başka bir yönü ise Bizans’la yapılan ilk savaş olması münasebetiyle ilk kez Bizans tarihi yazarlarının eserlerinde Hz. Peygamber ve Müslümanlar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.²³⁵ Maxime Rodinson eserinde Bizans tarihçisi Theophanes’in İslâm ordusundan şehit düşen Müslümanların sayısı hakkında şöyle bir yorum yaptığını aktarmıştır: “Ordular Mûte’de karşılaştı. Sadece 12 Müslümanın öldüğünden bahsedilmesine rağmen çatışma kanlı bir olaydı. Bununla birlikte yeni ve şüpheli taraftarlar olan Bedevîler arasındaki ölümlerin anılmaya değer

²³¹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/768.

²³² Vâkîdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/769.

²³³ Vâkîdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 2/769; İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/30.

²³⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/30.

²³⁵ Rodinson, *Mohammed*, 256; Gabriel, *Muhammad: Islam’s First Great General*, 160.

görülmemesi de mümkündür.”²³⁶ David Samuel Margoliouth, Müslümanların kayıplarının fazla olduğunu ancak Müslüman tarihçilerin bunu aktarmadıklarını ifade etmiştir.²³⁷ Leone Caetani ve Richard Gabriel ise İslâm ordusunun büyük bir kısmının yeni din değiştirmiş bedevîlerden oluşması ve ganimet amacıyla sefere çıkmış olmalarını sebep göstererek kayıtlarda bahsedilmeye değer görülmediklerini ifade etmişlerdir.²³⁸ Montgomery Watt bu görüşlerin aksine Müslüman ordusunda daha fazla kayıp olsa bunun gizlenmeyeceğini, Arapların savaş stratejileri göz önüne alındığında kaybın bu denli az olmasının imkân dâhilinde olduğunu aksi takdirde kayıpların fazla olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Watt, Müslümanların geri çekilmesinin düşmandan gelen tehlike ya da korku sebebiyle değil üstten uzak kalma süresi ve Hâlid b. Velîd’in seferin amaçları konusundaki bilgisizliğinden kaynaklı olduğunu dile getirmiştir.²³⁹

2.2. TEBÜK GAZVESİ

Medine ile arasında 700 kilometre mesafe bulunan, gazvenin yapıldığı yer olan Tebük, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Kur’ân’ı Kerîm’de bu gazvenin “sâatü’l- usre” (güçlük zamanı)²⁴⁰ tabiri ile anılma sebebi Müslümanların bu gazvede büyük zorluklar ve sıkıntılarla karşılaşmış olmasıdır. Bu sebeple orduya “ceyşü’l-usre” (zorluk ordusu), gazveye “Gazvetü’l-usre” adı verilmiştir. Bu gazveye verilen başka bir isim olan “Gazvetü’l-fâdiha” ise gazve esnasında münafıkların çıkardığı fitne ve fesadı anlatan ayetlerin nazil olması sebebiyle verilmiştir.²⁴¹ Tebük Gazvesi hicretin 9. yılı receb (Ekim 630) ayında meydana gelmiştir.²⁴²

2.2.1. Gazvenin Sebepleri

Arap Yarımadası’nda yaşayan Nebatîler, ticari faaliyetlerle sık sık Şam’a seyahat ederlerdi. Bu seyahatlerin bir sonucu olarak, Şam ile ilgili gelişmeler neredeyse her gün Müslümanların gündeminde yer alıyordu. Bir gün Şam’dan gelen yolcular, Bizans İmparatoru Herakleios’un Şam’da büyük bir ordu topladığını,

²³⁶ Rodinson, *Mohammed*, 256.

²³⁷ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 380.

²³⁸ Caetani, *İslam Tarihi*, 3/174; Gabriel, *Muhammad: Islam’s First Great General*, 163.

²³⁹ Watt, *Muhammad At Medina*, 54.

²⁴⁰ Tevbe 9/117

²⁴¹ İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mart 2024).

²⁴² İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/109; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/150.

ordudaki askerlerin tüm ihtiyaçlarını bir yıl boyunca karşılayacağını bildirdiler. Ayrıca Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile kabilelerinin de Bizans İmparatorluğu'nun yanında yer aldığı, hükümdarlık kuvvetlerinin Belkâ'da karargâh kurduğu ve Herakleios'un da ordusuyla birlikte Hıms'a çekildiği haber verildi.²⁴³ Bu haberler üzerine Hz. Peygamber'in savaş hazırlıklarına başladığı rivayet edildi. Ek olarak, Suriye'de yaşayan Hristiyan Arapların Herakleios'a, Hz. Peygamber'in vefat ettiğini, Müslümanların kılıkla mücadele ettiğini ve göndereceği orduyla onları kendi dinlerine dâhil etmek için uygun zaman olduğunu bildiren bir mektup yazmaları da bu gazvenin sebepleri arasında sayılmaktadır. Bu bağlamda Bizans İmparatorluğu'nun Şam'daki askeri hareketlilik haberleri ile Hristiyan Arapların faaliyetleri Müslümanlar tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum askeri hazırlıkları hızlandırılmıştır.

Oryantalistler arasında bu savaşın sebebinin Mûte yenilgisinin ve orada şehit düşen sahâbîlerin intikamını almak olduğunu savunanlar olduğu gibi²⁴⁴ bu seferin Huneyn Gazvesi'ndeki ganimet paylaşımından doğan hoşnutsuzluğun giderilmesi amaçlı yapıldığını aktaranlar da olmuştur.²⁴⁵ Edward Sell, Mûte savaşında alınan yenilgi, Tâif kuşatmasının başarısız oluşu ve Huneyn Gazvesi'ndeki ganimet paylaşımından duyulan hoşnutsuzluğun yarattığı olumsuz havayı gidermek gibi amaçlarla bu sefere çıkıldığını aktarmıştır.²⁴⁶ Carl Brockelmann, bu savaşın Mûte yenilgisinin intikamını almak, Huneyn Gazvesi'ndeki ganimet paylaşımından doğan hoşnutsuzluğun giderilmesini sağlamak ve Bizans'a bağlı bulunan Arap kabilelerini itaati altına almak sebepleriyle yapılmış olabileceğini ifade etmiştir.²⁴⁷ Betty Kelen, Tebük seferi anlatılarının her ne kadar büyüleyici olsa da akıllarda bir soru işareti bıraktığını ifade ederek Hz. Peygamber'i kuzeye yönlendiren temel sebebin ne olduğunun hâlâ bilinmediğini dile getirmiştir.²⁴⁸

²⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî* (Beyrut: A'lamu'l Kutub, 1984), 3/990; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/150-151.

²⁴⁴ Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 173; Lammens, *Islam Beliefs and Institutions*, 34; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 419.

²⁴⁵ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 419.

²⁴⁶ Sell, *Ghazwas and Sariyas*, 78.

²⁴⁷ Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 34.

²⁴⁸ Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 174.

Richard Gabriel, kaynaklarda bu savaşın sebebi konusunda bir netlik olmadığını ifade etmiştir. Ancak bazı kaynaklarda İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayette bu gazvenin yapılmasının Allah tarafından gelen vahiyle emredildiği, bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber'in Bizans'ın çok sayıda asker topladığı haberini alması üzerine bir ordu hazırlattığı ve bu seferi düzenlettiği savaş sebebi olarak ele alındığını ifade etmiştir. Gabriel, bu gazvenin asıl sebeplerinin Ashâb-ı Suffe'nin ihtiyaçlarını karşılayacak ve Huneyn Gazvesi'ndeki ganimet paylaşımından doğan hoşnutsuzluğun giderilmesini sağlayacak kadar ganimet elde edilmesi olabileceğini aktarmıştır.²⁴⁹ Hz. Peygamber'in zorlu şartlarda büyük bir askeri sefere çıkma kararını etkileyen başka faktörler de bulunduğunu aktaran Gabriel, İslam'ın Hicaz'daki zaferi, Arap toplumunda derin etkiler yaratan ve davranışları düzenleyen yeni kurallar getirdiğini bunun da beklenmedik sonuçlar doğurabildiğini aktarmıştır. Arabistan yoksul bir ülkeydi ve kendine yeterli değildi; özellikle bedeviler çoğunlukla yarı aç yaşıyorlardı. Hayatta kalmak için yerleşim yerlerine ve birbirlerinin sürülerine baskınlar düzenliyorlardı; bu, serveti ve yiyecek kaynaklarını yeniden dağıtarak, yok olma tehlikesi altındaki birçok kişinin yaşamını sürdürebilmesini sağlıyordu. Ancak İslam, Müslümanların birbirlerine baskın yapmasını yasakladı ve bu durum, birçok bedevinin yoksulluğunu daha da artırdı. Ayrıca, İslam Müslümanlar arasında kişisel haksızlıkların intikamını almak için yapılan ölümüne savaşları da yasakladı. Bu, Arap erkekliğinin ve hayatının önemli bir psikolojik temeli olan geleneksel eğlencelerden biriydi ve artık sona ermişti. Baharat ticareti bile eskisi kadar kazanç getirmiyordu. Faiz karşıtı İslami yasalar, kervan ticaretinin risklerine kıyasla birçok ticari faaliyeti durma noktasına getirmişti. Bunun sonucunda, bir zamanlar Hicaz'ın en önemli ticaret merkezi olan Mekke büyük bir düşüş yaşadı. Putperestlere karşı savaşlarda kabileleri birleştiren cihat ve cennet vaadi artık anlamını yitirmişti. Saldıracak bir düşman olmadığında, kişi nasıl şehit olup cennete ulaşacaktı? Bu yasaklar, ganimet elde edilememesi ve dolayısıyla insanların yaşamlarını iyileştirme yollarının kapanması anlamına geliyordu.²⁵⁰ Bu koşullar dikkate alındığında, bazıları Hz. Peygamber'in Bizans'ın sınır bölgelerine düzenlediği seferin daha geniş bir stratejik planın parçası olduğunu savunmuştur. Bu "kuzey stratejisi", Müslümanlara savaşabilecekleri ve

²⁴⁹ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 191-194.

²⁵⁰ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 195.

ganimet elde edebilecekleri yeni düşmanlar bulmayı amaçlayan bir hamle olarak görülmüştür. Gabriel bu bakış açısına göre, kuzey stratejisinin, Perslerin Irak'taki vilayetlerine yapılacak bir saldırıya kıyasla daha cazip göründüğünü, çünkü kuzeye giden yolların iyi bilindiğini ve doğuya uzanan uzun ve zorlu yolların aksine geçişinin kolay olduğunu ancak Hz. Peygamber'in böyle bir strateji planlamış olsa bile, bunu uygulamak için yanlış bir zamanlama olabileceğini aktarmıştır. Çünkü Hicaz üzerinde henüz tam bir kontrol sağlanmamıştı ve Arapların çoğu hala putperestti. Ayrıca, kuzeydeki güçlü kabileler onun açıkça düşmanlarıydı ve Bizans vilayetlerine giden kuzey yolu, bu tehlikeli kabilelerin topraklarına yakın geçiyordu. Hz. Peygamber, ordusunun Bizans'a karşı mücadele edebilecek güçte olmadığını da farkındaydı. Belki de kuzey stratejisinin, İslam'ın tüm Arabistan'da zafer kazandığı ve insan gücünün tamamen Hz. Peygamber'in emrine geçtiği bir zamanda uygulanmak üzere tasarlanmış uzun vadeli bir plan olabileceğini aktarmıştır. Bu varsayımlar göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber'in kuzeye düzenlediği seferin, belki de düşmanın savunmasını ölçmek ve ileride yapılacak operasyonlar için hangi müttefiklerin kazanılabileceğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen stratejik bir keşif hareketi olabileceğini aktarmıştır.²⁵¹

Tor Andrae, bu seferin gerçekleştirilme sebebinin net olmadığını, Hz. Peygamber'in Bizans hâkimiyeti altındaki Arap kabilesine karşı bir üstünlük kazanarak İmparator'un askerlerini özgürleştirmeyi ve Müslümanlaştırmayı mı hedeflediği, yoksa İslâm'ın ve kendisinin, egemenliğini Arap yarımadasının sınırlarının ötesine yaymaya mı çalıştığının şüpheli olduğunu aktarmıştır. Mekke'de sıklıkla halkına, bilhassa Arap milletine yönelik bir vahiy olan Arapça bir Kuran verme görevi olduğunu ilan eden Hz. Peygamber'in Medine'de bu fikre geri dönmemesinin dikkat çekici olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in belli bir süre Yahudilik ve Hristiyanlığın aynı anda var olmasına müsamaha göstermesinin bir yaşam şekli olduğunu dile getiren Andrae, bu dinlerin Arap paganizmine göre sahip olduğu göreceli önceliğin bir kabulü olduğunu aktarmıştır.²⁵²

²⁵¹ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 195-196.

²⁵² Tor Andrae, *Mohammed: The Man and His Faith*, çev. Theophil Menzel (Londra: George Allen and Unwin, 1936), 237.

Montgomery Watt, Hz. Peygamber'in stratejik olarak Suriye yolunun öneminin farkında olduğunu ve Tebük seferinin Hz. Peygamber'in savaşlarının sonuncusu olmaktan ziyade fetih savaşlarının habercisi olduğunu söylemiştir. Watt, Suriye yolu üzerinde bulunan kabilelerin Bizans İmparatorluğu ile uzun bir ilişki geleneğine sahip olmakla çoğunluğunun Hristiyanlığı benimsediğini, bu sebeple din değiştirmeye neredeyse kapalı olduklarını belirtmiştir. Watt'a göre Bizans İmparatorluğu gerilerken bu kabilelerden bazıları Hz. Peygamber'e katılmayı düşünmüş ancak bu fikrin gerçekleşmesi için Hz. Peygamber'in yeteri güce ulaştığı zamanda Bizans İmparatorluğu da yeniden eski gücüne ulaşmıştır. Watt, Herakleios'un mart ayında kutsal haçı zaferle Kudüs'e geri getirdiğini duyan Hz. Peygamber'in bu bölgeye Herakleios'dan daha büyük bir güç getirebildiğini gösterene kadar buradaki kabileleri kazanma ihtimalinin olmadığını bildiğini ileri sürmüştür. Watt'a göre, Tebük seferi Herakleios'un mart ayında yaptıklarına karşı bir saldırı olarak düzenlenmiş ve Akabe körfezi yakınlarındaki Hristiyan, Yahudi topluluklarla yapılan anlaşmalar ile bu alanda sağlanan hâkimiyetin kalıcılığı amaçlanmıştır.²⁵³

2.2.2. Ordunun Hazırlanması ve Tebük'te Yaşananlar

Hz. Peygamber'in Bizans ve müttefiklerine karşı savaş hazırlığı yapılmasını istediği zamanın Müslümanların şiddetli sıcaklıklar ve kıtlık yaşadığı, hasat zamanının gelmesiyle meyvelerin olgunlaşıp insanların bahçelerinin gölgeliklerinde dinlenmeyi arzuladıkları bir zamana denk gelmesi ve imkânların kısıtlı olması bu yolculuğu zorlaştırmıştı. Bu sebepler doğrultusunda Hz. Peygamber önceki gazvelerindeki gibi gideceği yeri gizlememiş aksine yolun uzaklığı zamanın şiddeti ve düşmanın çokluğunu düşünerek insanların kendini bu duruma maddi ve manevi olarak hazırlaması için gidilecek yeri açık bir şekilde herkese duyurmuştur.²⁵⁴

Maxime Rodinson, Medine'ye yerleşen birçok Bedevinin ve bazı Müslümanların sürekli savaş halinde olmaktan bıktığını, kazandıkları zenginlikleri huzur içinde yaşamayı arzuladıklarını ve bu sebeple peygamberin çağrısına gitmeyi reddettikleri görüşündedir.²⁵⁵

²⁵³ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 218-219.

²⁵⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/990; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/109; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁵⁵ Rodinson, *Mohammed*, 275.

Hız. Peygamber Mekke ve Arap kabilelerine de haber vererek gazveye katılmalarını istemiştir. Eslem kabilesine Büreyde b. el-Husayb'ı göndererek Fur'a kadar gitmesini emretmiştir. Eb  R hm el-Gıfârî, Eb  V k d El-Leys  ve Eb 'l-Ca'd ed-Damrî'yi kendi kavimlerine göndermiştir. Cüheyne'ye, R fi b. Mek s ve C nd b b. Mek s'i göndermiştir. Eşca kabilesine Nu'aym b. Mes' d'u, Benî K 'b b. Amr'a, B deyl b. Verk , Amr b. Sâlim ve Bişr b. Süfyân'ı göndermiştir. Benî S ley m'e, Abbâs b. Mird s ve beraberinde birkaç kişiyi göndermiştir.²⁵⁶Hız. Peygamber, Müslümanları sadaka vermeleri ve savaşmaları konusunda teşvik etmiştir. Ancak bazı Müslümanlar, Hız. Peygamber'in sefer konusundaki bu teşviklerini önemsemeyip ağır davranmaları sebebiyle vahiyle uyarılmışlardır.²⁵⁷

*“Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”²⁵⁸ Eğer Allah, yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁵⁹ Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere  ıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır”.*²⁶⁰

Savaş hazırlıkları için birçok kiş  tasaddukta bulunmuştur. Bu kiş lerden ilki malının tümü olan 4000 dirhemi bağışlayan Hız. Eb  Bekir olmuştur. Hız. Peygamber kendisine “Bir şey bıraktın mı?” diye sorduğunda Hız. Eb  Bekir, “Allah ve Res l  daha iyi bilir.” demiştir. Hız. Ömer'de malının yarısını getirmiştir. Hız. Peygamber kendisine de aynı soruyu sormuş ve Hız. Ömer “Evet, getirdi im kadar da evde kaldı.” demiştir. Hız. Eb  Bekir'in tasaddukta bulunduğu miktarın haberi Hız. Ömer'e ulaşınca “Hayırda ne kadar onunla yarıştıysam, mutlaka beni geçmiştir.” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Abbas b. Abdülmuttalib, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ubâde, Muhammed b. Mesleme ve Âsım b. Ad  gibi sahb iler de büyük miktarlarda

²⁵⁶ V k d , *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/990.

²⁵⁷ V k d , *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1022; Bekir Topaloğlu, “Tevbe S resi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Nisan 2024).

²⁵⁸ Tevbe 9/38

²⁵⁹ Tevbe 9/39

²⁶⁰ Tevbe 9/41

tasaddukta bulunan kişilerdendir. Ancak ordunun hazırlanması ve masraflarının karşılanması sırasında en yüklü miktarda tasaddukta bulunan kişi ordunun üçte birini donatan Hz. Osman olmuştur. Hz. Osman'ın yaptığı bağış miktarı o kadar çoktu ki bunu ifade etmek için "Ordunun ihtiyacı kalmamıştır. Verilen para su mataralarının bağı için bile kâfidir." denilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bundan sonra Osman'ın yapacakları onun imanına zarar vermeyecektir." demiştir.²⁶¹ Sahâbîlerden maddi durumu iyi olmayanlar dahi orduyu desteklemeye çalışmışlardır. Kadınlar da güçleri yettiği oranda yardım etmişlerdir. Ümmü Sinân el-Eslemiyye bu konu hakkında şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Âişe'nin evinde Resûlullah'ın önünde serilmiş bir sergi gördüm. İçinde, kadınların Müslüman askerleri teçhiz etmek amacıyla yardım etmek için gönderdikleri deniz kabuğu, bilezik, halhal, küpeler, yüzükler ve ayak bilezikleri vardı. Üstelik insanlar da ciddi bir sıkıntı içindeydiler..."²⁶²

Hz. Peygamber'in davetine tüm varlıkları ile koşan Müslümanlar olduğu gibi türlü bahaneler ile bu savaşa katılmak istemeyen münafıklar da vardı. Hz. Peygamber'in kendisini savaşa katılması için davet ettiği halde Ced b. Kays: "Bana izin versen de beni fitneye sokmasan. Vallahi, benim kadar kadınlardan hoşlanan hiç kimsenin bulunmadığını kavmim bilir. Ancak Benî Asfar (Rum) kadınlarını gördüğüm takdirde dayanamamaktan korkuyorum." diyerek Hz. Peygamber'den savaşa katılmamak için izin istemiştir. Hz. Peygamber kendisinden yüz çevirerek, "Sana izin verdim." demiştir.²⁶³ Ced'in oğlu Abdullah babasının yanına gelerek, "Resûlullah'ın sözünü neden reddediyorsun? Vallahi Benî Selime içinde malı senden fazla olan kimse yoktur. Ne çıkıyorsun ne de kimseyi bindiriyorsun." demiştir. Ced kendisine, "Ey oğulcuğum! Bu rüzgârda, bu sıcakta, zorluklar ve sıkıntılar içinde Rumların üzerine yürümek benim neyime gerek? Vallahi ben Hurbâ'daki evimdeyken bile, Rumların korkusundan emin değilim ki, gidip onlarla savaşayım. Vallahi ey oğulcuğum, ben zamanın başa ne felaketler getireceğini bilirim." demiştir. Abdullah: "Hayır vallahi, fakat senin bu tutum ve davranışın münafıklıktan başka bir şey değildir. Vallahi senin hakkında, insanların okuyacakları Kur'ân nazil olacaktır." demiştir. Bunun üzerine

²⁶¹ Vâkıdî, *Kitâbü 'l-megâzî*, 1984, 3/991.

²⁶² Vâkıdî, *Kitâbü 'l-megâzî*, 1984, 3/992.

²⁶³ İbn Hişâm, *Es-sîretü 'n-nebeviyye*, 1936, 4/159-160; Taberî, *Târihu 'l-ümem ve 'l-mülük*, 1968, 3/101.

Ced ayakkabısını çıkarıp oğlu Abdullah'ın yüzüne fırlatmış, Abdullah sessizce babasının yanından ayrılmıştır.²⁶⁴

Ced b. Kays, sefere katılmadığı gibi kavmini de sefere katılmamaları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Benî Selime'den Cebbâr b. Sahr ve beraberindeki birkaç kişiye, "Ey Benî Selime! Sakın sıcakta çıkmayın!" demiştir. Onun bu yaptıkları Tevbe Suresi ayetlerinde şöyle anlatılmaktadır: "Allah'ın Resûlü'ne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad etmek hoşlarına gitmedi ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı.²⁶⁵ Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.²⁶⁶ Bu kişi hakkında, "Onlardan 'Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevk etme' diyen de vardır. Bilesiniz ki onlar (böyle diyerek) fitnenin ta içine düştüler. Şüphesiz ki cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır."²⁶⁷ ayetinin de nazil olduğu rivayet edilmiştir.²⁶⁸ Bu ayet nazil olduktan sonra Abdullah b. Ced babasının yanına gelerek, "Ben sana, senin hakkında -ileride Müslümanların okuyacağı- bir vahiy nazil olacak demedim mi?" demiştir. Ced ise oğluna, "Sus bakayım alçak! Vallahi sana hiçbir zaman bir menfaat sağlamayacağım. Vallahi, sen bana Muhammed'den daha katı bir düşmansın!" demiştir.²⁶⁹

Bazı Müslümanlar Hz. Peygamber'in yanına gelerek orduya katılmak istediklerini ancak sefer için bineklerinin olmadığını söylemişlerdir. Hz. Peygamber onlara Kur'ân'ın da haber verdiği gibi, "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum..."²⁷⁰ diye cevap verdiği zaman, üzüntüden gözyaşları dökerek geri dönmüşlerdir. Kaynaklarımızda Bekkâîn olarak zikredilen bu kişilerin sayısının 7 olduğu aktarılmıştır. Vâkîdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde ortak olarak zikredilen isimler: Benî Amr b. Avf'dan Sâlim b. Umeyr, Benî Vâkıf'dan Heremî b. Amr, Benî Hârîse'den Ulbe b. Zeyd, Benî Mâzin b. Neccar'dan Ebû Leylâ Abdurrahmân b. Ka'b,

²⁶⁴ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/992-993.

²⁶⁵ Tevbe 9/81

²⁶⁶ Tevbe 9/82

²⁶⁷ Tevbe 9/49

²⁶⁸ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/160; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/101-102.

²⁶⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/993.

²⁷⁰ Tevbe 9/92

Benî Selime'den Amr b. Utbe, Benî Süleyym'den Irbâz b. Sâriye es-Sülemî'dir.²⁷¹ İbn Hişâm yukarıda zikredilen isimlere ek olarak Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî'yi,²⁷² İbn Sa'd Benî Zureyk'ten Seleme b. Sahr'ı,²⁷³ Vâkıdî ise bu iki isimle beraber Amr b. Avf el-Müzenî'yi eserlerinde zikretmişlerdir.²⁷⁴

Hiz. Peygamber'in yanından çıkan Ebû Leylâ el-Mâzinî ve Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî yolda Yâmîn b. Umeyr b. Ka'b b. Şibl en-Nadrî ile karşılaşmışlar. Yâmîn onlara neden ağladıklarını sorduğunda Hiz. Peygamber'in yanına kendilerine binek temin etmesi için gittiklerini, Hiz. Peygamber'in kendilerine verebileceği bineklerin olmadığını söylediği, sefere katılabilecek düzeyde bir mallarının olmadığını ancak Hiz. Peygamber'in katılacağı bir seferden geri kalmak istemediklerini söylemişlerdir. Yâmîn kendilerine sefere katılmaları için bir deve ve yol azığı olarak iki sâ' hurma vermiştir.²⁷⁵ Abbâs b. Abdülmuttalib onlardan iki kişiye Hiz. Osman'da üç kişiye sefere gidebilmeleri için binek yardımında bulunmuştur.²⁷⁶

Hiz. Peygamber Seniyyetü'l-Vedâ' mevkiinden Tebük'e hareket etmeye başladığında büyük sancağı Hiz. Ebû Bekir'e, büyük bayrağı da Ez-Zübeyr'e vermiştir. Evs kabilesinin bayrağını Üseyd b. Hudayr'a, Hazrec kabilesinin sancağını da bir rivayete göre Ebû Dücâne'ye bir başka rivayete göre ise Hubâb b. Münzir'e teslim etmiştir.²⁷⁷ Hiz. Peygamber Ensar'dan her boyun birer sancak ve bayrak almasını buyurmuştur. Aynı zamanda Arap kabilelerinde de sancak ve bayraklar vardı. Hiz. Peygamber Benî Mâlik b. en-Neccâr'ın bayrağını Umâre b. Hazm'a vermiş ancak Zeyd b. Sâbit'in yolda kendisine yetişmesiyle sancağı Umâre'den alıp Zeyd'e vermiştir. Umâre, "Yoksa bana kızdın mı Ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduğunda Hiz. Peygamber, "Hayır vallahi! Fakat Kur'ân'ı (bilenleri) öne geçirin. Zeyd senden daha çok Kur'ân almıştır. Burnu kesik siyahî bir köle de olsa Kur'ân (bilenler) öne geçirilir." demiştir. Hiz. Peygamber'in Evs ve Hazrec kabilelerinden Kur'ân'ı en iyi

²⁷¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/993; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/161; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁷² İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/161.

²⁷³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/993.

²⁷⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/994; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/161-162.

²⁷⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/994.

²⁷⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/996.

bilenlerin sancağı taşımasını buyurması üzerine Ebû Zeyd, Benî Amr b. Avf'ın bayrağını, Muâz b. Cebel ise Benî Selime'nin bayrağını taşımıştır.²⁷⁸

Hız. Peygamber'in ordusunda bulunan asker sayısının 30.000²⁷⁹ at sayısının ise 10.000 olduğu rivayet edilmiştir.²⁸⁰ Hız. Peygamber Medine'den ayrılırken yerine Muhammed b. Mesleme'yi²⁸¹ veya Sibâ' b. Urfuta'yı vekil tayin ettiği kaynaklarımızda rivayet edilmektedir.²⁸² Hız. Peygamber aynı zamanda Hız. Ebû Bekir'i orduya namaz kıldırma görevine getirmiştir.²⁸³ Hız. Peygamber Hız. Ali'nin de Medine'de kalmasını buyurmuş ve ailelerine bakmakla görevli kılmıştır. Münafıklar, “Ancak onu ağır gördüğünden ve korktuğundan geri bıraktı.” şeklinde dedikodular yaymışlardır. Hız. Ali, bunu duyunca silahlanıp Hız. Peygamber'e Culf mevkiinde yetişmiş ve şöyle demiştir: “Ya Resûlullah, münafıklar iddia ettiler ki, sen ancak beni ağır bulduğundan ve korkmandan dolayı geri bıraktın.” Hız. Peygamber, “Yalan söylemişler. Ben seni arkamda bıraktığım şeyler için geri bıraktım. Geri dön, ailemin ve ailenin içinde kal. Ey Ali, Hârûn'un Mûsâ'ya kardeş olduğu gibi bana kardeş olmak istemez misin, fakat benden sonra bir nebi daha gelmeyecektir.” diyerek Hız. Ali'yi Medine'ye geri göndererek yolculuğuna devam etmiştir.²⁸⁴ Richard Gabriel, Abdullah b. Übey'in bu sefere katılmayı reddetme sebebinin belki de Müslümanların ailelerine ve mallarına saldırmak ya da Hız. Peygamber'in yokluğunda bir isyana öncülük ederek onu zayıflatmak olduğunu aktarmıştır. Hız. Peygamber'in Hız. Ali'yi geride bırakma kararının İbn Übey'in hırslarına karşı bir tedbir ve çıkabilecek olası bir isyanı bastırma amaçlı olabileceğini ifade etmiştir.²⁸⁵

S.W. Koelle, Hız. Peygamber'in Tebük için Bizans imparatorunun güçlerini alt edecek bir ordu kurmak istediğini ve mevcut haliyle kendi yönetimi altında bulunan

²⁷⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1003.

²⁷⁹ Gilman, *The Story Of Nation*, 196; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 420; Sell, *Ghazwas and Sariyas*, 79; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 326; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 139; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 228; Sujit Das, *Unmasking Muhammad*, 2013, 90; Ockley, *The History Of The Saracens*, 57; Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 218; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 284.

²⁸⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1002; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁸¹ Muir, *The Life Of Mahomet*, 185.

²⁸² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/995; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/162; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁸³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/995; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151.

²⁸⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/163.

²⁸⁵ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 194.

Arap kabilelerinin Hz. Peygamber'in savaş çağrısına cevap vererek ordusuna katılmış olsalardı ordudaki asker sayısının 100.000 kişiye ulaşabileceğini dile getirmiştir. Ancak yakın zamanda ve yüzeysel olarak din değiştirmiş Bedevilerin, Mûte savaşında Müslüman askerleri büyük bir cesaretle yenilgiye uğratan Bizans askerlerine karşı savaşmaya cesaret edemediklerini aktarmıştır.²⁸⁶ Maxime Rodinson ise ordudaki asker sayısının 20-30 bin civarı olarak aktarılmasını abartılı bulmuştur.²⁸⁷

Charles Mills, İslâm ordusunun 10.000 atlı, 20.000 yaya ve 12.000 deveden oluştuğunu, bu inanılmaz ordunun Bizans'ın dinini ve gücünü yok etmek amacıyla Medine'den çıktıktan sonra yolun çetin şartları sebebiyle ordunun büyük bir kısmının kendisini terk ettiğini ancak geri kalanların kararlılığının Hz. Peygamber'in güvencesiyle korunduğunu aktarmıştır.²⁸⁸

Hz. Peygamber ve İslâm ordusuyla yola çıkmayıp orduya sonradan eklenen isimler olmuştur. Bunlardan biri Ebû Hayseme olarak bilinen Abdullah b. Hayseme es-Sâlimî'dir. Hz. Peygamber Tebük yolculuğuna çıktıktan birkaç gün sonra sıcak bir günde evine gelmiştir. İki hanımının bahçesindeki iki gölgelikte soğuk su ve yemek hazırladıklarını görmüş ve: "Sübhanallah! Geçmiş ve gelecek günahları affedilmiş olan Allah'ın Resûlü güneşte, sıcakta ve rüzgârda silahını boynunda taşısın da Ebû Hayseme serin bir gölgelikte, soğutulmuş su, hazırlanmış yemek ve iki güzel kadının yanında evde otursun! Bu insaf değildir. Vallahi yola çıkıp Resûlullah'a kavuşmadan sizden birisinin çardağına girmeyeceğim." demiştir. Ardından devesinin semerini bağlayıp azığını alarak yola koyulmuştur.²⁸⁹ Vâdi'l-Kurâ'ya ulaştığında Umeyr b. Vehb el-Cumahî ile karşılaşmış ve yolun kalanını beraber tamamlamışlardır. Tebük'e yaklaştıklarında Ebû Hayseme, "Ey Umeyr! Benim günahlarım var, ama senin günahın yoktur. Benim senden önce Resûlullah'a yetişmem için arkamda kalmanda bir sakınca yoktur." demiştir. Umeyr isteğini kabul etmiş ve Ebû Hayseme Hz. Peygamber Tebük'te konaklamışken kendisine yetişmiştir. İnsanlar, "Bakın, bir süvari geliyor." demiş, Hz. Peygamber, "Ebû Hayseme olmalı demiştir. İnsanlar, "Ey Allah'ın Resûlü bu Ebû Hayseme'dir." diyerek haber vermişlerdir. Ebû Hayseme

²⁸⁶ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 207.

²⁸⁷ Rodinson, *Mohammed*, 275.

²⁸⁸ Mills, *An History Of Muhammedanism*, 29-30.

²⁸⁹ Irving, *Life Of Mahomet*, 171.

devesini çöktürerek Hz. Peygamber'in yanına gelerek selam vermiştir. Hz. Peygamber, "Ey Ebû Hayseme helaka yaklaştın." demiştir. Ebû Hayseme yaşadıklarını Hz. Peygamber'e haber vermiş ve Hz. Peygamber kendisine hayır duada bulunmuştur.²⁹⁰

İslâm ordusuna sonradan dâhil olanlardan biri de Ebû Zer olmuştur. Ebû Zerr yolculuğunu şu şekilde aktarmıştır: "Devem yüzünden Tebük seferinden geri kaldım. Devem çok bitkin ve zayıftı. Ben, "Ona birkaç gün yem verir, sonra Resûlullah'a yetişirim." dedim. Ona birkaç gün yem verdim, sonra yola çıktım. Zü'l-Merve'ye geldiğimde beni taşıyamaz hale geldi. Bir gün onu bekledim; ancak onda bir hareket göremedim. Eşyalarımı alıp sırtıma koydum; sonra şiddetli sıcakta Resûlullah'a ulaşmak için yaya olarak yola düştüm. İnsanlar birbirinden kopmuşlardı. Bize yetişecek hiçbir Müslüman göremedim. Tam öğle vakti Resûlullah'ı görmeye başladım. Susuzluğum had safhaya ulaşmıştı. Yoldan bir adam bakıp, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam tek başına yolda yürüyor." dedi. Resûlullah, "Ebû Zer olmalı." dedi. İnsanlar bana dikkatle bakınca, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu Ebû Zer'dir." dediler. Resûlullah ayağa kalktı; nihayet ona yaklaştım. Bana, "Ebû Zer'e merhaba! Tek başına yürüyor, tek başına ölecek ve tek başına diriltilecektir." dedi.²⁹¹

Hz. Peygamber Tebük'e vardığında Allah'a hamd etmiş ve insanları toplayarak takvânın önemi, bir müminin sahip olması gereken ahlaki özellikler ve kaçınması gereken davranışlar hakkında genel bir hutbe vermiştir.²⁹² Herakleios'un Gassâniler'den bir adamı Hz. Peygamber'e gönderdiği rivayet edilmiştir. Adam Hz. Peygamber'in nübüvvet alametlerini izlemiş ve halka sorduğu sorularla zekât almadığını da öğrenmiştir. Herakleios'un yanına dönerek öğrendiği şeyler hakkında onu bilgilendirmiştir. Herakleios kavmini Hz. Peygamber'e tabi olmaya çağırmış ancak kavmi bunu kabul etmediği için Herakleios hükümdarlığını kaybetme korkusu yaşamıştır.²⁹³

²⁹⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/998-999; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/163-164; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/104-105.

²⁹¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1000; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/167; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/107.

²⁹² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1016-1017.

²⁹³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1018.

Hız. Peygamber'e gelen Herakleios'un Şam yakınlarında Müslümanlara karşı bir ordu topladığı haberi asılsız çıkmıştır. Herakleios'un böyle bir planının olmadığı ve bu durumun kendisi için bir öneminin olmadığı aktarılmıştır. Hız. Peygamber Ashabıyla Şam üzerine gidip gitmemek konusunda istişare etmiştir. Ömer b. Hattâb, kendisine Allah'tan böyle bir emir geldiyse gitmesini gerektiğini dile getirmiş ancak Hız. Peygamber böyle bir emir almış olsa zaten istişarede bulunmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hız. Ömer, Rumların sayıca kalabalık bir topluluk olması, içlerinde Müslüman kimsenin bulunmaması ve Hız. Peygamber'in bu topraklara kadar gelerek kendilerine yeterince korku salmış olması sebebiyle geri dönmelerini ya da Allah'ın vahiyle bunu haber vereceğini söylemiştir.²⁹⁴

Charles Mills, Hız. Peygamber'in dostu ve sırdaşı olan Hız. Ömer'in Bizans İmparatorluğu'nun gücünün ancak yavaş yavaş bozulabileceğini, Hız. Peygamber'in adının bu noktaya kadar yayılmasının yarattığı etkinin ilerde meydana gelecek savaşların tohumlarını ektiğini bu sebeple Medine'ye dönülmesi gerektiğini söylediğini aktarmıştır.²⁹⁵

S. W. Koelle, Hız. Peygamber'in halkını Romalılara karşı savaşa çağırdığını ancak kuzeye doğru ilerleyişini, Zeyd'in Roma kuvvetleriyle ilk kez karşılaştığı ve eğer savaşma kararlılığı olsaydı düşmanı bulabileceği Mûte'ye ulaşmadan önce, Tebük'te durdurduğunu ifade etmiştir. Koelle, Hız. Peygamber'in başlangıçtaki niyetinden vazgeçerek Romalılarla doğrudan bir çatışmadan kaçınmanın daha güvenli ve ihtiyatlı bir yol olduğuna karar verdiği görüşündedir. Ayrıca ordunun beklenenden çok daha küçük ve bazı unsurlar sebebiyle güvensizlik yaratmasının Hız. Peygamber'i hayal kırıklığına uğrattığı, evde kalan münafıkların, özellikle Zeyd'in karşılaştığı gibi bir terslikle karşılaşırca, ciddi bir tehdit oluşturabileceğini fark ettiğini dile getirmiştir. Koelle'e göre Hız. Peygamber'in, erkeksi cesareten çok, her zaman dikkatli planlamasıyla öne çıkmış, Zeyd'in bir yıl önce daha küçük bir kuvvetle yapmaya çalıştığı şeyi, daha büyük bir ordusuna rağmen yapmaktan çekinmiştir.²⁹⁶

İslâm ordusu Tebük'te iken şiddetli bir kasırğa esmiştir. Allah Resûlü çıkan bu kasırğanın bir münafığın vefatı sebebiyle olduğunu söylemiş ve Medine'ye

²⁹⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1019.

²⁹⁵ Mills, *An History Of Muhammedanism*, 30-31.

²⁹⁶ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 209.

döndüklerinde Hz. Peygamber'in verdiği bu haberin gerçekleştiğini görmüşlerdir.²⁹⁷ Hz. Peygamber Tebuk'te iken mescid yapılmasını planladığı yerde kibleye doğru bir taş yerleştirmiş, ardından mescidin duvarları ve geri kalan kısımları eklenerek mescid tamamlanmıştır. Mescid tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber öğle namazını kıldırmıştır.²⁹⁸

2.2.2.1. Hâlid b. Velîd'in Dûmetü'l-Cendel'e Gönderilmesi

Hz. Peygamber hicretin 9. yılı recep ayında Hâlid b. Velîd komutasında 420 kişiden oluşan bir süvari birliğini Dûmetülcendel'e²⁹⁹ göndermiştir. Bu bölgede yaşayan Kinde kabilesinin başında Hristiyanlığı benimsemiş Ükeydir b. Abdülmelik isimli şahsın bulunduğu aktarılmıştır.³⁰⁰

Hâlid b. Velîd, Dûmetülcendel'e ulaştığında Ükeydir ile beraber kardeşi Hassân ve iki kölesinin avlanırken bulmuşlardır. Hâlid b. Velîd ve beraberindekiler Ükeydir'i yakalayıp esir almışlar ancak kardeşi Hassân teslim olmamış ve öldürülünceye kadar çarpışmıştır.³⁰¹ Hassân'ın üzerindeki ipek dokuma atlas kumaştan yapılmış, altın ve hurma yapraklarıyla işlenmiş cübbe Hâlid b. Velîd tarafından Amr b. Ümeyye ed-Damrî aracılığıyla Hz. Peygamber'e gönderilerek Ükeydir'in tutuklandığı haberi kendisine iletilmiştir. Hâlid tarafından gönderilen bu cübbe Resûlullah'a getirildiğinde Müslümanlar cübbeye dokunarak hayretler içerisinde kalmışlardır. Resûlullah, "Buna mı hayret ediyorsunuz? Vallahi Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha güzeldir." demiştir.³⁰²

Haklarında hüküm vermesi amacıyla Ükeydir ve kardeşinin Hz. Peygamber'e götürülmesi için Hâlid b. Velîd, Ükeydir ile 2000 deve, 800 at, 400 zırh ve 400 mızrak

²⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1019.

²⁹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1021.

²⁹⁹ Hz. İsmail'in oğlu Dûme'den (Dûm, Dûmân) ismini aldığı rivayet edilen Dûmetülcendel, günümüzde Cevf adı verilen idari bölgenin belli başlı yerleşim merkezlerindendir. Hz. İsmail'in çocuklarının sayısı artınca Tihâme'den Dûme Vâdissirhân yöresine gelmiş, burada bir kale yaptırmıştır. Bu taştan (cendel) yapılan kale "Dûmetü'l-cendel" ismiyle anılmıştır. Şhrin ismini burada yaşayan Cendel (Benî Cendel) isimli bir kabileden aldığı dair rivayetler de mevcuttur. Kuzey Arabistan'ın eski bir ticaret merkezi olan Dûmetülcendel Hicaz-Suriye kervan yolu üzerindedir. Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Nisan 2024).

³⁰⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1025; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/169; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/108.

³⁰¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1026; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/170; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/152; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/109.

³⁰² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1026; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/170; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/109.

üzerine anlaşmışlardır.³⁰³ Ardından kaleye giren Hâlid, Ükeydir'in kardeşi Mudâd'ı bağlamış, yanına Ükeydir'i ve üzerine anlaştığı şeyleri de alarak Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Medine'ye getirilen Ükeydir kendi canı ve kardeşinin canının korunması için Hz. Peygamber ile cizye³⁰⁴ vermek karşılığında anlaşmışlardır.³⁰⁵ Hz. Peygamber içerisinde kendilerine verilen emânın ve üzerine anlaştıkları maddelerin bulunduğu bir mektup yazarak, o gün mektubu tırnağıyla mühürlemiştir.³⁰⁶ William Muir, bazı geleneksel anlatımlarda Hâlid'in, Dûmetülcendel'den Tebük'e geri dönerek Hz. Peygamber'e yeniden katıldığının aktarıldığını ancak en güvenilir kaynaklar dikkate alındığında, Hâlid'in Medine'de Hz. Peygamber'e yetiştiği sonucuna vardığını ifade etmiştir.³⁰⁷

Gladys M. Draycott, İslâm ordusunun Tebük'te konaklarken Hâlid'in Hz. Peygamber tarafından Yahudileri ve bedevileri gücünün büyüklüğü ve askeri yetenekleri ile korkutmak amacıyla Dûmetülcendel'e gönderdiği, Hâlid b. Velîd'in buradaki kabilelerin Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmesini sağlayarak başarı ile döndüğünü aktarmıştır.³⁰⁸

2.2.2.2. Diğer Arap Kabileleri ile Yapılan Antlaşmalar

Arap topluluklarının hızla İslâm dinine girdiklerini gören Eyle ve Teymâ halkları Hz. Peygamber'den korkmuşlardır. Eyle meliki Yuhanna b. Rü'be ile beraber Cerbâ ve Ezruh halkından bazı kişiler Hz. Peygamber'e gelerek Ükeydir'e verilen emannâmeye benzer bir emannâmenin kendilerine de verilmesini talep etmişlerdir. Hz. Peygamber, Eyle halkı içerisinde 300 erkeğin bulunması sebebiyle cizye miktarını 300 dînâr olarak belirlemiş ve kendilerine de bir mektup yazmıştır.³⁰⁹

Gladys M. Draycott, Hz. Peygamber'in Eyle melikine bir mektup gönderip kılıcın yanı sıra diplomasie de başvurduğunu söyleyerek iki yönetici arasında

³⁰³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1027; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/152.

³⁰⁴ Cizye, İslâm devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim halkın erkeklerinden can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında alınan baş vergisidir. Bk. Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ağustos 2024).

³⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1027; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/170; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/152; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/109.

³⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1028; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/152.

³⁰⁷ Muir, *The Life Of Mahomet*, 192.

³⁰⁸ Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 295.

³⁰⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1031.

gerçekleşen bu anlaşmanın metninin günümüze ulaştığını ve yüksek ihtimalle gerçekleşmiş bir anlaşma olduğunu aktarmıştır.³¹⁰

Hız. Peygamber, Maknâ halkına da Allah ve Resûlü'nün güvencesi altında olduklarına ve ürettiklerinin dörtte birini vermekle mükellef olduklarına dair bir mektup yazmıştır.³¹¹ Hız. Peygamber ve İslâm ordusunun Tebük'te 20 gece³¹² veya 10 kûsur gece³¹³ kaldıklarına dair farklı rivayetler vardır.

Arthur Gilman, Arabistan'da bu denli bir kuvvetin daha önce muhtemelen görülmediğini, yol güzergâhı boyunca burada bulunanlara korku salındığını ve pek çok kabilenin bağılılıklarını sunmaya geldiklerini ifade etmiştir. Herhangi bir Bizans kuvvetiyle karşılaşılma sebebinin Bizans'ın İslâm ordusunun gücü hakkındaki söylentilerden endişe duyması gerekçesiyle mi yoksa Hız. Peygamber'in bilinçli bir şekilde onların menziline uzak durması sebebiyle mi olduğunun belirlenemediğini aktarmıştır.³¹⁴

Edward Sell ve David Samuel Margoliouth, bu gazvede yeterince kâr elde edilmemiş olması sebebiyle Hız. Peygamber'in Hristiyan ve Yahudilere bir güç gösterisi yapılmasını uygun gördüğünü iddia ederek Hız. Peygamber'in böylece bu gazvenin büsbütün sonuçsuz olmadığını gösterebildiğini aktarmıştır.³¹⁵

Richard Gabriel'e göre, bu anlaşmalar yalnızca küçük başarılar olarak değerlendirilebilirdi, çünkü Suriye sınırındaki en büyük ve en güçlü Arap kabileleri olan Gassânî, Lahmî ve Behrâ, Hız. Peygamber ve İslâm'a karşı düşmanca tutumlarını sürdürmeye devam ediyorlardı.³¹⁶

Emile Dermenghem, Müslümanların birkaç kabileye din değişikliği yaptırıp bazılarında haraç aldıktan sonra Bizans'ın düzenli ordularıyla karşılaşmaya cesaret edemeyerek Medine'ye döndüklerini aktararak Hız. Peygamber'in, Herakleios'un

³¹⁰ Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 296.

³¹¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1032.

³¹² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1015; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/153.

³¹³ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/170; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/109.

³¹⁴ Gilman, *The Story Of Nation*, 196.

³¹⁵ Sell, *The Life Of Muhammad*, 207-208-209; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 421.

³¹⁶ Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 197.

Medine'ye bir sefer hazırladığı yönündeki varsayımında yanıldığını fark ederek Herakleios ile gizli bir anlaşma yapmış olabileceğini ifade etmiştir.³¹⁷

Cizye uygulamasıyla İslâm devlet yapısının bir kısmının taslağının çizildiğini söyleyen Montgomery Watt, Yahudi ve Hristiyan olan bu topluluklardan Müslüman olmalarının istenmediğini, yalnızca bazı koşullar çerçevesinde İslâm devletine boyun eğmelerinin istendiğini aktarmıştır. Ödedikleri cizye karşılığında iç işlerine müdahale edilmeyen bu toplulukların dış ilişkilerinde ise İslâm devletinin koruması altında olacakları ifade edilmiştir.³¹⁸ Bu tür bir düzenlemenin, göçebe geleneğinden gelen güçlü bir kabilenin daha zayıf olanı koruma altına alması uygulamasından esinlenilmiş olabileceğini söyleyen Watt, güçlü olan tarafın koruyucu rolünü etkili bir şekilde yerine getirmesinin, aynı zamanda bir onur meselesi olarak görüldüğünü aktarmıştır. İslâm'ın dini azınlıklara yönelik hoşgörü anlayışı da büyük ölçüde bu gelenekten kaynaklanmıştır; bir grubu koruma sözü verildiğinde, bu sözü tutmak onurla bağdaştırılmıştır. Watt, siyasi açıdan bakıldığında koruma altındaki azınlıkların durumunun oldukça avantajlı olduğunu dile getirerek günümüzde Arapça konuşan dünyanın birçok sorununu, bu sistemin çökmesi ve yerine başka bir mekanizmanın bulunamamasıyla açıklamanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir.³¹⁹

2.2.3. Dönüş Yolunda Yaşananlar

Hız. Peygamber orduyla beraber Medine'ye doğru yola çıktıklarında Nâka isimli bir vadiden geçmişlerdir. İbn Hişâm eserinde burayı Muşakka vadisi olarak zikretmiştir. Vadide bulunan kayanın altından çıkan suyun az olması sebebiyle iki veya üç kişinin su ihtiyacını karşılayacak düzeyde olduğu aktarılmıştır. Hız. Peygamber insanlara kendinden önce oraya yetişen olsa dahi kimsenin oradan su almamasını emretmiştir. Ancak münafıklardan oluşan bir topluluk bu vadiye önce ulaşarak burada bulunan suyu almıştır. Vâkîdî eserinde bu kişilerin Muattib b. Kuşeyr, el-Hâris b. Yezîd et-Tâî, Vedîa b. Sâbit ve Zeyd b. Lusayt olduğunu aktarmıştır. Hız. Peygamber bu durum karşısında kendilerini bundan menettiklerini söyleyerek kızgınlığını belirtmiştir. Hız. Peygamber daha sonra bineğinden inerek su kaynağını eliyle meshetmiş ve bol bol dua etmiştir. Hız. Peygamber'in duasının ardından çıkan yüksek

³¹⁷ Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 327.

³¹⁸ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 219.

³¹⁹ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 220.

bir sesle beraber kayadan gür bir su akmıştır. Bu olaya şahit olan Muâz b. Cebel, “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, suyun gürleyerek boşanmasından duyduğum ses, tıpkı yıldırım sesi gibiydi. İnsanlar istedikleri kadar içtiler ve istedikleri kadar sularını aldılar.” demiştir. Sonra Resûlullah, “Eğer sağ kalırsanız (ya da sağ kalanınız olursa) bu vadinin, önündeki ve arkasındaki bölgelerden daha yeşil ve daha bol nimetli olduğunu göreceksiniz.” demiştir.³²⁰ Seleme b. Selâme b. Vakkaş’ın Vedîa b. Sâbit’e, “Yazık sana! Bu gördüğünden sonra bir şey kaldı mı? İbret almayacak mısınız?” demiştir. Vedîa b. Sâbit kendisine, “Bundan önce de bunun benzeri şeyler yapıldı.” diyerek cevap vermiştir.³²¹

Hiz. Peygamber dönüş yolundayken yaşanan bir diğer olay ise kendisine suikast teşebbüsünde bulunulmasıdır. Aktarılan rivayetlere göre Hiz. Peygamber yolculuğuna devam ettiği sırada bazı münafıklar dar bir boğazda kendisine tuzak kurarak düşürme planları yapmışlardır. Fakat bu plan Hiz. Peygamber’e haber verilmiştir. Hiz. Peygamber bu dar boğazdan geçtiği zaman Ammâr b. Yâsir’e, atının yularından tutmasını ve Huzeyfe b. Yemân’a deveyi arkadan sürmesini emretmiştir. Bu sırada Hiz. Peygamber tuzak kurmak isteyen münafıkların sesini işitince öfkelenmiş ve onları oradan uzaklaştırma görevini Huzeyfe’ye vermiştir. Huzeyfe elindeki bastonla hayvanlarının yüzlerine vurarak onları kovalamıştır. Hiz. Peygamber’in, yaptıkları plandan haberdar edildiğini düşünerek hızlıca boğazdan inip insanların arasına karışmışlardır.³²² Huzeyfe döndükten sonra Hiz. Peygamber kendisine onlardan herhangi birini tanıyıp tanımadığını sormuştur. Huzeyfe ise hayvanlarının kime ait olduğunu bildiğini ancak kendilerinin yüzleri örtülü olması ve gece karanlığında olmaları sebebiyle onları tanımadığını söylemiştir. Sabah olunca Üseyd b. Hudayr, “Ey Allah’ın Resûlü, dün akşam seni vadide gitmekten alıkoyan neydi? Vadi o dar boğazdan daha kolaydı.” demiştir. Hiz. Peygamber, “Ey Ebû Yahya! Dün akşam münafıkların neler planladıklarını ve neler yapmak istediklerini biliyor musun? Onlar, ‘Dar boğazda onu takip edeceğiz.’ demişlerdi. Gece karanlığı bastırınca devemin kolanını kesecekler ve onu düşürene kadar deveme vurup onu ürküteceklerdi.” demiştir. Üseyd, “İnsanlar konaklamış ve toplanmışlar. Bu işi planlayan adamı

³²⁰ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/171.

³²¹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1039.

³²² Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1042.

öldürmeleri için her kabileye emir ver. O zaman, o adamı, onun aşiretinden biri öldürmüş olur. Eğer arzu edersen, onların kimler olduklarını bana haber ver. Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, sen şuradan ayrılmadan onların kafasını getiririm. Eğer Nebîtoğullarından ise, senin için ben onların hakkından gelirim. Yine Hazreclilerin büyüğüne emir verirsin; o da kendi tarafındaki kişilerin hakkından gelir. Böylesi adamlar bırakılır mı ey Allah'ın Resûlü? Bugün İslâm güçlenmiş ve yayılmış, onlarsa az ve zillet içinde oldukları halde ne zamana kadar onların yüzüne güleceğiz? Bunlardan ne bekleniyor?" demiştir.³²³ Hz. Peygamber, "İnsanların, 'Müşriklerle arasındaki savaş sona erince Muhammed ashabını öldürmeye el uzattı.' demelerinden hoşlanmam." demiştir. Üseyd, "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar sahâbî değiller ki!" demiştir. Hz. Peygamber, "Onlar Lâ ilâhe illallah şهادetini açıkça söylemiyorlar mı?" diye sormuş ve Üseyd, "Evet, ama onlar için şهادet değil ki!" diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber, "Onlar benim Allah'ın elçisi olduğumu açıkça söylemiyorlar mı?" diye sormuş ve Üseyd tekrardan, "Evet, ama onlar için şهادet değil ki!" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber, "Ben bunları öldürmekten menedildim." diyerek konuşmasını bitirmiştir. Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsünde bulunan kişilerin sayısının 13 olduğu rivayet edilmekle beraber Hz. Peygamber'in bu kişilerin isimlerini Huzeyfe b. Yemân ve Ammâr b. Yâsir'e söylediği aktarılmıştır. Vâkıdî'nin eserinde aktarılan başka bir rivayette bu kişilerin sayısının 15 olduğu söylenmiştir.³²⁴

Hz. Peygamber, Tebük seferine çıkmadan önce bazı kişiler yanına gelerek, bir mescit inşa ettiklerini söyleyip bu mescitte Hz. Peygamber'in kendilerine namaz kıldırmasını talep etmişlerdir. Hz. Peygamber sefere çıkılması sebebiyle şu an müsait olmadığını ancak sefer dönüşü bu talebi yerine getirebileceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber, Tebük dönüşü Zû Evân denilen yerde konakladığı sırada, bu mescit ile mescidin inşasında bulunanlar hakkında vahiy nazil olmuş ve bu mescidin Müslümanlara zarar vermek amacıyla inşa edildiği bildirilmiştir.³²⁵ Mescit, Abdullah b. Übey'in dayısının oğlu Ebû Âmir'in Kuba mescidine gelmek istememesi sebebiyle تنها bir yerde inşa edilmiştir. Ebû Âmir, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle beraber ona düşmanlık ederek Mekke'ye gitmiş, Bedir savaşı ve diğer

³²³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1043.

³²⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1044.

³²⁵ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/173-174.

savaşlarda Hz. Peygamber'e karşı savaşmıştır. Ebû Âmir, Mekke fethedilince Tâif'e, Tâif fethedilince Şam'a kaçmıştır. Münafıklar bu kişiyi Medine'ye getirerek Müslüman kılığında sohbetinden istifade etmek istedikleri için böyle bir mescit inşa etmişlerdir.³²⁶ Bu mescit ve münafıklarla ilgili bilgiler Kur'ân ayetlerince³²⁷ de aktarılmıştır.

David Samuel Margoliouth, Tebük dönüşü Hz. Peygamber'e suikast girişiminde bulunulduğunu ancak diğerleri gibi komplocuların kararlılık eksikliği ve peygamberin sürekli teyakkuzda oluşu bu suikastı engellemiştir. Önem arz eden bir diğer konu ise Kubâ yakınlarında inşa edilen cami ile İslâm'ın muhalefet geliştirmeye başladığını ifade etmiştir.³²⁸

Hz. Peygamber, Âsım b. Adî el-Aclânî ve Mâlik b. Duşşüm es-Sâlimî'yi yanına çağırarak onlara mescidin yıkılıp yakılmasını emretmiştir. Emri alan bu iki kişi hızlıca Dırar mescidi olarak anılan bu mescide gelerek burayı ateşe vermişlerdir. Mescid yıkılıp yerle bir edildikten sonra münafıklar dağılıp orayı terk etmişlerdir.³²⁹

Mescidin inşasında bulunan kişilerin isimleri kaynaklarda rivayet edildiği üzere bunlardır: Benî Ubeyd b. Zeyd'den Hizam b. Hâlid, Benî Ümeyye b. Zeyd'den Sâlebe b. Hâtıb, Benî Dubay'a b. Zeyd'den Muattıb b. Kuşeyr, Ebû Habîbe b. Ez'ar, Benî Dubay'a b. Zeyd'den Sehl b. Huneyf'in kardeşi Abbad b. Huneyf, Benî Dubay'a'dan Cârîye b. Âmir, Zeyd b. Cârîye, Mücemmi' b. Cârîye, Bicad b. Osman, Benî Ümeyye b. Zeyd'den Ebû Lübâbe b. Abdulmünzir'in kavminden Vedia b. Sâbit. İbn Hişâm ve Taberî eserlerinde bu isimlere ek olarak Nebtel b. Hâris ve Behzec isimlerini de zikretmişlerdir. Vâkıdî onlardan farklı olarak yukarıda zikredilen isimlere Abdullah b. Nebtel ve Yezîd b. Cârîye isimlerini eklemiştir.³³⁰

2.2.4. Seferden Geri Kalanların Durumu

Hz. Peygamber beraberindeki orduyla hicretin 9. yılı receb ayında çıktığı Tebük seferinden iki ay sonra Ramazan ayında Medine'ye dönmüştür.³³¹ Hz.

³²⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1045-1046.

³²⁷ Tevbe 9/107-108-109-110

³²⁸ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 423.

³²⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1046; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/174.

³³⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1047; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/174.

³³¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1056; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/152; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/111.

Peygamber: “Bu seferimizde nasip ettiği ecir ve mükâfattan ötürü Allah’a hamd olsun. Bizden sonra gelip bize yetişenlerde bu sevaba ortaklırlar.” demiştir. Hz. Âişe: “Ey Allah’ın Resûlü! Yolculuk yaptınız ve yolculuğun sıkıntısını çektiniz. Gelmeyenler de o sevapta sizin ortağınız mı?” diye sormuştur. Hz. Peygamber bunun üzerine, “Medine’de öyle cemaatler vardır ki gittiğiniz hiçbir yer, geçtiğiniz hiçbir vadi yoktur ki, onlar da sizinle birlikte o yere gitmiş ve o vadiyi geçmiş olmasınlar. Onları ancak hastalık alıkoymuştur.”³³² Allah kitabında, ‘Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkması doğru değildir.’³³³ demiyor mu? Biz onların gazileriyiz; onlar ise bizim oturanlarımızdır. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, onların duaları düşmanlarımıza bizim silahlarımızdan daha çok tesirli ve etkileyicidir.”³³⁴ diyerek savaş zamanında bile olsa dini anlatmak ve dini hükümleri öğretmek amacıyla geride kalan kişilerin yaptığı işin çok önemli olduğunu ve sefere çıkmışçasına sevaba nail olduklarını vurgulamıştır.

Hz. Peygamber, Zû Evân’a geldiğinde seferden geri kalan münafıkların yanına geldiği özürlerini ilettikleri aktarılmıştır. Hz. Peygamber, Müslümanlara seferden geri kalanlar ile oturmamaları ve konuşmamalarına dair emir vermiştir. Müslümanlar da kendileriyle konuşmamıştır. Hz. Peygamber Medine’ye vardığında geride kalanlar gelip özür dileyerek kendisine yemin etmişlerdir. Ancak hem Hz. Peygamber hem de Müslümanlar onlardan yüz çevirmiş, öyle ki insanlar babasından, kardeşinden ve amcasından bile yüz çevirmiştir. Geride kalanlar Hz. Peygamber’in yanına geldiğinde sıtma ve bazı hastalıklara yakalandıklarını söyleyerek mazeretlerini bildirip yemin etmişlerdir. Hz. Peygamber onlara acımış, mazeretlerini kabul ederek kendileri için Allah’tan af dilemiştir. Ancak iç yüzlerini Allah’a havale etmiştir.³³⁵

Ka’b b. Mâlik’ten aktarılan rivayete göre ise Hz. Peygamber bir seferden döndüğünde ilk olarak mescide gider, orada iki rekât namaz kıldıktan sonra insanlarla oturmuş. Tebük dönüşü de bunu tekrarlamış ve bu sefere katılamayan kişiler gelerek mazeretlerini bildirip kendisine yeminler etmişlerdir. Seferden geri kalanların toplam sayısının 80’den fazla olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber bu kişilerin dış

³³² Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1056; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/153.

³³³ Tevbe 9/122

³³⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1056.

³³⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1049-1050.

yüzlerine bakarak özürlerini kabul etmiş ancak iç yüzlerini Allah'a havale etmiştir. Müslümanlardan geride kalanlar arasında kalbinde nifak olmayan, kendilerinden şüphe edilmeyen üç kişi vardı. Bunlar: Kâb b. Mâlik, Mürâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye'dir.³³⁶

Kâb b. Mâlik, Tebük gazvesine kadar olan zaman içerisinde Bedir dışında Hz. Peygamber'in tüm gazvelerine katıldığını, Bedir'in Kureyş kafilesi üzerine çıkılan bir sefer olması sebebiyle Allah ve Resûlü tarafından kimsenin herhangi bir uyarıya maruz kalmadığını aktarmıştır. Ancak kendisinin Akabe Biatı'nda bulunduğunu, Bedir'in insanların hafızasında daha fazla yer edinmiş ve insanlar tarafından daha çok dillendirilmiş olsa da kendi açısından Akabe Biatı'nda bulunmanın Bedir'de bulunmaktan daha değerli olduğunu söylemiştir.³³⁷ Kâb, Hz. Peygamber'in Tebük seferi zamanına kadar hiçbir zaman iki binek hayvanına sahip olmadığını ve bu zamana kadar maddi imkânlarının hiç bu kadar iyi olmadığını aktarmıştır. Hz. Peygamber tarafından savaş kararı alınmış ve Müslümanlar hazırlıklarını yapmıştı. Kâb'dan aktarılan rivayete göre Müslümanların sayısı o kadar fazlaydı ki isimlerinin yazılacağı hiçbir kitap bulunmuyordu. Hz. Peygamber ve Müslümanlar savaş hazırlıklarını yaptıkları zaman Kâb b. Malik de bu hazırlıkları yapmış ancak sonra bu kararını bekletip dilediği zaman hazırlıklarını bitirip yola çıkabileceğini düşünerek bu işi yavaşlatmıştır. Hz. Peygamber ve Müslümanlar hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkınca Kâb birkaç gün içerisinde hazırlanıp orduya yetişeceğini düşünerek sabahları hazırlık yapmaya başlıyor ancak gün sonunda karar veremeden geri dönüyormuş. Bu durum böyle devam etmiş ve ordu hızlanıp uzaklaşmış Kâb b. Malik bu gazaya katılamamıştır. Hz. Peygamber Tebük'e vardığı zaman İslâm ordusunun arasında oturduğu sırada Kâb b. Mâlik'in ne yaptığını sormuş, Benî Selime'den bir adam: "Ya Resûlullah, onun iki kumaş elbisesi ve koltuklarına bakmak onu hapsedti." demiştir. Bunun üzerine Muâz b. Cebel: "Ne kötü söyledin! Vallahi Ya Resûlullah ondan, hayırdan başka bir şey işitmiş değiliz." demiş ve Hz. Peygamber sükût etmiştir."³³⁸

Hz. Peygamber mescitte seferden geri kalanların özürlerini dinlediği sırada Kâb b. Mâlik de mescide gelmiştir. Hz. Peygamber kendisine gazaplı bir tebessümde

³³⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1049-1050.

³³⁷ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/175.

³³⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/997; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/175-176-177.

bulunarak onu yanına çağırması ve sefere neden katılmadığını sormuştur. Kâb b. Mâlik mazeretsiz bir şekilde savaşa katılmadığını söyleyerek bu konuda herhangi bir bahaneye sarılmamıştır. Kâb'ın doğruyu söylediğini ifade eden Hz. Peygamber kendisi hakkında Allah'ın vereceği hükmü beklemesi gerektiğini söylemiştir.³³⁹ Kâb b. Mâlik gibi mazeretsiz olarak sefere katılmayan diğer iki kişinin Mürâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye olduğu aktarılmıştır. Hz. Peygamber seferden geri kalanlar arasından sadece bu üç kişiyle Müslümanların konuşmasını yasaklamıştır.³⁴⁰

Kâb b. Mâlik'in şairliği sebebiyle Gassân sarayını sık ziyaret eden ve kralları tarafından tanınan biri olduğu aktarılmıştır. Kâb'ın Medine'de içinde bulunduğu durumu duyduğu için kendisine Medine'ye ticaret amacıyla gelen bir Nebâtî ile mektup gönderdiği rivayet edilmiştir.³⁴¹ Mektupta Kâb'ın yaşadığı olayları hak etmediğini ifade eden kral aynı zamanda layık olduğu değeri yanında göreceğini söyleyerek Kâb'ı yanına davet etmiştir. Bu duruma üzülen Kâb b. Mâlik, bunun kendisi için bir imtihan olduğunu dile getirmiştir.³⁴²

Hz. Peygamber, yaşananların üzerinden kırk gün geçtikten sonra seferden geri kalan bu üç kişiye Huzeyme b. Sâbit aracılığıyla hanımlarından uzak durmaları için bir haber göndermiştir.³⁴³ Bunun üzerine Kâb b. Mâlik, eşine akrabalarının yanına gitmesini Allah'ın kendileri hakkındaki hükmü kesinleşinceye kadar orda kalmasını söylemiştir. Hilâl b. Ümeyye olanlarda duyduğu üzüntü sebebiyle sürekli gözyaşı dökmüş ve yemekten kesilmişti. Hiç kimse kendisiyle konuşmadığı için evinden dışarı çıkmıyor, geceleri namaz kılıyor ve art arda oruç tutuyordu. Hz. Peygamber'in bu kişilerin eşleri hakkında verdiği hükmü duyan Hilâl b. Ümeyye'nin eşi kendisinin yanına giderek eşinin çok yaşlı olması ve ona bakacak kimse olmaması sebebiyle kendisine bakmak için Hz. Peygamber'den izin istemiş, Hz. Peygamber de izin vermiştir. Kâb b. Mâlik'in akrabaları Hilâl b. Ümeyye'nin eşinin yanında hizmetini görmek için kalması üzerine Kâb'ın da Hz. Peygamber'den bunun için izin istemesini

³³⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1050; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/177.

³⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1050; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/178.

³⁴¹ Muir, *The Life Of Mahomet*, 198.

³⁴² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1052; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/179.

³⁴³ Warner, *Muhammad and Unbelievers*, 136.

söylemişler ancak Kâb kendisinin genç biri olduğunu bunun için izin istemeyeceğini söylemiştir.³⁴⁴

Hiz. Peygamber'in, insanların bu üç kişiyle konuşmayı yasaklamasının ardından elli gün geçmiş ve bu kişiler hakkında ayetler³⁴⁵ nazil olmuştur. Hiz. Peygamber sabah namazını kıldırdıktan sonra Kâb b. Mâlik, Mürâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye'nin tövbelerinin kabul olunduğunu haber vermiştir. Zübeyr b. Avvâm, Kâb'a müjde vermek için yola çıkmış ancak Kâb ondan önce "Allah Kâb'ın tövbesini kabul etti." diye Sel dağından bağırarak Hiz. Ebû Bekir'in sesini işitmiştir. Hilâl b. Ümeyye'ye tövbesinin kabul olunduğu müjdesini vermek için Ebû'l- Âver Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gönderilmiştir. Hilâl b. Ümeyye haberi duyunca secdeye kapanmıştır. Saîd, "Ölünceye kadar başını secdeden kaldırmayacak sandım." demiştir. Hilâl b. Ümeyye tövbesinin kabulünden dolayı o kadar çok gözyaşı dökmüş ki insanlar kendisine bir şey olacak diye endişelenmişlerdir. İnsanlar yanına gelerek kendisini tebrik etmiştir. Hilâl b. Ümeyye ağlamaktan o kadar güçsüz düşmüştü ki Resûlullah'ın yanına yürüyerek gidememiş bir eşeğe binerek gitmek zorunda kalmıştır. Mürâre b. Rebî'ye haberi Benî Abdüleşhel'den Silkân b. Selâme Ebû Nâile ve Seleme b. Selâme b. Vakaş vermiştir.³⁴⁶ Kâb b. Mâlik yolda kendisiyle karşılaşan insanların tebrikleri eşliğinde mescide Hiz. Peygamber'in yanına gelmiştir. Tövbesinin kabulünden duyduğu sevinç sebebiyle malının üçte birini bağışlamıştır."³⁴⁷

Arthur Gilman, Hiz. Peygamber'in sefer dönüşü Medine'de sevinçle karşılandığını ancak tüm halkın bu sevince ortak olmadığını aktararak bunun sebebinin ise çoğunun Suriye'ye gitme davetini reddettiği hatta Hiz. Peygamber'e sövmeye dahi cesaret ettiklerini ifade etmiştir.³⁴⁸ Gilman, Tevbe suresinin seferden geri kalanları hedef alan keskin ifadeler ile dolu olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hiz. Peygamber'in kuzeye doğru otoritesini etkili bir şekilde tesis etmesi sebebiyle Müslümanların İslâm'ı yaymada artık kılıca ihtiyaç duymayacaklarını düşünerek onları satma noktasına

³⁴⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1052; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/179.

³⁴⁵ Tevbe 9/117-118

³⁴⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1053.

³⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1054-1055; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/180-181.

³⁴⁸ Gilman, *The Story Of Nation*, 196.

geldiğini ancak Hz. Peygamber'in deccal gelene kadar kılıçla mücadele eden bir grubun var olması gerektiğini söylediğini ifade etmiştir.³⁴⁹

William Muir, Hz. Peygamber Medine'ye döndüğünde, izinsiz bir şekilde geride kalan takipçilerin kendilerini savunmak için yanına geldiğini, Hz. Peygamber'in, sitemlerinin özel bir vahiyde somutlaştırılmasını sağlamak istediğini aktarmıştır. Böylece, doğrudan kendisinden gelen kişisel bir azarlamaya bağlı olabilecek nefretten kaçındığını, uyarının ise cennetten gelen bir mesajın tüm ağırlığıyla iletilildiğini dile getirmiştir. Muir, dokuzuncu surenin genel olarak Medine'de kalan hoşnutsuz "ikiyüzlülere" ve özellikle de son sefere katılma emrini ihmal edenlere yönelik hakaretlerle dolu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Muir, Hz. Peygamber'in geride kalmaları için izin verdiği kişilerin mazeretlerini bu kadar basit ve fark gözetmeksizin onaylamasının ardından pişmanlık duyduğunu aktarmıştır.³⁵⁰

2.2.5. Gazvenin Sonuçları

Hz. Peygamber'in Rumlara karşı ordu hazırlanması emri şiddetli sıcakların ve kıtlığın yaşandığı, meyvelerin hasat edileceği zamana denk gelmesine rağmen Müslümanların gayretleriyle 30.000 bin kişilik büyük bir ordu hazırlanmış ve Rum sınırlarına dayanılmıştır.³⁵¹ Ancak Herakleios'un ordu hazırlattığı haberi asılsız çıkmış ve düşman kuvvetleriyle karşılaşılmamıştır.³⁵² Hz. Peygamber Tebuk'te ordusuyla beraber 20 gün civarı konaklamıştır.³⁵³

Bu sefer sırasında nazil olan cizye ayetinin³⁵⁴ ilk kez uygulanışı, Dûmetu'l-Cendel, Cerbâ, Ezruh ve Maknâ halklarıyla yapılan antlaşmalar ile olmuştur.³⁵⁵ Yapılan antlaşmalar İslâm Devleti'nin gücünün arttığının göstergesi olmakla beraber

³⁴⁹ Gilman, *The Story Of Nation*, 197.

³⁵⁰ Muir, *The Life Of Mahomet*, 194-195.

³⁵¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/990; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/109; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/151; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/101.

³⁵² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1018-1019; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 421; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 327; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 295; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 139; Muir, *The Life Of Mahomet*, 187.

³⁵³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1015; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/153; Rodinson, *Mohammed*, 275; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 229; Irving, *Life Of Mahomet*, 173; Muir, *The Life Of Mahomet*, 191; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 287.

³⁵⁴ Tevbe 9/29

³⁵⁵ Rodinson, *Mohammed*, 275; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 197; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 210; Muir, *The Life Of Mahomet*, 190; Kaegi, *Byzantium And The Early Islamic Conquests*, 82.

devletin ekonomisine da katkı sağlamış ve diğer Arap kabilelerinin de İslâm'ı benimsemelerini hızlandırmıştır.³⁵⁶ Juan Cole, Tebük seferini ve bu sefer sonucu yapılan antlaşmaları anakronizm emareleri göstermesi sebebiyle gerçekleşmiş olamayacağını ifade etmiştir.³⁵⁷

Hız. Peygamber ordunun teçhizi için insanları sadaka vermeleri konusunda teşvik ettiği zaman başta Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer ve Hız. Osman olmak üzere Müslümanlar birbiriyle yarışarcasına bu emri yerine getirmeye çalışmışlardır.³⁵⁸ Bazı Müslümanlar bu sefere katılacak binek bulamadığı için ağlamaları sebebiyle Bekkâin olarak isimlendirilmiş,³⁵⁹ kadın sahabiler ise ziynet eşyalarını dahi bu sefer uğruna bağışlamışlardır. Müslümanlar sıkıntılı zamanlarda oldukları halde infaktan geri durmamışlardır.³⁶⁰

Bu gazvenin en önemli sonuçlarından biri de nazil olan Tövbe Suresi ayetleri ile Müslümanlar ve münafıklar birbirinden net bir şekilde ayrılmışlardır. Seferin henüz hazırlık aşamasında bile basit nedenler ileri sürerek seferden geri kalmaya çalışmış,³⁶¹ dönüş yolculuğunda ise Hız. Peygamber'e tuzak kurmaya çalışmış³⁶² ve Dırar mescidini inşa ederek münafıklıklarının merkezi haline getirmek istemişlerdir. Ancak nazil olan ayetler tüm planlarını boşa çıkarmıştır.³⁶³

Hız. Peygamber Medine'ye döndüğü zaman seferden geri kalanlar gelip Hız. Peygamber'e mazeretlerini bildirmişlerdir. Bu kişiler arasında Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye, Mürâre b. Rebî' gibi imanlarından şüphede bulunulmayan kişilerde vardı. Bu kişiler ile 50 gün boyunca konuşmak yasaklanmış ve toplumdaki dışlanmışlar ancak kendileri hakkında ayetler nazil olup tövbeleri kabul edilmiştir.³⁶⁴

³⁵⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/1028-1029-1030-1031; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/152-153; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/108-109.

³⁵⁷ Cole, *Muhammad Prophet Of Peace Amid The Clash Of Empires*, 198.

³⁵⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/991-992; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 284.

³⁵⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/993; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/161; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/151; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/102.

³⁶⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/992.

³⁶¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1984, 3/992-993; İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4/160; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 2001, 2/151; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1968, 3/101-102.

³⁶² Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1042-1043.

³⁶³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1045-1046; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/173-174; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/110-111.

³⁶⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1049-1050,1053; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/180; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/151-152; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968,

2.3. ÜSÂME B. ZEYD SERİYYESİ

Hicretin 11.yılında (M. 632) safer ayının bitmesine dört gün kala pazartesi günü Hz. Peygamber Bizans ve müttefiklerine yönelik bir savaş hazırlığı yapılmasını emretmiştir.³⁶⁵ Hz. Peygamber Üsâme b. Zeyd'i komutan tayin edip Şam'a göndermiş³⁶⁶ ve kendisine, "Atlılarını Filistin topraklarından Belkâ ve Dârum sınırlarına geçir." diye emir vermiştir. Hz. Peygamber tarafından hazırlanan ordu Belkâ taraflarında es-Serâ olarak bilinen Übnâlılar üzerine gönderilmiştir.³⁶⁷ Bu Hz. Peygamber'in hazırladığı son askerî birliktir.³⁶⁸

2.3.1. Seriiyenin Sebepleri

İbn İshak bu seriyye için herhangi bir sebep zikretmezken, Vâkıdî ise seriyyenin sebepleri hakkında daha detaylı bilgi sunmaktadır. Bizans ile Mûte'de yapılan savaşta Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve arkadaşlarının şehit düşmesi Hz. Peygamber'i çok üzmüştür. Üzerinden geçen zamana rağmen Hz. Peygamber bu acıyı unutmamış devamlı bu kişilerden söz etmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber Bizans ve müttefiklerine karşı bir savaş hazırlığı yapılmasını ve onların üzerine gidilmekte hızlı davranılmasını buyurmuştur.³⁶⁹ Hz. Peygamber savaş hazırlığı emrini verdikten sonraki gün Safer ayının bitmesine üç gün kala Zeyd b. Hârise'nin oğlu olan Üsâme'yi yanına çağırarak kendisine, "Ey Üsâme! Babanın öldürüldüğü yere varıncaya kadar

3/103,111; Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 221; Irving, *Life Of Mahomet*, 174; Muir, *The Life Of Mahomet*, 197; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 287.

³⁶⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1117; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/170; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/184.

³⁶⁶ Gilman, *The Story Of Nation*, 204; Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 179; Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 35; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of İslam*, 466; Sell, *Ghazwas and Sariyas*, 84; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 335; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 317; George F. Nafziger - Mark E. Walton, *Islam at War* (Amerika Birleşik Devletleri: Praeger Publishers, 2003); Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*, 39; Rodinson, *Mohammed*, 286; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 144; Fregosi, *Jihad In The West Muslim Conquests From The 7th To The 21st Centuries*, 77; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 202; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 62; Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 227; Ockley, *The History Of The Saracens*, 60; Irving, *Life Of Mahomet*, 185; Muir, *The Life Of Mahomet*, 252; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 314.

³⁶⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1117; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/170.

³⁶⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1123; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/253.

³⁶⁹ Brockelmann, *History of The Islamic Peoples*, 466; Rodinson, *Mohammed*, 286; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 144; Gabriel, *Muhammad: Islam's First Great General*, 202; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 62; Ockley, *The History Of The Saracens*, 60; Irving, *Life Of Mahomet*, 185; Muir, *The Life Of Mahomet*, 252; Fregosi, *Jihad In The West Muslim Conquests From The 7th To The 21st Centuries*, 207.

Allah'ın adı ve bereketi üzerine yürü! Onları atlara çığnet! Seni bu orduya komutan tayin ettim. Übnâ halkının üzerine var; sabahleyin onlara ansızın saldır ve onları yak! Giderken hızlı git ki, haberin önüne geçesin. Eğer Allah seni muzaffer kılarırsa, onların içinde fazla durma! Yanına kılavuzları da al! Casusları ve gözcüleri de önden gönder!” demiştir.³⁷⁰

Arthur Gilman, Hz. Peygamber'in huzursuz tebaasının bu tür faaliyetlere ihtiyaç duyduğunu bilmesi ve misyonunun kuzey kabileleri tarafından tanınmak istemesi sebebiyle bu seferi gerçekleştirdiğini aktarmıştır.³⁷¹

Montgomery Watt, dini unsurların Hz. Peygamber'in düşüncelerinde neredeyse her zaman en ön planda olduğunu ve onu harekete geçiren ana etkenin, İslâm'ı yayma konusundaki Tanrı buyruğunu yerine getirme arzusu olduğunu aktarmıştır. Ancak, ortaya koyduğu ideallerin (örneğin cihat) ve başlattığı politikaların, ölümünden sonraki yirmi yıl boyunca büyük bir genişlemeye olanak tanıyacak şekilde uyumlu olmasının bir rastlantı olamayacağını dile getirmiştir. Watt, Hz. Peygamber'in dini bakış açısıyla düşünmesine rağmen, siyasi gerçeklikleri de bir şekilde kavramış olabileceğini, bu gerçeklikleri analitik bir şekilde ifade edemese bile, onlara uygun stratejiler geliştirebilmiş olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu siyasi farkındalığını, takipçileri arasında en azından Ebu Bekir ve Ömer gibi isimlere de aktardığını ifade eden Watt, Hz. Peygamber'in ölümünden sonraki kritik günlerde, Medine isyancılar tarafından tehdit altındayken bile, Hz Ebû Bekir tarafından 3.000 kişilik bir kuvvetin Suriye sınırındaki Mûte'ye doğru gönderildiğini aktarmıştır.³⁷²

2.3.2. Ordunun Hazırlanması

Hz. Peygamber, Üsâme b. Zeyd'i orduya komutan tayin ettikten sonra yani Safer ayının bitimine iki gün kala çarşamba günü rahatsızlanmış ve hastalığı ateş ve baş ağrısı olarak başlamıştır. Safer ayının bitimine bir gün kala perşembe günü Hz. Peygamber, Üsâme b. Zeyd'i yanına çağırarak sancağını bağlamış ve şöyle demiştir: “Ey Üsâme Allah yolunda, Allah'ın ismiyle gazaya çık! Allah'ı inkâr edenlerle savaş! Savaşın, ancak ahde vefasızlık yapmayın. Küçük çocukları ve kadınları öldürmeyin.

³⁷⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1117; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/170.

³⁷¹ Gilman, *The Story Of Nation*, 204.

³⁷² Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 222.

Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin! Hiç şüphesiz siz bilemezsiniz; belki de onlar sebebiyle bela ve musibetlere uğrayabilirsiniz. Fakat ‘Allah’ım! İmdadımıza yetiş! Onların hakkından gel, onların zararını bizden defet” diye dua edin. Eğer düşmanlar sizinle karşılaşrsa gürültü yapıp bağıracaklardır. O zaman sükûnetinizi muhafaza edin ve susun! Birbirinizle çekişmeyin, sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider.³⁷³ Şöyle dua edin: ‘Allah’ım biz senin kullarınız, onlar da senin kullarıdır. Bizim nasiyemiz (perçemimiz) de onların nasiyesi de senin elindedir. Onları ancak sen yenebilirsin. İyi bilin ki, cennet kılıçların parıltısı altındadır.”³⁷⁴

Hiz. Peygamber Üsâme’ye sancağı verdikten sonra Curf mevkiinde karargâh kurmasını emretmiştir. Üsâme b. Zeyd’in Curf’ta “Süleyman Sikâyesi” olarak bilinen yerde kurduğu karargâhtaki orduya insanlar hızla katılmaya çalışmışlardır. İlk muhacirler ve ensarın tamamı bu seriyyeye katılmak için hazırlanmaya başlamışlardır.³⁷⁵ Üsâme b. Zeyd’in bu genç yaşta ensar ve muhacirlerden önemli isimlerinde bulunduğu bu orduya komutan tayin edilmesi Müslümanlar arasında itirazlara sebep olmuştur.³⁷⁶ Hiz. Peygamber bu itirazları duyunca öfkelenerek insanlara şöyle hitap etmiştir: “Ey insanlar! Üsâme’yi komutan yapmam hakkında bazılarınızdan bana ulaşan sözler ne anlama geliyor? Vallahi siz Üsâme’nin komutanlığına itiraz ettiğiniz gibi, ondan önce onun babasının komutanlığına da itiraz etmişsiniz. Vallahi, onun babası nasıl komutanlığa layık idiyse, ondan sonra oğlu da komutanlığa öyle layıktır. Onun babası benim yanımda nasıl insanların en sevgilisi idiyse, o da benim yanımda insanların en sevgilisidir. İki de her türlü iyiliğe layıktır. Ona hayır tavsiye edin. Çünkü o sizin iyilerinizdendir.”³⁷⁷

Hiz. Peygamber’in hastalığı ağırlaşınca eşlerinden izin alarak Hiz. Âişe’nin evinde kalmak istediğini söylemiştir. Eşlerinin rızasını alan Hiz. Peygamber, Meymûne bint el-Hâris’in evinden Hiz. Âişe’nin evine getirilmiştir.³⁷⁸ Rebûlevvel ayının onu cumartesi günü sefere katılacaklar Hiz. Peygamber’in evine gelerek kendisiyle

³⁷³ Enfâl 8/46

³⁷⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1117-1118.

³⁷⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1118.

³⁷⁶ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 466; Draycott, *Mahomet: Founder of Islam*, 317; Rodinson, *Mohammed*, 287; Gabriel, *Muhammad: Islam’s First Great General*, 202.

³⁷⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1119; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/171; Taberî, *Târîhu’l-ümmem ve’l-mülûk*, 1968, 3/186.

³⁷⁸ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/298; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/204.

vedalaşmışlardır. Pazar günü Üsâme b. Zeyd karargâhtan Hz. Peygamber'in evine gelmiş, hastalığının ağırlaştığını görünce ağlamış ve eğilip Hz. Peygamberi öpmüştür.³⁷⁹ Üsâme geldiğinde Hz. Peygamber'in yanında Hz. Abbâs ve etrafında da kadınlar varmış.³⁸⁰ Hz. Peygamber konuşamamıştır ancak ellerini semaya kaldırdıktan sonra Üsâme'nin üzerine (bir şey) döküyor gibi yapıyordu. Üsâme, "Anladım ki, bana dua ediyordu. Hemen karargâhıma döndüm." demiştir.³⁸¹ Hz. Peygamber hastalığı sırasında insanlara namaz kıldırmadığı için bu görevi Hz. Ebû Bekir'in yerine getirmesini istemiş ve bu görev Hz. Ebû Bekir tarafından yerine getirilmiştir.³⁸² Hz. Peygamber vefat ettiği pazartesi gününün sabahında kendini iyi hissettiği için mescide gitmiş ve Hz. Ebû Bekir'in insanlara namaz kıldırıldığını görmüştür. Hz. Peygamber'in mescide geldiğini görünce heyecanlanan Müslümanların hareketlenmesiyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in namazı kıldırması için kendini geri çekse de Hz. Peygamber namaza devam etmesini emretmiş ve kendisi de Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kılmıştır.³⁸³ Hz. Peygamber'in hanımları Hz. Peygamber'in hastalığının hafiflemesine sevinerek saçlarını taramış, Hz. Ebû Bekir de kendisinden bir süreliğine izin isteyerek evinin yolunu tutmuştur.³⁸⁴

Hz. Peygamber Üsâme ordusunun yola çıkması için izin vermiştir. Ancak öğle vakitlerinde karargâhından yola çıkacağı sırada Üsâme b. Zeyd annesi Ümmü Eymen tarafından Hz. Peygamber'in vefat ettiği haberini almıştır. Üsâme b. Zeyd, Ömer b. Hattâb ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Curf karargâhında olan Müslümanlarda Medine'ye dönmüşlerdir.³⁸⁵

Peygamber'in vefat haberini alan Müslümanlar şaşırmış ve ne yapacaklarını bilemez hale gelmişlerdir. Hz. Ömer, "Hiç kimseden Muhammed'in öldüğünü duymak istemiyorum. O, Musa b. İmrân'ın çağrıldığı gibi çağrıldı. Kavminden kırk gün ayrı kalmıştı. Onun öldüğünü iddia eden bazılarının el ve ayaklarını keseceğini ümit

³⁷⁹ Muir, *The Life Of Mahomet*, 285.

³⁸⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1119.

³⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1120; İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/301; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/171; Dermenghem, *The Life Of Mahomet*, 337.

³⁸² İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/301; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/191-192; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/197.

³⁸³ Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 63; Irving, *Life Of Mahomet*, 188; Muir, *The Life Of Mahomet*, 275; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 322.

³⁸⁴ İbn Hişâm, *Es-sîretü'n-nebeviyye*, 1936, 4/302; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/191-192; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1968, 3/198.

³⁸⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1120; İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 2001, 2/171.

ediyorum.” demiştir.³⁸⁶ Hz. Peygamber’in vefat haberini Sünh’ta bulunan evinde alan Hz. Ebû Bekir atına binerek hızla Hz. Peygamber’in bulunduğu yere gelmiştir. Hz. Peygamber’in üzeri örtülü bir şekilde yattığını görmüştür. Örtüyü kaldırarak Hz. Peygamber’in alnından öpmüş ve ağlayarak, “Anam babam sana feda olsun ey Allah’ın Resûlü yaşarken de güzeldin ölünce de güzelsin.” diyerek örtüsünü tekrar örtmüştür.³⁸⁷ Hz. Ebû Bekir mescide giderek halka hitap etmeye başlamıştır: “Ey insanlar kim Muhammed’e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim ki Allah’a tapıyor ise, bilsin ki Allah Hayy’dır ölmez. Allah şöyle buyurdu: ‘Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” Hz. Ebû Bekir’in yaptığı konuşmanın ardından insanlar sakinleşerek Hz. Peygamber’in vefat ettiğine kanaat getirmişlerdir. İnsanlar Hz. Ebû Bekir’den bu ayeti duyduklarında ilk kez duymuş gibi şaşırılmışlardır.³⁸⁸

S.W. Koelle, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Âişe’nin kucığında son nefesini verirken dahi Bizans İmparatorluğu’na ölüm ve yıkım taşıyacak ordunun hazırlıklarını devam ettirdiğini ancak Hz. İsmâ’nın çarmıha gerildiği esnada dahi kendisine işkence edenlere duada bulunarak başışlanmalarını dilediğini aktararak bu iki peygamber arasında bir kıyaslamaya gitmiştir. S.W. Koelle’e göre Hz. İsmâ söyledikleri ve yaptıklarıyla, yaratıcının katında ve toplumun önünde güçlü bir peygamber olduğunu kanıyla ispatlamıştır. Hz. Peygamber ise gücünü genişletmek ve kişisel hedeflerini gerçekleştirmek için türlü yollara başvurmaktan çekinmeyen, zalim ve peygamber kisvesine bürünmüş bir dünyevi bir liderdir.³⁸⁹

Montgomery Watt, Geleneksel Müslüman anlayışına göre Hz. Peygamber’in vefatından önce neredeyse tüm Arabistan’ın hâkimi olduğunu, şüpheli Avrupalı bilginlere göre ise Mekke ve Medine çevresinde küçük bir alanı yönettiğini ileri sürdüklerini aktarmıştır. Watt, gerçeğin muhtemelen bu iki uç nokta arasında bir yerde olduğunu ancak kesin olarak belirlemenin zor olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁰ 632’de İslam

³⁸⁶ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/305; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/233.

³⁸⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/231-232.

³⁸⁸ İbn Hişâm, *Es-sîretü’n-nebeviyye*, 1936, 4/306; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/234-235.

³⁸⁹ Koelle, *Mohammed and Mohammedanism*, 233.

³⁹⁰ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 222.

devletinin, özünü Medine halkı ve belki de Mekke halkının meydana getirdiği, Hz. Peygamber ile çeşitli şartlarda ittifak halinde olan kabilelerin bir araya gelmesinden oluştuğunu aktaran Watt, İslam devletinin bir imparatorluk haline gelmesiyle her Arap kabilesinin doğal olarak Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca onunla ittifak halinde olduğunu göstermek istediğini ifade etmiştir. Watt, bu hikâyelerin kabaca gerçek olarak kabul edilse de zorlukların olduğunu, İslâm'ı kabul etmek için gönderilen heyetin tüm kabileyi değil sadece kendilerini temsil etmiş olabileceğini, ittifak şartları Hz. Peygamber'e kabilenin işlerinde söz hakkı vermemiş olabileceğini ve hatta İslam'ı kabul etmeyi bile içermemiş olabileceğini aktarmıştır.³⁹¹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelmiş ve yaptığı ilk iş Üsâme ordusunu yola çıkarmak olmuştur. Muhacirlerden Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Sa'îd b. Zeyd Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek şöyle demişlerdir: "Ey Allah Resûlü'nün Halifesi! Araplar her taraftan seni kuşatmışlar. Bu dağılmış orduyu Medine'den ayırmakla iyi bir şey yapmış olmuyorsun. Bunları dinden dönmüş insanlar (ridde ehli) için hazırla. Bu orduyla onların göğüslerine bir darbe vurmuş olursun. İkincisi de biz Medine'de çoluk çocuk varken buraya saldırılmayacağından emin değiliz. İslâm ayakları üzerinde duruncaya ve ridde ehli çıktıkları yere dönünceye yahut kılıç onları bitirinceye kadar Rumlarla savaşmayı biraz ötelesen? Sonra Üsâme'yi gönderirsin. (Şu anda) Rumların bize saldırmayacağından eminiz." Hz. Ebû Bekir onlara, "Sizden bir şey (daha) söylemek isteyen var mı? demiştir. Onlar, "Hayır, bizim sözümüzü işittin." demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Eğer Medine'de yırtıcıların beni yiyeceklerini bilsem de bu orduyu göndereceğim. Üzerine gökten vahiy indirilen Resûlullah'ın, 'Üsâme'yi yola koyma işini gerçekleştir!' dediği halde ondan önce hiçbir işe başlamayacağım. Fakat bir şey var; Ömer'i yanımızda bırakması için Üsâme ile konuşacağım. Çünkü Ömer'e ihtiyacımız var. Vallahi Üsâme'nin bunu yapıp yapmayacağını da bilmiyorum. Vallahi, eğer yapmamayı düşünürse onu zorlamayacağım." diyerek kararının kesin olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir bu konuşmasının ardından Üsâme'nin evine giderek Hz.

³⁹¹ Watt, *Muhammad Prophet And Statesman*, 223.

Ömer'in yanında Medine'de kalması için kendisinden izin istemiş, Üsâme b. Zeyd de bu teklifi kabul etmiştir.³⁹²

Curf mevkiinde toplanan ordunun 3000 kişi ve 1000 attan oluştuğu rivayet edilmiştir. Hz. Ebû Bekir, Üsâme'yi ve Müslümanları yolcu ederken belli bir süre kendisiyle yürümüş ve kendisine şöyle demiştir: “Dinini, emanetini ve amelinin sonuçlarını Allah’a emanet ediyorum. Ben, Resûlullah’ın sana tavsiyede bulunduğunu işittim. Resûlullah’ın emrini yerine getir. Ben ne sana emreder ne de seni nehy ederim. Sadece, Resûlullah’ın emrini yerine getirmeye çalışıyorum.”³⁹³ Gustav Weil, Hz. Ebû Bekir’in bu konuda çok titiz davrandığını, Medine’nin düşman kabileler tarafından etrafının çevrilmiş olmasına ve gelebilecek saldırılara yalnızca savunmayla karşı koyacak güçte olmasına rağmen Hz. Peygamber’in tertip ettiği bu seferi hayata geçirdiğini aktarmıştır.³⁹⁴

2.3.5. Savaşın Seyri

Üsâme Medine’den ayrılarak hızlıca yola koyulmuş. Cüheyne ve Kudâ’a’dan geçerek Vâdi’l-Kurâ’ya ulaşmış ve burada konaklamıştır. Benî Uzre kabilesinden olan Hureys isimli gözcüyü önden Übnâ’ya göndermiştir. Ordudan ayrılarak hızla yola çıkan Hureys, Übnâ’ya ulaştığında halkın her şeyden habersiz olduğunu görmüş ve dönüp bunu Üsâme’ye haber vermiştir.³⁹⁵

Büreyde b. Husayb, Üsâme’ye, “Ey Ebû Muhammed! Resûlullah’ın babana, ‘Onları İslâm’a davet et.’ diye tavsiyede bulunduğunu duydum. Ona itaat ettikleri takdirde onları serbest bırakacaktı. İstedikleri takdirde Müslüman bedeviler gibi kendi yurtlarında kalacaklar, Müslümanlarla birlikte cihat yapmadıkları sürece ne feyden ne de ganimetten hiçbir pay alamayacaklardı. Eğer beldelerini İslâm ülkelerine çevirirlerse Muhacirlerin lehinde ve aleyhinde olan hükümler, onların da lehlerinde veya aleyhlerinde olacaktı.” demiştir. Üsâme kendisine, “Evet, Resûlullah’ın babama olan tavsiyesi böyleydi. Fakat Resûlullah bana hızlı yürümemi ve haberlerin önüne geçmemi emretti. Bu, onun bana son tavsiyesiydi. Resûlullah, onları İslâm’a davet

³⁹² Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1121; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/171.

³⁹³ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1122; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1968, 3/226-227.

³⁹⁴ Weil, *A History Of The Islamic Peoples*, 49.

³⁹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1122.

etmeden saldırıp yakıp yıkmamı emretti.” demiş ve Büreyde de, “Resûlullah’ın emri baş göz üstüne.” diyerek emri kabul etmiştir.³⁹⁶

Üsâme, Übnâ’ya varınca ordusuna şöyle seslendi: “Saldırın; fakat peşine düşüp dağılmayın. Toplu halde bulunun ve sessiz olun. İçinizde Allah’ı zikredin. Kılıçlarınızı sıyırın ve gördüğünüz adama saplayın.” Bu konuşmanın ardından Übnâ halkının üzerine akın yapılarak gördüklerini öldürüp güç yetirebildiklerini esir almışlardır. Üsâme, Mûte Savaşı’nda babasının üzerinde şehit olduğu Sebha denilen at ile savaşa katılmış ve babası Zeyd’i şehit eden kişiyi de öldürmüştür. Bu haberi kendisine esir aldığı bazı insanlar vermiştir.³⁹⁷ Üsâme, at için iki, atın sahibi için bir hisse pay etmiş ve kendisi de bu kadar almıştır.³⁹⁸ Herakleios saldırı haberini duyunca patriklerini çağırılmış ve onlara, “İşte korktuğum şey buydu. Ama siz söylediklerimi kabul etmediniz. Araplar bir aylık mesafeden gelip size saldıracaklar, sonra aynı anda yara almadan çıkıp gidecekler.” demiştir. Bunun üzerine Hirakl’ın kardeşi Belkâ’ya bir süvari birliği göndermiş, bu birlik Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslâm orduları Şam’a girinceye kadar orda kalmıştır.³⁹⁹

Hava kararınca dönmek için hazırlandılar. Kılavuz Hureys el-Uzrî onlardan önce yola koyulmuştur. Dokuz gece süren bir yolculuğun ardından Vâdi’l-Kurâ’ya ulaşmışlardır. Ardından yürüyüşlerini normalleştirerek Medine’ye varmışlardır. İslâm ordusu Medine’ye gelmeden önce selamette oldukları ve düşmana saldırıp mallarını elde ettikleri haberi Medine’ye ulaşmıştı. Medine halkı Hz. Ebubekir ile beraber sevinçle orduyu karşılamaya çıkmıştır. Üsâme b. Zeyd sancak ile mescide gelerek iki rekât namaz kılıp evine dönmüştür.⁴⁰⁰ Üsâme Curf mevkiinden hicretin 11.yılı Rebûlâhir ayında çıkmıştı. Üsâme 20 gün gidiş 15 günde dönüş yolculuğu olmak üzere toplam 35 gün Medine dışında kalmıştır.⁴⁰¹

2.3.6. Savaşın Sonuçları

Üsâme b. Zeyd’in bu genç yaşta ensar ve muhacirlerden önemli isimlerinde bulunduğu bu orduya komutan tayin edilmesi Müslümanlar arasında itirazlara sebep

³⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1123.

³⁹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1123.

³⁹⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/171-172.

³⁹⁹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1124; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/172.

⁴⁰⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, 2001, 2/172.

⁴⁰¹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-megâzî*, 1984, 3/1124-1125.

olmuşsa da Hz. Peygamber bu komutan tayininden vazgeçmemiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife olarak göreve gelen Hz Ebû Bekir'de orduyu Üsâme b. Zeyd önderliğinde yola çıkarmıştır.⁴⁰² Üsâme b. Zeyd gönderildiği bu seferden başarıyla, Müslümanları hiçbir kayba uğratmadan aynı zamanda ganimetler ile dönmüştür.⁴⁰³ Hz. Peygamber'in liyakat üzere verdiği bu kararda ne kadar isabetli ve ileri görüşlü olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Hz. Peygamber'in "Ey Üsâme! Babanın öldürüldüğü yere varıncaya kadar Allah'ın adı ve bereketi üzerine yürü!" Emriyle hareket eden Üsâme söylenilen yere kadar gelip babasını şehit eden kişiyi öldürerek babasının intikamını ve yaptığı ani baskınla Mûte'de şehit düşen tüm Müslümanların intikamını almıştır.⁴⁰⁴

Üsâme ordusu Medine'ye döndüğü zaman halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu ordunun Suriye'ye gönderilmesi, İslâm'a düşman olan kabilelere Müslümanların gücünü göstermesi açısından da yerinde bir karar olmuştur.⁴⁰⁵ Aynı zamanda bu sefer Müslüman Arapların Suriye bölgesine akın tarzında yaptıkları ilk askerî sefer olma özelliğini de taşımaktadır. Medine şehri zekât vermek istemeyen kabilelerce saldırılara uğramışsa da saldırılara karşı konulmuştur. Ordu Medine'ye döndükten sonra Hz. Ebû Bekir tarafından Hâlid b. Velîd komutan tayin edilmiş ve Üsâme ile birlikte Yemâme'ye gönderilerek dinden dönenlere karşı zafer elde edilinceye kadar savaşılmıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰² Kelen, *Muhammad: The Messenger of God*, 183; Rodinson, *Mohammed*, 293; Johnstone, *Muhammad And His Power*, 163; Payne, *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*, 90; Rodgers, *The Generalship of Muhammad*, 164; Muir, *The Life Of Mahomet*, 297; Perceval, *Essai Sur L'histoire Des Arabes*, 342.

⁴⁰³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1119-1123.

⁴⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1117.

⁴⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-megâzî*, 1984, 3/1124-1125.

⁴⁰⁶ Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Nisan 2024).

SONUÇ

Arap yarımadasının kuzeyindeki toprakların, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına alınmasıyla Arap Bizans ilişkileri başlamıştır. Hâkimiyet altına alınan bu topraklarda bulunan Arap kabileleri, İmparatorluğu çölden gelebilecek saldırılardan korumuş ve savaşlarda kendilerine destek sağlamışlardır. Hz. Peygamber'e verilen peygamberlik vazifesinin ardından Mekke yıllarında Bizans'a dair Kur'an'ı Kerim'de bazı ayetlerin nazil olduğu görülmektedir. Rum suresinde yer alan bu ayetlerde Bizans İmparatorluğu'nun Sâsânîler'e karşı aldığı mağlubiyetin ardından Sâsânîlere galip geleceğinin müjdesi verilmiş ve Kur'an'ı Kerim'in işaret ettiği zamanda bu galibiyet gerçekleşmiştir. Bu olay bazı Bizans tarihi kaynaklarında da şaşırılan bir durum olarak aktarılmaktadır. Hazinesi ve ordusu neredeyse tükenmiş olan, imparatoru şehirden kaçmaya çalışırken bir piskopos tarafından yakalanarak kaçmayıp savaşması için yemin ettirilen bir devletin savaşlarda üst üste galibiyet alan Sâsânîleri yeneceğine kimse ihtimal vermemişti. Bazı Oryantalist kaynaklar tarafından Kur'an'ı Kerim'in bu mucizesi Hz. Peygamber'in kehaneti olarak yorumlansa da Kur'an'ı Kerim'in beşer kaynaklı olmaması ve Hz. Peygamber'in hayatı boyunca dürüstlük üzerine olması kendilerinin bu görüşünü değersiz kılmaktadır.

Hız. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması ile oluşan barış ortamından yararlanarak ülke yöneticilerine ve kabile reislerine İslâm'a davet mektupları göndermesi Bizans ile münasebetlerin başlangıcı olmuştur. Hız. Peygamber, Bizans İmparatoru'na, Mısır Mukavkısı'na ve Bizans'a bağlı bir devlet olan Gassânîler'in yöneticilerine İslâm'ı tebliğ amaçlı mektuplar yollamıştır. Bazı oryantalistler bu mektupların gönderiliş sebeplerini kaynaklarda yer alan bilgileri görüşleri çerçevesinde yorumlayarak farklı şekillerde ele almışlardır. Bu mektupların hiç gönderilmemiş ya da sonraki zamanlarda gerçekleşen savaşları meşru bir zemine oturtmak için uydurulmuş olabileceği iddia edilmişse de ilk İslâm tarihi kaynaklarımızdan ve mektuplara dair bulunan kalıntılardan yola çıkılarak gönderilen mektupların sonradan uydurulan rivayetler olmadığı sonucuna varılmıştır.

Hız. Peygamber'in Busrâ valisine gönderdiği Hâris b. Umeyr isimli elçinin Gassânî emiri Şürahbîl b. Amr tarafından şehit edilmesi üzerine Mûte Savaşı gerçekleşmiştir. Bizans Devleti'nin Gassânîler'e yardım göndermesi ile Müslümanlar

ve Bizans askerleri ilk kez karşı karşıya kalmıştır. Gassânîler'e karşı savaşıacağını düşünen İslâm ordusu Bizans'ın katılımıyla devasa bir sayıya ulaşan Bizans ordusuna karşı savaşmıştır. Bizans ve müttefikleriyle yapılan ilk savaş olması Hz. Peygamber ve Müslümanlarla ilgili bilgilerin Bizans tarihi kaynaklarında yer almasında etkili olmuştur. Oryantalistler tarafından Hz. Peygamber'in yaptığı savaşlara getirilen genel yorum, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların dünyalık ve ganimet düşkünü olması yönündedir. Hz. Peygamber'in bu savaşı yapma sebebini de Meşrefiyye isimli değerli kılıçları Mekke'ye karşı yapılacak savaşlar için ele geçirmek istemesi olarak zikretseler de Hz. Peygamber'in verdiği söze sadık ve Mekkeliler ile barış süreci içerisinde oluşunu göz önüne aldığımızda savaşın bu sebeple yapılmış olması pek mümkün görülmemektedir.

Mûte savaşının ardından 630 yılında Bizans imparatorunun Müslümanlar ile savaşmak için ordu hazırlattığı haberinin Hz. Peygamber'e bildirilmesi üzerine bir ordu hazırlatılarak Tebük mevkiine doğru sefere çıkılmıştır. Şiddetli sıcaklık ve kıtlığın yaşandığı, hasat zamanının geldiği bu zor zamanda sayısı 30 bin olduğu rivayet edilen büyük bir ordu hazırlatılıp yola çıkılmışsa da Bizans'ın ordu hazırlattığı yönündeki haberin asılsız olduğunun anlaşılmasıyla civarda bulunan kabileler ile anlaşmalar yapılarak Medine'ye dönmüştür. Bu savaş cizye ayetlerinin nazil oluşu ve münafıkların savaş süresince sergiledikleri davranışların Tevbe suresinde Müslümanlara bildirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Hız. Peygamber Dönemi Bizans ile münasebetler olarak ele aldığımız son konu Üsâme b. Zeyd isimli sahâbînin bir askeri birlik ile Suriye bölgesine gönderilmesi olmuştur. Hicretin 11. yılında (M.632) Hız. Peygamber'in Üsâme b. Zeyd'i orduya kumandan tayin etmesine sahabe tarafından Üsâme'nin yaşının küçük oluşu sebebiyle karşı çıkılsa da Hız. Peygamber kararından vazgeçmemiştir. Üsâme b. Zeyd'e bu görev verilmiş ancak Hız. Peygamber'in vefatıyla ordu sefere çıkamamıştır. Hız. Ebû Bekir'in hilafete gelmesiyle ordu sefere gönderilmek istenmiş ancak sahabe tarafından Medine'ye yönelik gerçekleştirilebilecek bir saldırıya karşı koyabilmek için ordunun Medine'de tutulması talep edilse de Hız. Ebû Bekir bu isteği kabul etmeyerek Hız. Peygamber'in emrini yerine getirmiş ve orduyu göndermiştir. Hız. Ebû Bekir tarafından Üsâme b. Zeyd komutanlığıyla gönderilen bu ordu elde edilen zafer ve ganimetlerle Medine'ye dönmüştür. Hız. Peygamber'in Üsâme b. Zeyd'i komutan

tain ederek ne kadar isabetli bir karar verdiği ve ileri görüşlü olduğu bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağrakça, Ahmet. “Gassâniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler>
- Algül, Hüseyin. “Mûte Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mute-savasi>
- Andrae, Tor. *Mohammed: The Man and His Faith*. çev. Theophil Menzel. Londra: George Allen and Unwin, 1936. <http://archive.org/details/dli.csl.8221>
- Arı, Mehmet Salih. “Üsâme b. Zeyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/usame-b-zeyd>
- Armstrong, Karen. *Muhammad A Prophet for Our Time*. New York: Harper One, 2006. <http://archive.org/details/B-001-000-904>
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı., 2020.
- Avcı, Casim. “Rum”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rum>
- Bauer, Susan Wise. *Orta Çağ Dünyası*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: ALFA, Melisa Matbaacılık., 2014.
- Bell, Richard. *Introduction to the Qur'an*. Edinburgh at the University Press, 1953.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâlî sâhibi's-şerî'a*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l Mektebeti'l Ulumiyye, 1988. <https://waqfeya.net/book.php?bid=1440>
- Bilge, Mustafa L. “Necran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necran>
- Brockelmann, Carl. *History of The Islamic Peoples*. çev. Joel Carmichael - Moshe Perlmann. Capricorn Books Edition. Erişim 09 Mart 2024. <http://archive.org/details/HistoryOfTheIslamicPeoples-CarlBrockelmann>
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>
- Caetani, Leone. *İslam Tarihi*. çev. Hüseyin Cahid Yalçın. 4 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm*. 10 Cilt. Erişim 02 Mayıs 2024. http://archive.org/details/overalibrary_gmail_20170228_2200
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm*. 10 Cilt. Erişim 02 Mayıs 2024. http://archive.org/details/overalibrary_gmail_20170228_2200

- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'arab kable'l-islâm*. 10 Cilt. Erişim 02 Mayıs 2024. http://archive.org/details/overalllibrary_gmail_20170228_2200
- Cole, Juan. *Muhammad Prophet Of Peace Amid The Clash Of Empires*. New York: Nation Books, 2018. <http://archive.org/details/muhammad-prophet-of-peace-amid-the-clash-of-empires-by-juan-cole-z-lib.org>
- Das, Sujit. *Unmasking Muhammad*, 2013. <http://archive.org/details/SujitDasUnmaskingMuhammad>
- Davenport, John. *An Apology For Mohammed And The Koran*. London : Dryden Press, 1882. <http://archive.org/details/apologyformohamm00dave>
- Demirkent, Işın. “Herakleios”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>
- Dermenghem, Emile. *The Life Of Mahomet*, 1939. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.217618>
- Draycott, Gladys M. *Mahomet: Founder of Islam*. Erişim 01 Ocak 2024. <http://archive.org/details/mahomet10738gut>
- Durmaz, Yusuf. *Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun ed-Dımeşki'nin (953/1546) Hayatı, Eserleri ve Hz. Peygamber Dönemi Vesikalarına Dair İ'lamü's-sailin An Kütübi Seyyidi'l-Mürselin Adlı Eseri*. Urfa: Harran Üniversitesi, 2012. <http://acikerisim.harran.edu.tr:8080/xmlui/handle/11513/1320>
- Eco, Umberto. *Orta Çağ*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: ALFA, Melisa Matbaacılık., 2012.
- Elmalı, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hassan-b-sabit>
- Erkal, Mehmet. “Cizye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cizye>
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul: İFAV, 6.Baskı., 2016.
- Fayda, Mustafa. “Hâlid b. Velid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halid-b-velid>
- Fregosi, Paul. *Jihad In The West Muslim Conquests From The 7th To The 21st Centuries*. New York: Prometheus Books, 1998. <http://archive.org/details/paul-fregosi-jihad-in-the-west-muslim-conquests-from-the-7th-to-the-21st-centuries>
- Gabriel, Richard A. *Muhammad: Islam's First Great General*. University of Oklahoma Press, 2007. <http://archive.org/details/muhammadislamsfi00rich>

- Gibbon, Edward. *The Decline And Fall Of The Roman Empire*. 12 Cilt, 1820. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.42481>
- Gilman, Arthur. *The Story Of Nation*. New York: G.P.Putnam's Sons, 1889. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.2386>
- Goeje, Michael Jan De. *Mémoire sur la Conquête de la Syrie*. Leide, Brill, 1900. <http://archive.org/details/mmoiresurlacon00goejuoft>
- Güner, Ahmet. "Dûmetülcendel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dumetulcendel>
- Hamîdullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Kâhin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahin>
- Hitti, Philip K. *History of The Arabs*. Macmillan Education, Onuncu Baskı. Erişim 24 Nisan 2024. <http://archive.org/details/HistoryOfTheArabs-PhilipK.Hitti>
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *Es-sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. Mustafa El-Ba'ni El-Halebî ve Evladuhu, 1936.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *Es-sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. Mustafa El-Ba'ni El-Halebî ve Evladuhu, 1936.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî. *Kitâbu's-siyer ve'l meğâzî*. Daru'l Fikr, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l Kanji, 1. Basım, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l Kanji, 1. Basım, 2001.
- İbn Tolun, Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun. *İ'lâmü's-sâ'ilîn 'an kütübi seyyidi'l-mürselîn*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, İkinci Baskı., 1987.
- Irving, Washington. *Life Of Mahomet*, 1874. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.217702>
- Johnstone, Pierce De Lacy Henry. *Muhammad And His Power*. New York, C. Scribner's sons, 1901. <http://archive.org/details/muhammadhispower00john>

- Kaegi, Walter Emil. *Byzantium And The Early Islamic Conquests*. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Kelen, Betty. *Muhammad: The Messenger of God*. Taylor Productions, 2001.
- Kennedy, Hugh. *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the 6th to the 11th Century*. Routledge, Üçüncü Baskı., 2004. <http://archive.org/details/the-prophet-and-the-age-of-the-caliphates-the-islamic-near-east-from-the-sixth-t>
- Koelle, Sigismund Wilhelm. *Mohammed and Mohammedanism*. Rivingtons Waterloo Place, London, 1889. <http://archive.org/details/dli.ministry.17380>
- Lammens, Henri. *Islam Beliefs and Institutions*. çev. Sır E. Denison Ross. Londra: Frank Cass and Company Limited, 1968.
- Lewis, Bernard. *Arabs in History*. Londra: Hutchinson House, 1950. <http://archive.org/details/in.gov.ignca.2114>
- Mahmudov, Elşad. “Zâtüatlâh Seriiyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zatuatlah-seriiyesi>
- Margoliouth, David Samuel. *Mohammed And The Rise Of İslam*. New York and London : Putnam, 1905. <http://archive.org/details/mohammedandtheri00marguoft>
- Meriç, Altay Cem. *Peygamberliğin İspatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı., 2022.
- Mills, Charles. *An History Of Muhammedanism*. Londra: Cox and Baylis, İkinci Baskı., 1818. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.91651>
- Muir, William. *The Life Of Mahomet*. Smith, Elder, 1861. <http://archive.org/details/lifemahomet00muirgoog>
- Nafziger, George F. - Walton, Mark E. *Islam at War*. Amerika Birleşik Devletleri: Praeger Publishers, 2003. http://archive.org/details/islam-at-war-george-nafziger_202104
- Ockley, Simon. *The History Of The Saracens*, 1847. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.91265>
- Öner, Abdulkerim. *Hız. Muhammed Neden Birden Fazla Evlilik Yaptı?* Ankara: İlahiyat Kitap, 1.Baskı., 2023.
- Öner, Abdulkerim. *Râşid Halifelerden Hız. Ebû Bekir*. Ankara: İlahiyat Kitap, 2. Baskı., 2024.
- Özkuyumcu, Nadir. “Mukavkıs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukavkis>

- Payne, Robert. *The Holy Sword The Story Of Islam From Muhammad To The Present*. Harper & Brothers Publishers, 1959. <http://archive.org/details/holyswordthetor010090mbp>
- Perceval, Caussin de. *Essai Sur L'histoire Des Arabes*. Paris, Firmin Didot, 1847. <http://archive.org/details/essaisurhistoi01percgoog>
- Rodgers, Russ. *The Generalship of Muhammad*. Gainesville: University Press of Florida, 2012.
- Rodinson, Maxime. *Mohammed*. çev. Anne Carter. Amerika Birleşik Devletleri: Pantheon Books, Birinci., 1971. <http://archive.org/details/x-mohammed>
- Said, Edward William. *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayıncılık, Yayıncılık Matbaacılık., 2013.
- Sell, Edward. *Ghazwas and Sariyas*. Londra: Madras and Colombo, 1911.
- Sell, Edward. *The Life Of Muhammad*. London : Christian Literature Society for India, 1913. <http://archive.org/details/lifeofmuhammad00sell>
- Shahîd, Irfan. *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, Volume 1, Part 1, Political and Military History*. Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1995. <http://archive.org/details/byzantium-and-the-arabs-in-the-sixth-century-v-1-p-1>
- Stobart, James William Hampson. *Islam & Its Founder*. London : Society for Promoting Christian Knowledge; New York : Young, 1876. <http://archive.org/details/islamitsfounder0000stob>
- Stratos, Andreas Nikolaou. *Byzantium in the Seventh Century*. Adolf M. Hakkert, 1968.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*. 11 Cilt. Daru'l Maarif, 1968.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu 'l-ümem ve 'l-mülûk*. 11 Cilt. Daru'l Maarif, 1968.
- Topaloğlu, Bekir. "Tevbe Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevbe-suresi>
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü 'l-megâzî*. 3 Cilt. Beyrut: A'lamu'l Kutub, Üçüncü Baskı., 1984.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü 'l-megâzî*. 3 Cilt. Beyrut: A'lamu'l Kutub, Üçüncü Baskı., 1984.
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich. *History Of The Byzantine Empire*. Kanada: The University Of Wisconsin Press, 1952.

- Warner, Bill. *Muhammad and Unbelievers*. CSPI,LLC, 2017. <http://archive.org/details/a-simple-quran-dr.-bill-warner>
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad At Medina*. Oxford At The Clarendon Press., 1956. <http://archive.org/details/muhammadatmedina029655mbp>
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad Prophet And Statesman*, 1961. <http://archive.org/details/in.gov.ignca.29762>
- Weil, Gustav. *A History Of The Islamic Peoples*. çev. Salahuddin Khuda Bakhsh. Calcutta, Univ. of Calcutta, 1914. <http://archive.org/details/historyofislamic00weiluft>
- Yardım, Ali. “Ebû Kebşe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-kebse>
- Yıldız, Şevket. *Oryantalizm ve İslâm Tarihine Oryantalist Yaklaşımlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2002. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yiğit, İsmail. “Tebük Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebuk-gazvesi>